

КЫРГЫЗСТАН:

ийгиликтүү жаштар – ийгиликтүү өлкө
(« Ы » мүүнү)

БАШ СӨЗ

2009-жылы 18-декабрда Бириккен Улуттар Уюмунын Башкы Ассамблеясы 2010-жылдын 12-августунан баштап «Эл аралык жаштар жылы: диалог жана өз ара түшүнүшүүнү» жарыя кылган резолюцияны кабыл алган. Быйылкы жыл «Катышуу, өнүгүү жана тыңчтык» деп атталган 1985-жылдагы биринчи Эл аралык жаштар жылынын 25 жылдык маарекесине дал келет. 2007-жылы 15 жаштан 24 жашка чейинки 1,2 миллиард адамдарды Бириккен Улуттар Уюму адамзат тарыхындагы эң билимдүү «жаштардын» катарына кошкон. Дүйнөнүн калкынын 18 пайызын түзүү менен бүгүнкү жаштар улуттук өнүгүү учун эбегейсиз ресурс болуп саналат. Бирок, өтө көп жана динамикалуу калктан өзүнөн-өзү эле, автоматтык түрдө пайда алууга болбойт. Качан коом жаштарга тийиштүү жетекчилик кылыш жана мүмкүнчүлүк берсе билим берүүдө, саламаттыкты сактоодо, ишке орноштурууда, спортто жана эс алууда, талант жана жигердүүлүк ошончолук эрте бошонуп, алар өздөрүнүн жамааттарын, өлкөлөрүн жана бүткүл дүйнөнү өнүктүрүүдө сезилерлик салым кошот.

Кыргызстандын калкынын жарымынан ашығы 25 жашка чыга электер, 32 пайызга жакынын 15 жаштан 32 жашка чейинкилер түзөт. Өлкөнүн жаштары (б.а. 15 жаштан 25 жашка чейинкилер) Советтөр Союзунун акыркы жана өлкөнүн көз карандылыгынын алгачкы жылдарында туулган. Алар өзүнө оорчуулуктарды да, мүмкүнчүлүктөрдү да камтылан вэдерүүнүн айланасындагы түздөн-түз социалдык зор өзгөрүүлөрдүн учурунда өсүл чоноюшту. Кез карандысыз Мамлекеттердин Шериктештигинин (КМШ) бардык региондорунун социалдык-экономикалык трансформацияланышы жаштар учун эмгекрынун келечектериндеги олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди. Мындай өзгөрүүлөр коомдун өтө морт структурасында («социалдык тканда») өзүнө жөндөмдүүлүктөрө жана билимге болгон жаңы талаптарды камтыйт, алар начарлап бараткан кырдаалда билим берүү мекемелерин канадаттандыра албайт. Советтик социализмдин түшүндө ишке орноштуруу бардыгы учун мамлекет тарабынан кепилденген жана тандап олтурбастан милдеттениме болуп саналган. Тандоо чектелүү болгондугуна карабастан система жаштарга түркүтүүлүк сезимин берип, мектептөн ишке карай кыйла даражада ачык-айкын жолду кепилдеген жана мамлекеттик ишканалар берген жеңилдиктер жана социалдык кызмет көрсөтүүлөр жеткилүктүү болгон (жаштар боюнча Дүйнөлүк баяндама -2007). Азыр кырдаал башка. Тарыхый жактан да, демографиялык жактан да «жаши» мамлекет катары Кыргызстан олуттуу чакырыктардын алдында турат: бул Баяндама ал чакырыктарды адамдын өнүгүшүнүн маселелерин чечүү боюнча максатка бағытталган күч-аракеттер аркылуу реалдуу мүмкүнчүлүктөрө которо ала турган дараметти көрсөтөт.

Кыргыз жаштарынын потенциалын жүзөөгө ашыруу учун алардын күч-кубатын өлкөнү социалдык-экономикалык жана маданият жактан өнүктүрүү нугуна буруу, жана алардын эрезеге жетишин мүмкүн болушунча жай-бетат жүргүзүү зарыл, эки тараптуу коммуникациянын ишенимдүү каналдары, анын ичинде жаштар масслесин изилдөө жана жаштардын ар кандай бөлүктөрүн (мектептөн окуучуларын жана студенттерди, иштеген жана жумушсуз жаштарды, шаардык жана айылдык жаштарды, жаш жигиттерди жана аялдарды) изилдөө керек. Адамдын өнүгүшү жөнүндө ушул Улуттук баяндама бүткүл өлкөнүн масштабында дал ушундай изилдөөнү сунуш кылат. Аётторлор Кыргыз Республикасынын жаш калкынын гендердик жана курактык курамын чагылдырган репрезентативдик тандоо жолу менен 1000 жаш адамды сурамжылаган. Респонденттерди вэдерүнө жана алардын айланасындагыларга карата көз караштары кандай экендигине сурамжылоо жүргүзүлгөн. Жаштарды ушундай жалпы улуттук сурамжылоо андан аркы экспертитик талдоо учун баштапкы чекит болуп калды. Жаштар да глобалдык экономикалык қаатчылык жана климаттын өзгөрүшү сыйктуу өлкөнүн бүткүл калкы башынан өткөрүп жаткан тенденциялардын залалдарына түш болууда. Учурдагы чакырыктарга жаштар кандай жооп кылыш жаткандастырына мен өтө суктанам. Биз жаштар эмне деген ойдо экендиги жөнүндө экспертидердин, талдоочулардын, социологдордун, экономисттердин, билим берүү, маданият жана медицина жагында экспертидердин баяндамаларын жана пикирлерин алдых. Бирок акыр аягында баяндамада жаштардын көз караштары кыйла маанилүү болуп саналат. Жаштар рынок чөйрөсүнүн талаптарына ылайык келген сапаттуу билим алууну, жаштар учун адекваттуу «досторчо» медициналык кызмет көрсөтүүлөргө, маалыматта жана заманбап технологияларга ээ болууну каалашат.

Жаштарга арналган АФУБ-2009/2010 ушул масштабдуу сурамжылоонун натыйжаларына нөгүзденген, андан кийин бүткүл өлкө боюнча жаштардын катышуусу менен фокус-толтор, төгөрек-столдор жана экспертитик талдоолор

жүргүзүлдү. Мына ушундай чыныгы жалпы элдик мамиле жаштар муктаждыктар менен көйгөйлөрдү кандай сезип жана түшүнө тургандыгынын чыныгы сүрөттөлүшүн берет. Көз карандысыз авторлордун тобу адамдын өнүгүшүнүн компоненттерин (дөн соолук, билим берүү, социалдык жигердүүлүк ж.б.) жаштардын жүрүш-турушуна таасир тийгизе турган баалуулуктардын призмасы аркылуу карашкан. Биз Кыргызстанда жаштар билим алууну жана мансаптык туура жолду тандап алуу мүмкүнчүлүгүн баалай тургандыгын билдик. Алардын баалуулук базыттары коомдук түзүлүшкө, анын экономикалык жана саясий нөгөзидерине, жана коомдун тарыхый өнүгүшүнүн келечектерине тиешелүү болду. Мен жаштардын бул маселелерге көз карашы учурдагы коомдук процесстерге жана өлкөдөгү өнүгүү тенденциясына баа берүүнүн маанилүү фактору болуп санала тургандыгына ишенем.

Бул баяндама туура мамлекеттик саясат, иштин чыныгы абалын өзгөртүүгө таасир тийгизе тургандыгына негизденет. Ал чечимдерди кабыл алган жана билим берүүдө, саламаттыкты сактоодо, ишке орноштурууда, курчап турган чөйрөдө жаштар маселесине жана артыкчылыктарга жана социалдык жигердүүлүккө мамиле кылуу жагындағы сунуштарды камтыган саясатты иштеп чыккан адамдар үчүн бир катар сунуштарды алдыга коет. Биз мынданай натыйжалар Кыргызстандын жаштарына карата кээ бир штамптарды жана уламыштарды чар учкандай таркатып жана ресурстарды ар кандай жактарда саясаттын конкреттүү чараларына кыйла натыйжалуу базыттоого жардам берет.

Корутунду баяндама сегиз главадан турат. I глава Кыргызстанда адамдын өнүгүшүнө талдоо жасоону камтыйт жана адамдын өнүгүшүнүн тийиштүү индекстерин сыйлаттайт. II глава өлкөнүн жаштар саясатын жана анын Кыргызстанда жаштардын өнүгүшүнүн динамикасына жана анын келечектерине таасир тийгизиш инликтейт. III глава жаштардын баалуулуктарына түшүнүк берип жана жалпы улуттук фокус-топтордун учурунда алар билдиригөн муктаждыктарды жана көйгөйлөрдү болгонун болгондой баяндаган. IV глава билим берүү маселелерин талкуулап жана өтө көйгөйлүү зоналарды аныктайт. Кээ бир олуттук маселелер коомдун муктаждыктарына, атап айтканда, зор суроо-талаалттан пайдаланган жөндөмдүүлүктөрө жана билимге ээ заманбап, компетенттүү кесипкөйлөрө көңүл топтолбогондугунда турат. V глава эмгекке жана ишке орношууга талдоо жасап жана бил маселенин жаштардын миграциясынын жогорку денгээли менен өз ара байланышын белгилейт. Главада жаштар алардын муктаждыктарын канааттандыруунун эң мыкты ыкмасы болуп миграция санала тургандыгына ишенгендикитери көрсөтүлгөн. Жаштар курактык чектөөлөрдөн жана социалдык-экономикалык статусунан улам өз муктаждыктарын үйүндө канааттандыра алыштайт. VI глава жаштардын дөн соолуугун карайт жана бил маселени маданияттуу сергек жашоо ыңгайынын маселелери менен байланыштырат, аны өлкөнүн дени сак жаш муундарынын өсүшү жана адамдык капитал үчүн шарт түзүү үчүн калыптандыруу керек. VII глава жакындык жылдары жаш муунга таасир тийгизе турган ўй-бүлө, коопсуздук маселелерин жана экология проблемаларын кошуп алганда социалдык байланыштарды жана жаштардын келечектерин карайт. VIII глава жаштардын эс алуусун, маданият жагынан өнүгүшүн, ЖМКларга артыкчылык бершиш, чечимдерди кабыл алуу процессине катышуусун жана ишенимдүү маалымат булактарына жеткиликтүүлүк маселелерин камтуу менен алардын социалдык жигердүүлүгүнүн жалпы көрүнүшүн берет.

Баяндама жаштардын күч-кубатын өлкөдө адамдын өнүгүшүнүн прогрессинде арым жасоо үчүн, өлкөнүн мамлекеттик органдары, чечимдерди кабыл алуу борборлору жана эл аралык жамааттар үчүн бир катар сунуштар менен аяктайт. Талдоо жана сунуштар биргээ алганда өзүнчө бир кубаттуу курал болуп саналат, ал жаштар үчүн жагымдуу чөйрөнү жана өздөрүнүн умттууларын ишке ашыруу жана кыла кубаттуу улуттук экономикага салым кошуу үчүн зарыл болгон каражаттарды түзүүгө базытталган үзүрлүү диалогду жана аракеттерди пайда кыла тургандыгына биз ниеттенебиз.

Авторлордун көз карандысыз тобуна, БУУӨПнын улуттук өнөктөрүнөн турган баяндаманын Байкоочу көнешине, Кыргызстандын жарандык коомуна жана жеке сектордун өкүлдөрүнө, жана бил маселелерин тиешелүүлүк көрсөткөндүгү учүн Кыргызстандагы БУУӨПдагы менин кесиптештерим да ушул баяндаманын кошумча нускасын басып чыгарууга финансыйлык колдоо көрсөткөндүгү учүн Кыргызстандагы БУУнун калк Фондуна болгон менин ыраазычылыгыма кошулат.

**Нил Волкер
Кыргызстандагы БУУӨПнын
Туруктуу өкүлү**

МАЗМУНУ

БАШ СӨЗ	2
КИРИШҮҮ	5
1-ГЛАВА. КЫРГЫЗСТАНДА АДАМДЫН ӨНҮГҮШҮНҮН АБАЛЫ	6
2-ГЛАВА. МАМЛЕКЕТТИК ЖАШТАР САЯСАТЫ	13
3-ГЛАВА. АЗЫРКЫ ЖАШТАРДЫН БААЛУУЛУКТАРЫ	19
4-ГЛАВА. ЖАШТАР ЖАНА БИЛИМ БЕРҮҮ	25
5-ГЛАВА. ЭМГЕК ЖАНА ИШКЕ ОРНОШТУРУУ	31
6-ГЛАВА. ЖАШ МУУНДАРДЫН ДЕН СООЛУГУ	38
7-ГЛАВА. ЖАШТАРДЫН СОЦИАЛДЫК БАЙЛАНЫШТАРЫ ЖАНА ТУРМУШТУК КЕЛЕЧЕКТЕРИ	47
8-ГЛАВА. ЖАШТАРДЫН СОЦИАЛДЫК ЖИГЕРДҮҮЛҮГҮ	55
САЯСАТ БОЮНЧА СУНУШТАР	70
ЖАШТАР САЯСАТЫ	70
БИЛИМ БЕРҮҮ	70
ЖАШТАРДЫ ИШКЕ ОРНОШТУРУУ	72
МИГРАЦИЯ ЖАНА ЖАШТАР	75
ДЕН СООЛУК. ЭКОЛОГИЯ ЖАНА КООПСУЗДУК	75
ҮЙ-БҮЛӨ ЖАНА ЭС АЛУУ	76
СОЦИАЛДЫК ЖИГЕРДҮҮЛҮК	76
ТИРКЕМЕЛЕР	78
БИБЛИОГРАФИЯ	104
ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ	107
КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ	108

КИРИШҮҮ

1990-жылдын аягынан тартып жаштар маселесине жана жаштар саясатына болгон кызыгуу дүйнөлүк тенденцияга айланууда. Бул бүткүл дүйнөдө саясатчылардын, коомчулуктун жана илимпоздордун саясий жана коомдук турмуштун мурдатан орноп калган формасынын жаштардын таламдарына ылайык келбегендигине тынчсыздануусунун ёсуп жатышы менен байланышкан, ал жекечиликтин ёсушүнөн, коомдук жигерсиздиктен жана саясатташпоодон көрүнүүдө.

Жаштардын жашоо турмушунун башка чөйрөлөрү менен байланышкан бир катар башка маселелер да актуалдуу болуп баратат, алар айрым өлкөлөрдүн өнүгүшүнө, ошондой эле глобалдуу масштабда зор таасир тийгизүүде. Бул көйгөйлөргө баңгилиткин таркашы, АИВ/ЖИКС, миграция, жумушсуздук жана башкалар кирет. Эл аралык формуладар өкмөттөр менен коомчулуктун көнүлүн жаштардын дараметин өнүктүрүү жана пайдалануу, жаш муундун жигерин түзүүчүлүк нүкка буруу, демографиялык, социалдык жана башка маселелерге өз убагында көнүл буруу зарылчылыгына буруп жатат. Алсак, жер шарынын ар кайсы булуң-бүрчтариңда жаштарга арналган 15 АФУБ жарыяланган.

Кыргызстан дүйнөлүк ушул тенденциялардын нугунда турат. 2009-жыл 1991-жылы 31-августта өлкө көз карандысыздыкты алгандан кийин төрөлгөндөр быйыл бойго жете тургандыгы менен эсте калат. Биринчи жолу Коммунисттик партиянын таасири-нен тышкary өскөн муун, комсомолдун мүчөсү болбогон жана Бүткүл союздук пионер уюмунда турбаган муун бойго жеткендердин турмушуна аралашат. СССРдин ыдырашы жана экономикалык жана саясий өнүгүүнүн бағыттарынын өзгөрүшү менен мурда коммунисттик идеологиянын позициясынан болсо да жаштардын таламдарын коргоп келген көптөгөн социалдык институттар жок болуп, ал эми жаңылары али төрөлүү жана өнүгүү жолунда турат. Мамлекет эми жаштарга мурдагыдай кепилдиктерди жана өзгөчө статусту (иш менен камсыз кылуу, билим алуу кепилдиги, жаш адистер учун женилдиктер ж.б.) бербейт.

Көптөгөн социалдык, экономикалык жана администрациялык бөгөттөр кыйрап калды, бул жаштардын өтө ыкчамдашуусуна, жашай турган жерин жана бара турган өлкөсүн, каалаган окуу жайын, билим алуу жана иштөө ыкмасын каалагандай таңдап алуу мүмкүнчүлүгүн берди. Дүйнөлүк маалымат тармагынын өнүгүшү менен жаштарда мурдагыга караганда жекече өнүгүү мүмкүнчүлүгү көбүрөөк пайда болду.

Коомчулук бүгүнкү күндө эң соңку көйгөйлөргө - жаштардын акыл-эсine жана маанайына таасир тийгизе турган жаңы (диний, улутчулук жана экстремисттик уюмдар, кылмыштуу топтор ж.б.) күчтөрдүн пайда болушуна жана экспансиясына туш болууда, алар өзгөчө жаштарга карата кырдаалдын өзгөрүшүнө, жаңы керектөөлөрдүн калыпташына жана жаңы баалуулуктардын алга илгерилешине негизделген жигердүү чабуул коюу саясатын жүргүзүп жатышат.

Жогоруда көрсөтүлгөн бардык тышкы көйгөйлөр жана терс тенденциялар өлкөдөгү экономикалык татаал кырдаалга ылайыкташуу жагдайында турган бүткүл калктын курамдык бөлүгү катары жаштарга тикелей тийип жатат. Мамлекет тышкы көйгөйлөрдү жана коркунчтарды азайтууга бағытталган экономикалык жана социалдык саясатты кийла натыйжалуу жүзөгө ашырыши зарыл, бирок, калктын, анын ичинде жаштардын күч-аракеттисиз алар натыйжалуу жүзөгө ашырылыши мүмкүн эмес. Ушул жагынан алганда Кыргызстанда адамдын өнүгүшү жөнүндө Улуттук баяндаманын негизги идеясы эң оболу жаш муундун ички потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүүгө жана пайдаланууга, муун менен бирге күч-аракеттерди жана ресурстарды жаштардын жигердүү бөлүгүнө топтоого артыкчылык берүүгө бағытталган. Өз кезегинде жаштардын ушул категориясы өз айланасына калган жаштарды иш-аракеттине тартып кете турган катализатор катары кызмат кылат. Ошентип, жарандык жигердүү позициясы жана жогорку лидердик сапаттары бар, өз алдынча чечим кабыл алууга жөндөмдүү жаштарды калыптандырууга жана өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүүчү структураларды, механизмдерди жана чөйрөнү түзүү жаштар менен иштөөнүн стратегиялык бағыты болуп калууга тийиш.

1-ГЛАВА. КЫРГЫЗСТАНДА АДАМДЫН ӨНҮГҮШҮНҮН АБАЛЫ

1.1 Кыргыз Республикасында адамдын өнүгүшүнүн негизги тенденциялары

Чыныгы байлык - биладар! Кээде мына ушундай эң жөнөкөй чындыкты этибарга албай, ички дүн өнүмү (ИДӨ) эң маанилүү индикатор болуп саналган экономикадагы өсүш жана төмөндөө жагын гана карап калышат. Муну менен бирге биз адамдын бакубаттыгы менен материалдык байлыгынын ортосуна барабар белгисин коюуга аракет кылабыз. Ошону менен бирге адамдардын жашоо турмушунун сапаты алга илгерилөөнүн эң ишенимдүү критерийи болуп саналат.

«Адамдын өнүгүшүнүн» концепциясы адамдын потенциалын жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгүндө, чыныгы тандоо зарылчылыгында турат, ал жетиштүү кирешени, билимди, ден соолукту жана зулумдуктан эркин мамлекетте жашоону сунуш кылат жана адамдын өнүгүшү жөнүндө Улуттук баяндаманын (АӨУБ) негизин түзөт. Бул Концепция адам социалдык-экономикалык жактан өнүгүнүн баштапкы да, акыркы да чекити экендигин тааныйт.

1.1-БОКСУ. **Адамдын өнүгүшүнүн концепциясы**

Адамдын өнүгүшү улуттук кирешенин жогорулашынан же төмөндөшүнөн да ашкан өзүнчө парадигма болуп саналат. Кеп мында адамдын потенциалын толук өнүктүрүү, өзүнүн керектөөлөрүнө жана таламдарына ылайык үзүрлүү, чыгармачыл жашоого жетишшуү учун жағымдуу чөйрөнүн түзүү жөнүндө болуп жатат. Адамдар ар бир улуттун эн башкы байлыгы болуп саналат. Алсак, жашоо ыңгайын тандоо мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү өнүгүү болуп саналат, муну алар өздөрү учун кыйла баалуу нерсе деп эсептешет. Демек, мында кеп каражат гана болуп саналган экономикалык өсүшкө караганда кыйла көлөмдүү нерсе – адамдын тандоо мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүчү кыйла маанилүү нерсе жөнүндө болуп жатат.

Бул мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүнүн негизги курамы болуп адамдардын жөндөмүн жана таланттын өнүктүрүү – адамдар эмнени жасагысы келгендиgi, өз турмушунда эмнени каалагандыгы саналат. Адамдын өнүгүшү учун эн негизги жөндөмдүктөр узак жылдар бою саламаттыкта жашоо мүмкүнчүлүгүндө, сапаттуу билим алууда, татыктуу жашоо деңгээли учун зарыл болгон ресурстарга ээ болууда жана коомдун турмушуна катышууда болуп келген. Мына ушуларсыз тандап алуунун көп мүмкүнчүлүктөрүнө жетүү мүмкүн эмес жана турмуштук келечектердин көпчүлүгү ишке аштай калат.

Товар топтоо жана каржылык байлыктын артынан түшиүү менен көп убакта чөткө кагылыш келген өнүгүүгө мындай көз караш жаңылык эмес. Философтор, экономисттер жана саясий лидерлер эзледеден эле максат, натыйжа, өнүгүү катары адамдын бакубаттыгына өзгөчө маани берип келген. Байыркы Грецияда Аристотель «Байлык биз издел жүргөн дөөлөт эмес

сыяктанат, анткени, ал кандайдыр бир башка нерсеге жетишүүнүн каражаты гана болуп саналат» деп айткан. Мына ушундай кандайдыр бир өнүгүүгө далалат кылууда адамдык өнүгүү адамдык укуктар менен жалпы көз карашка ээ болгон. Адамдын эркиндиги эң негизги максат болуп саналат. Жөндөмдүүлүктүү өнүктүрүү жана укуктарды жүзөгө ашыруу процессинде да мындаи эркиндик турмуштук зарылчылык болуп саналат. Адамдар өздөрүнүн турмушуна тиешеси бар чечимдерди тандоодо жана аны кабыл алууга катышууда эркин болууга тишиш. Адамдык өнүгүү жана адамдын укуктары бардык адамдардын бакубаттыгын жана татыктуу жашоосун камсыз кылууга жардамдашуу, өзүн көрсөтө биљүнү жана башкаларга урмат көрсөтүүнү өнүктүрүү менен бири-бирин өз-ара бекемдейт.

«Өнүгүүнүн негизги максаты адамдардын тандоо мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүдө турат. Чындыгында мындаи мүмкүнчүлүктөр чексиз жана убакыттын өтүшүнө жараша өзгөрүп туршу мүмкүн. Көп учурда адамдар байкалбаган же дароо эле байкалбаган жеткишкендиктерди, эсеп сандардағы киреше же өсүштүү: билимге кыйла жеткиликтүүлүк, кыйла сапаттуу тамак-аш жана саламаттыкты сактоонун кызмат көрсөтүүсүн, кыйла ишенимдүү эмгек ақыны, кылмышкерлерден жана зомбулуктан коргонууну, канаттанау менен эс алууну, саясий жана маданий укуктарды жана коомдук турмушка катышуу сезимин баалай алышат. Өнүгүүнүн максаты болуп узак мезгил бою дөн соолукта жана чыгармачыл өмүр сүрүү учун жағымдуу чөйрө түзүү саналат».

Махбуб уль Хак, адамдын өнүгүшү жөнүндө Баяндаманын негиздөөчүсү.

1995-жылдан баштап Кыргызстанда ар кандай темаларга арналган тогуз АӨУБ жарыяланган.

Атальшы	Жылдар
1. Адамдын өнүгүшү жөнүндө жалпы баяндама	1995
2. Адамдын өнүгүшү жөнүндө жалпы баяндама	1996
3. Социалдык биригүү	1997
4. Мамлекеттин ролу жана таасири	1998
5. Адамдын өнүгүшү үчүн демократиялык башкаруу	1999
6. Адамдын өнүгүшү үчүн демократиялык башкаруу	2000
7. Демократиялык башкаруу: Кыргызстандын келечектеги өнүгүшүнө карата альтернативдүү мамиле	2001
8. Кыргызстандын тоолуу региондорундагы адамдын өнүгүшү	2002
9. Жарандык коомдун адамдын өнүгүшүнө тийгизген таасири	2005

1.2-БОКСУ.
Кыргыз
Республикасында
адамдын өнүгүшү
жөнүндө Улуттук
баяндамалар

1.2 Адамдын өнүгүшүнүн индекси (АӨИ) же адамдык потенциалдын өнүгүшүнүн Индекси 1995-жылдан баштап АӨУБ да сыпатталып келатат. АӨИ – негизги интегралдык көрсөткүч, ал республиканын жарандары үчүн өзүн көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн чагылдырып турат. Ал жашоонун узактыгын, билим деңгээлин жана АКШ долларына сатып алуу жөндөмдүүлүк паритети (СЖП) боюнча калктын киши башына ички дүң өнүмгө (ИДӨ) негизделип эсептелген киреше деңгээлин мүнөздөгөн көрсөткүчтөрдү жалпылайт. БУУнун Статистикалык Комиссиясынын жана эл аралык салыштыруулар Программасынын Глобалдык раундуна ылайык 2005-жыл үчүн ИДӨ жүргүзүлгөн. Ушуга байланыштуу мурда жарыяланган индекстер өзгөрүүгө дуушар болду. Ушул Баяндамада индекстердин динамикасы бир форматта көлтирилген, б.а. кирешелер индекси (ИДӨ) 2005-жылдын СЖП боюнча кайра эсептелген.

1.1-таблицасы. Адамдын өнүгүшүнүн индексинин компоненттери

Көрсөткүч	1993	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Төрөлгөндө жашоонун күтүлгөн узактыгы (жаш) ¹	67,3	66,0	68,5	68,2	68,2	67,9	67,7	67,9
Бойго жеткен калк арасында сабаттуулук деңгээли (%)	97,3	97,3	98,7	98,7	98,7	98,7	98,7	98,7
Баштапкы, орто жана жогорку окуу жайларында окуучулардын жалпы үлүшү (7-24 курактагы калк арасынан %)	66	63	71	71	71	71	71	72
Калктын киши башына реалдуу ИДӨ (СЖП 2005, АКШ долл.)	1282	1000	1332	1558	1697	1728	1813	1980
Күтүлгөн жашоонун узактыгынын индекси	0,705	0,683	0,725	0,720	0,720	0,715	0,712	0,715
Билим деңгээлинин индекси	0,867	0,859	0,895	0,896	0,895	0,896	0,895	0,897
Киреше индекси	0,426	0,384	0,432	0,458	0,473	0,476	0,484	0,498
Адамдын өнүгүшүнүн индекси	0,666	0,642	0,684	0,692	0,696	0,696	0,697	0,704

1.1-таблицасында Адамдын өнүгүшүнүн индексинин жана анын курамынын динамикасын мүнөздөгөн маалыматтар көлтирилген. Жалпысынан алганда АӨИ 1993-жылга салыштырганда 5,7 пайызга, 1995-жылдан баштап дәэрлик 10 пайызга өскөн. 1994-1998-жылдары АӨИнин төмөндөшү байкалган, ал ИДӨнүн киши башына көркөтлишинин өсүшүнүн басандашы менен шартталган. АӨИнин эн төмөндөп кетиши 1995-жылы байкалган, анда ал 0,642, ал эми 2007-жылы ал 0,704 деңгээлге жеткен. 1995-жылга салыштырганда киреше Индексинин туруктуу өсүшү байкалган, ал ИДӨнүн реалдуу өсүшү менен аныкталган: 1995-ж. – 0,384, 2007-ж. – 0,498. Талдоо алынган мезгилде билим деңгээлинин Индекси бир калыпта сакталып турду жана

1 Көрсөткүчтөрдүн кээ бир төмөндөшү өлкөнүн Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму сунуш кылган тириү төрөлүү жана тийиштүү түрдө балдардын жана наристелердин өлүмүнүн критерийине (2004-жылдан баштап) еткөндүгүнө байланышкан.

1995-ж. – 0,859, 2007-ж. – 0,897 болгон. Жашоонун күтүлгөн узактыгынын Индекси 2000-жылы 0,725 чейин төмөндөгөн жана 2007-жылы 0,715 түзгөн.

Региондук аспектте (1.2-таблицасы) АӨИ олуттуу өзгөрүулөргө душар болгон. Алсак, 2000-жылы АӨИ Ысык-Көл облусу жана Бишкек шаары боюнча орточо республикалык денгээлден олуттуу ашып кеткен жана тийиштүү түрдө 0,718, 0,719 жана 0,684 түзгөн. Ысык-Көл облусу боюнча Индекстин мындај жогорку денгээли «Кумтер Голд Компани» алтын казып алуу ишканасынын эсебинен камсыз кылышынган. 2002-жылы бул ишканадагы өндүрүштүн төмөндөшүнөн улам индекс 0,684 чейин төмөндөгөн жана 2007-жылы 0,700 денгээлден ашкан жок.

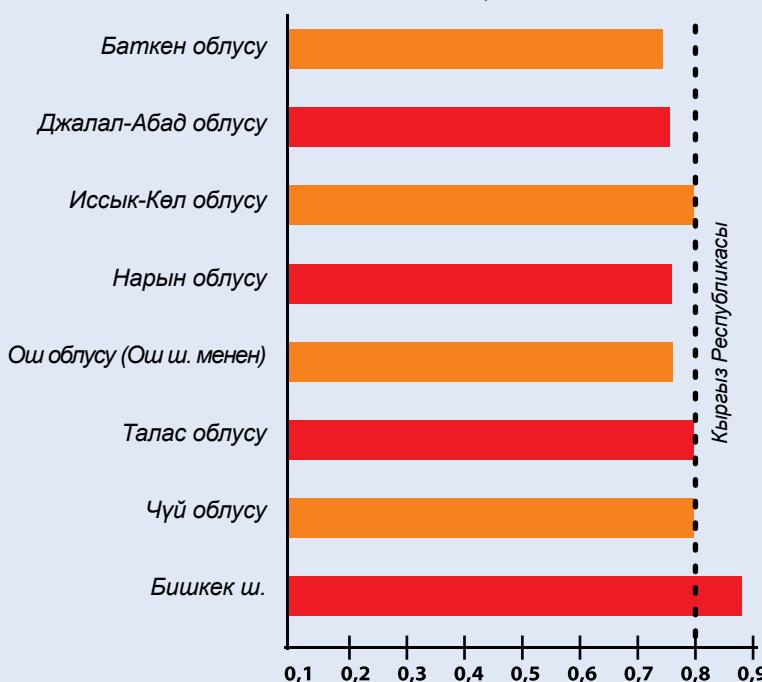
1.2-таблицасы. Адамдын өнүгүшүнүн индексинин динамикасы

	1995	2000	2004	2005	2006	2007
Кыргыз Республикасы	0,642	0,684	0,696	0,696	0,697	0,704
Баткен облусу	—	0,638	0,648	0,638	0,638	0,650
Жалал-Абад облусу	0,633	0,688	0,667	0,661	0,663	0,667
Ысык-Көл облусу	0,646	0,718	0,708	0,697	0,683	0,693
Нарын облусу	0,638	0,677	0,658	0,656	0,661	0,666
Ош облусу (Ош шаары менен кошо)	0,621	0,654	0,641	0,641	0,665	0,667
Талас облусу	0,641	0,678	0,677	0,675	0,685	0,685
Чүй облусу	0,660	0,681	0,691	0,687	0,682	0,683
Бишкек шаары	0,664	0,719	0,749	0,762	0,812	0,828

2007-жылдын жыйынтыгы боюнча бир дагы регион 0,7 белгисинен ашкан жок жана муну менен бирге АӨИнин эң төмөнкү денгээли Баткен, Нарын жана Ош облустарында орун алган. Бишкек шаарынын эсебинен гана (0,828) орточо республикалык денгээл 0,704 түзүлгөн.

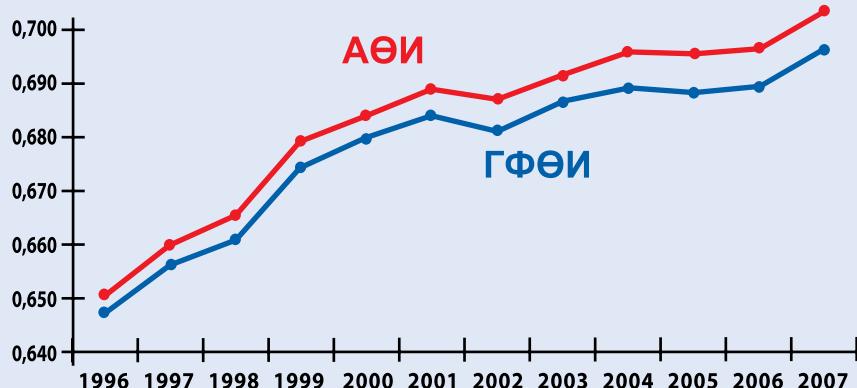
1.3 Гендердик факторду эске алуу менен өнүгүү индекси (ГФӨИ) АӨИ

1.1-диаграмма. Облустар жана Бишкек шаары боюнча АӨИ, 2007-ж.

сыяктуу эле аспекттер жана өзгөрүүлөр боюнча алга илгерилөөнүн денгээлин аныктайт. Андан тышкary ал АӨИнин үч өлчөмүү: узак жана дени сак жашоо, билим алуу, татыктуу жашоо денгээли боюнча эркектер менен аялдардын абалындагы тенсиздикти чагылдыруу аркылуу АӨИгө жатыккан адамдын өнүгүшүнүн өлчөгүчү болуп саналат. ГФӨИ бакубаттыкты өлчөөгө кызмат кылат. Бул маселеге көнүл толтоо үчүн БУУӨП ГФӨИни суунуш кылган. Адамдык өнүгүүде жыныстардын ортосундагы тенсиздик канчалык жогору болсо, АӨИгө салыштырганда өлкө боюнча ГФӨИ ошончолук төмөн болот. АӨИ менен ГФӨИнин ортосундагы айырмачылык Кыргызстанда салт боюнча анча чоң эмес, бул калктын эркек жана аял бөлүктөрүнүн өнүгүшү үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн бирдейлигин айгинелеп турат. 2007-жылы ГФӨИнин өсүшү негизинен 2005-жылдагы 0,451 караганда 0,476 түзгөн коррекцияланган кирешенин индексинин өсүшүнүн, ошондой эле эркектердин эмгек акысынын 67,3 пайызына караганда аялдардын эмгек акысынын 62,5 пайыздык катышынын өсүшүнө, башталгыч, орто жана жогорку окуу жайларынын окуучуларынын (аялдар) жалпы үлүшүнүн - 73,7 жана 73,1 пайызынын эсебинен камсыз кылышынган. Төрөлгөндөн күтүлгөн жашоонун узактыгы бир аз жогорулаган.

**1.2-диаграммасы.
АӨИ менен ГФӨИнин динамикасы**

1.4 Аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн көнөйтүү көрсөткүчү (АМКК)

аялдардын саясий, администрациялык, кесиптик жана экономикалык иштеги мүмкүнчүлүктөрүн тиешелүү көрсөткүчтөрдү: аялдардын мыңзам чыгаруу органдарындагы, администрациялык жана башкаруу кызмет орундарындагы жана адистердин жана техникалык кызматкерлердин кызмет орундарындагы үлүшүн камтыйт. Ал аялдар менен эркектердин өлкөнүн экономикалык жана саясий турмушуна жигердүү катышуу жөндөмдүүлүгүн өлчөөгө арналган.

1.3-таблицасы. АМККнын компоненттеринин динамикасы

	1995	2000	2004	2005	2006	2007
АМКК	0,444	0,479	0,530	0,529	0,533	0,532
Экономикалык жигердүү калктын үлүшү	46,4	45,3	43,1	42,9	42,4	42,2
Мыйзам чыгаруу органдарындагы үлүш	10,1	14,8	18,9	19,1	19,1	19,1
Администрациялык жана башкаруу кызмет орундарындагы үлүш	35,5	29,5	34,5	36,1	38,7	37,6
Адистердин жана техникалык кызматкерлердин кызмет орундарындагы үлүш	44,3	44,0	57,0	61,9	62,5	63,1
Аялдардын/эркектердин эмгек акысынын катышы	73	68	66,6	62,5	65,8	67,3

1.3-таблицасынан көрүнүп тургандай АМККны түзгөн көрсөткүчтөрдүн динамикасы ачык көрүнгөн өсүү тенденциясын билдирибейт, бул бутүндөй республика, ошондой эле аймактык аспект боюнча да Индексте чагылдырылган. (1-тиркемени, 2-тиркемени караңыз).

АМКК негизинен өлкөнүн парламентинин депутаттарына талапкерлердин тизмесине гендердик квотаны киргизүүнүн эсебинен өскөн: эгерде администрациялык жана жетекчи кызматкерлер (аялдардын %) 2003-жылдан баштап 8%га өскөн болсо, ошол эле мезгил ичинде парламенттеги аялдардын пайызы 7%дан 27%га чейин өскөн. 2005-2006-жылдары квота киргизилгенге чейин Кыргызстанда бир да аял өлкөнүн мыйзам чыгаруу органына шайланган эмес. Башкача айтканда, аялдар акырындык менен бийлик органдарындагы өзүнүн өкулчүлүгүн арттырып баратат, бирок, мыйзам чыгаруу бийлигинде аялдардын санынын кыйла өсүшү үчүн гендердик квота түрүндөгү атайын чараплар талап кылышкан.

1.5 Калктын жардымлык индекси (КЖИ-1)

эл аралык шериктештик тарабынан кедейликтүү сүрөттөө же татыктуу жашоо деңгээлинин көз карашынан алганда жардымлыктын деңгээлин өлчөө үчүн сунуш

кылынган. Бирок, ал республикадагы кедейликтин бүткүл көрүнүшүн чагылдыра албайт, болгону өтө жакыр шартта жашаган калктын аз санын гана көрсөтө алат. КЖИ-1 40 жашка чейин жашабаган адамдардын үлүшүн, бойго жеткен калктын сабаттуулук дөңгээлин жана жакырлыктын жалпы көрсөткүчүн (коопсуз ичилүүчү суунун жоктугү, саламаттыкты сактоонун кызматтарына жетпегендик жана салмагынан кемчил болгон 1 жаштан 6 жашка чейинки балдардын үлүшүн) камтыйт.

КЖИ-1 динамикасы (1.4-таблицасы) бул көрсөткүчтүн төмөндөп жаткандастын көрсөткөн. Ошондой болсо да КЖИ-1 талдоосу анын региондор боюнча бирдей эмес бөлүштүрүлүшүн көрсөтүп турат. 2007-жылды мурдагы жылдардай эле эң төмөнкү дөңгээлдеги индекс Бишкек шаарында катталган.

1.4-таблицасы: КЖИ-1 региондор боюнча кесилиши

	1996	2000	2004	2005	2006	2007
Кыргыз Республикасы	10,3	8,4	8,7	7,8	7,1	6,9
Баткен облусу	...	10,1	11,7	8,9	7,5	7,9
Жалал-Абад облусу	10,3	7,2	8,7	5,5	5,5	5,9
Ысык-Көл облусу	9,6	6,5	8,2	7,5	8,1	7,8
Нарын облусу	10,8	7,7	9,6	8,3	12,0	8,2
Ош облусу (Ош шаары менен кошо)	14,0	11,7	11,9	12,5	9,8	9,0
Талас облусу	13,0	5,9	6,8	7,6	6,4	6,8
Чүй облусу	7,2	9,4	7,9	9,3	8,4	8,2
Бишкек шаары	6,9	7,5	5,3	5,3	5,3	5,2

1.6 ИДӨ.

2003-жылдан 2007-жылга чейинки мезгилде ИДӨнүн орточо жылдык өсүш темпи жылына 5%ды түздү жана 2007-жылы ИДӨ 141,7 млрд. сом² көлөмүндө түзүлдү. 2008-жыл Кыргызстан үчүн салыштырмалуу туруктуу жыл болду. 2008-жылды ИДӨнүн номиналдык көлөмү 185 млрд. сомду же 5,1 млрдга жакын АКШ долларын түздү, муну менен бирге ИДӨнүн реалдуу өсүшү 7,6%ды түздү. Жалпысынан реалдуу ИДӨнүн калктын киши башына реалдуу тенденциясынын көз карашынан алганда (СЖП, АКШ доллары) 2003-жылдагы 1558 2007-жылдагы 1980ге чейин өсүш болду. Бюджеттин өскөндүгүнө карабастан (ИДӨгө карата жана абсолюттук көрүнүштө) каралып жаткан мезгилде социалдык камсыз кылууга чыгымдардын үлүшү мамлекеттik сарптоолордо 2003-жылдагы 15,3%дан 2007-жылдагы 10,5%га чейин төмөндөгөн³. Мамлекеттik айлык жөлөкпүлдүрдүрдүн орточо дөңгээли (187 сом⁴) төмөн бойдон калып жатат, ал кедейлик чегинин дөңгээлини төмөн турат. Социалдык жардам мамлекеттik бюджеттин кирешелеринин өскөндүгүнө карабастан, ага муктаж болгондордун бардыгын камтыбайт.

² 2003-2007-жылдардагы Кыргыз Республикасынын улуттук эсептери. Бишкек, 2008.

³ Кыргыз Республикасында Мин жылдык Өнүктүрүү Максаттарына жетишүүдө прогресс жөнүндөгү Экинчи иш баян. БУУӨП, 2009, 12-б.

⁴ Кыргызстан цифраларда. Статистикалык жыйнак. Бишкек, 2008.

⁵ Кыргыз Республикасында Мин жылдык Өнүктүрүү Максаттарына жетишүүдө прогресс жөнүндөгү Экинчи иш баян. БУУӨП, 2009.

⁶ Кыргыз Республикасында Мин жылдык Өнүктүрүү Максаттарына жетишүүдө прогресс жөнүндөгү Экинчи иш баян. БУУӨП, 2009.

Каралып жаткан мезгил ичинде калктын реалдуу кирешеси жыл сайын 17%га⁵ өскөн, бул жеке керектөөнүн өсүшүнө (17%) алып келген. Бул негизинен эмгек

мигранттарынын трансферлеринин өсүшү менен түшүндүрүлөт, алар бул мезгилдин ичинде бир нече жолу өсүп кеткен (2003-жылы ИДӨнүн 6,9%на жана 2007-жылы ИДӨнүн 27%на чейин⁶) жана 2007-жылы 1020,5 млн. АКШ долларына жакын сумманы түзгөн. Бирок, негизги өнөктөш өлкөлөрдөгү (Россия, Казакстан) каатчылык кырдаалына байланыштуу эмгек мигранттардан акча которуулардын көлөмүнүн

кыскарышы жана алардын бир бөлүгү мекенине кайтып келе тургандыгы күтүлүүдө, бул эмгек рыногундагы абалды курчутуп, мигранттардын үй-бүлөлөрүнүн кирешесинин кыскарышына алып келиши мүмкүн.

Кыргызстан дүйнөлүк деңиз жолдоруна чыга албайт жана жердеги транзиттик маршруттарга ээ эмес. Ошондуктан, өзүнүн негизги соода өнөктөрүнүн – Кытайдын, Россиянын жана Казакстандын экономикасына өтө көз каранды. Бардык экономикалык божомолдордо экспертердин өзгөчө тынчсыздануусун Россия менен Казакстандагы улуттук валютанын девальвациясы, ошондой эле өнөктөш өлкөлөрдө өндүрүш көлемүнүн өсүш темпинин төмөндөшү өзгөчө тынчсыздандыргандыгы кокусунан эмес. 2008-жылы тикелей инвестициялардын көлөмү 2005-жылга салыштырганда 2,8 эсеге өсүп, 580 млн. АКШ долларын түзгөн, 2008-жылы тышкы соода жүгүртүү 1,4 эсеге, ал эми экспорт 24%га өскөн, ошондой болсо да тышкы соода сальдосу терс бойдон калууда (импорт 4,7 млрд. АКШ долларын түзсө, экспорт 2,9 млрд. АКШ долларына барабар).

1.8 Билим берүү жана өмүрдүн күтүлгөн узактыгы.

Өлкөнүн экономикасынын абалы калктын социалдык-маданий өнүгүшү жана ден сооптугү менен тыгыз байланышкан. 2007-жылы социалдык-маданий чөйрөнү каржылоонун үлүшүнө дээрлик 21 млрд. сом туура келген, ошол эле учурда өлкөнүн бюджети 35,9 млрд. сомго жакынды (ИДӨнүн 15%) түзгөн. Бойго жеткен калктын сабаттуулугунун денгээли, ал 15 жаштагы жана жашы андан жigorку сабаттуу калктын үлүшү менен бааланат, 1999-жылдагы баалар боюнча 1000 кишиге 271 кишини түздү жана 2008-жылы бул көрсөткүч өзгөргөн жок.

Төрөлгөндө өмүрдүн күтүлгөн узактыгы (жаш) 2003-жылдагы 68,2 жаштан 2008-жылдагы 68,4 жашка чейин өстү. 2008-жылы 60 жаштагы өмүрдүн күтүлгөн узактыгы эркектер үчүн 15,2 жана аялдар үчүн 19 жашты түздү. Башкача айтканда, 60 жаштагы эркектер жана аялдар узагыраак жашай тургандыгы күтүлүүдө: абсолюттуу маанинде 2003-жылдан баштап анын өсүшү эркектер үчүн 15,0 жашты жана аялдар үчүн 18,4 жашты түздү. Бирок, Кыргызстанда, орточо алганда, аялдар эркектерге караганда узагыраак жашайт.

прояви себя

2-ГЛАВА. МАМЛЕКЕТТИК ЖАШТАР САЯСАТЫ

Кыргыз Республикасы көз карандысыздыкты алган учурдан тартып өзүнүн саясатын, анын ичинде жаштар менен иштөө жагындагы саясатты, тоталитардык идеологиядан тышкary калыптандыруу жана жүзөгө ашыруу зарылчылыгына туш болду. Көз карандысыздыктын жылдары ичинде Кыргызстанда жаштар саясатын жүзөгө ашыруу үчүн ченемдик-ууктук алактар түзүлдү, жаштарды өнүктүрүү үчүн эки улуттук программа жүзөгө ашырылды: алар «Жаштык» жана анын базасында 2006-2008-жылдарга карата түзүлгөн «Кыргызстан жаштары» программалары. 2010-жылга чейин Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жаштар саясатын өнүктүрүү Концепциясы, «Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө», «Билим берүү жөнүндө», «Кесиптик башталгыч билим жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамдары жана жаштардын жашоо турмушун маселелерин, мисалы, ден соолук жана социалдык жактан коргоо маселелерин козгогон башка бир катар мыйзам актылары иштептүп чыккан жана кабыл алынган.

2010-жылга чейинки Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жаштар саясатын өнүктүрүү Концепциясы «мамлекеттик жаштар саясаты жаш адамдардын инсандыгын көрсөтө алышы жана жаштардын коомдук уюмдарын, кыймылдарын жана демилгелерин өнүктүрүү үчүн ууктук, экономикалык, уюштуруу жана башка шарттарды жана кепилдиктерди түзүүгө багытталган мамлекеттик иш болуп калууга тийиш» экендигин жарыя кылат. Концепцияга ылайык мамлекеттин ишмердиги темөнкүдөй алты артыкчылыкка ээ:

1. жаштарга руханий-адептик, жараптак жана атуулдук тарбия берүү;
2. жаш үй-бүлөлөрдү мамлекеттик колдоого алуу;
3. жаштардын ден соолугун коргоо жана сергек жашоо ыңгайын калыптандыруу;
4. билим берүү, маданият, эс алуу, илимий-техникалык жана көркөм чыгармачылыкты өнүктүрүү жагында мамлекеттик колдоо көрсөтүү;
5. жаштардын экономикалык өз алдынчалуулугун, кесиптик багыт алышын жана эмгектенүүсүн жүзөгө ашырууну камсыз кылуу;
6. турмуштук татаалга туш болгон жаш жараптарды социалдык жактан тейлөө, реабилитациялоо жана жатыктыруу жагында колдоо көрсөтүү.

Ар бир артыкчылык боюнча саясий чараптар төмөнкүлөрдү камтуу менен кыйла жеткиликтүү иштептүп чыккан:

- жаш муундарды өз элинин маданий мурастарын жана улуттук салттарын урматтоого тарбиялоо;
- жаш үй-бүлөлөрдө түрак-жай маселесин чечүүгө көмөк көрсөтүү, саламаттыкты сактоо кызматын, анын ичинде жаштар үчүн реабилитациялык борборлорду өнүктүрүү;
- шаардык жана айылдык жаштардын ортосунда билим берүү жана маданий программаларга жеткиликтүүлүк деңгээлиндеги айырмачылыкты кыскартуу;
- жаштар, биринчи кезекте, 18 жашка жете электер үчүн жумушчу орундарын түзүү боюнча иш-чараларды каржылык жактан колдоону камсыз кылуу;
- балдарды жана жаштарды толук кандуу социалдаштырууну камсыз кылууга жөндөмдүү адистештирилген мекемелердин тармагын: жатак үйлөрдү, балдар үйлерүн, спорттук мектептерди ж.б. өнүктүрүү.

Бирок, жаштар саясаты жөнүндөгү «Ак китептеги» жаштар саясатын талдоосу аны жүзөгө ашыруунун натыйжалуулугу етө төмөнкү деңгээлде калып жаткандасты⁷. Мамлекеттик жаштар саясатын өнүктүрүү Концепциясында «сонку 15 жылдын ичинде бийликтин етө көнүл көш тенденциясы, жаштар жагындагы өзөкүү милдеттерди өлкөнүн ички саясатынан сыртка сүрүп салуу байкалгандыгы» айтылган⁸. Улуттук программалар боюнча пландаштырылган иш-чаралардын көпчүлүгү аткарылган эмес. Өткөрүлгөн иш-чаралардын мазмунун талдоо негизинен маданий-массалык, спорттук иш-чаралар, семинарлар жана көнешмелер гана өткөрүлгөндүгүн көрсөтүп турат. Андан тышкary, фокус-топтор көрсөткөндөй, жергилитүү деңгээлде, региондордо жаштар менен реалдуу иш жүргүзүү жаштардын эс алуусун уюштуруу (дискотека, ийримдер, спорттук секциялар) менен гана чектелет. Башкача айтканда, жаштар саясатынын чөйрөсүнө таандык кылышын иш-чаралар чындыгында эс алуу жана шаан-шөкөттөрдү уюштуруу менен алмаштырылып калган, муну азыркы учурда жеке структуралар (концерттер, конкурстар, дискотекалар) же коомдук уюмдар (спорттук мелдештер, фестивалдар) тарабынан өткөрүлгүп турат.

Жаштар менен иш жүргүзүүнүн натыйжалуулугунун төмөндүгүнүн негизги себеби мамлекеттик органдардын өкүлдөрү мамлекеттик бюджеттен каржылоонун

⁷ «Жаштар – Кыргызстандын стратегиялык ресурсу», 2008-ж.

⁸ Мамлекеттик жаштар саясатын өнүктүрүү концепциясы.

жетишсиздигинде деп эсептешет. Алсак, 2006-2008-жылдарга карата «Кыргызстан жаштары» программасында пландаштырылган 30 млн. сомдун ичинен болжол менен 6 млн. сом (2006-жылы 2 млн. 750 мин сом, 2007-жылы 229,2 мин сом жана 2008-жылы – 2 млн. 238,4 мин сом) гана чыгымдалган⁹. Чындығында эле мамлекеттик каржылоонун тажрыйбасында «калдыктуу принцип» деп аталган нерсе колдонулат. Мамлекеттик бюджеттин каражаттары негизги чыгымдарды: кызматчылардын эмгек акысын, мамлекеттик органдар менен мекемелердин операциялык чыгымдарын камсыз кылууга жумшалат. Республикалык бюджеттен иш-чараларды өткөрүүгө каражат чектелген көлөмдө бөлүнёт, ал эми жергилиттүү бюджеттердин жаштар чөйрөсүндөгү саясий чаралар жөнүндө айтпаганда да ар кандай жөнөкөй иш-чараларды каржылоодо мүмкүнчүлүктөрү чектелүү. Мисалы, Кыргызстандын жети облусунун экөөндө гана - Талас менен Ош облустарында жаштардын иш-чараларына жергилиттүү бюджеттен каражат бөлүнгөн¹⁰. Ошентип, мамлекеттик бюджет (б.а. республикалык бюджет, ошондой эле жергилиттүү бюджет) жаштар менен иш жүргүзүүнү эмес, негизинен администрациялык чыгымдарды гана жабат.

Чындығында жаштарга мамлекеттин инвестициялары кыйла жетиштүү, бирок, алар айрым багыттардын чегинде (билим берүү, саламаттыкты сактоо, маданият, ишке орноштуруу) гана жүзөгө ашырылат. Бирок, мамлекеттик бюджеттин структурасы жаштарга мамлекет канча чыгымдап жаткандыгын жана андай чыгымдар канчалык натыйжалуу экендигин толук жана системалуу талдоого алууну кыйындатат. Бардык министрлөр жана ведомстворол жаштардын керектөөлөрүн өзүнчө максаттуу топ катары бөлбөстөн бардыгына эч кандай чектөөлөрсүз мамлекеттик кызмат көрсөтө тургандыгын жарыя кылышат. Алардын күч-аракети мүмкүн болушунча көпчүлүк сандагы калкка кызмат көрсөтүүгө багытталган, алардын жоболорунда да ушинтип жазылган. Муну менен бирге Кыргызстандын жарандарына, анын ичинде, жаштарга көрсөтүлүп жаткан мамлекеттик кызматтардын көлөмү, стандарты жана сапаты бир дагы мамлекеттик орган тарабынан бааланбайт.

Ошентип, маселе жаштарга инвестиция жумшап жаткан мамлекеттик ресурстардын жетишсиздигинде эмес, андай инвестициялардын максатка багытталбагандыгында, мамлекеттик жаштар саясатына көнүл топтолбогондуугунда турат.

Ресурстардын жетишсиздигине байланыштуу мамлекет аргасыздан борбордон пландаштыруудан чечтеп, жаштарга өз алдынча уюмдашууга жана жигердешүүгө дем берип жатат. Жаштар саясатында мамлекеттин моделин жана ролун таңдал алуу маселеси кыйла актуалдуу бойдон калып жатат. Жаштар менен иштөөдө колдонулган ыкмалар эскирген жана рынок чөйрөсүнүн азыркы талаптарына ылайык келбейт. Саясатын объекттери (жаштар) өтө көнүри курактык мезгилди, 14 жаштан 28 жашка чейинкилерди камтыйт («Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө» Мыйзамга түзөтүү киргизилгенге чейин курактык чектөө 35 жашка чейин болгон), жана «жаштар» деген түшүнүк ушундай көнүри чечмеленип келет. Жаштар маселесин талдоо жана кырдаалдын өнүгүшүнүн мүмкүн болуучу сценарийлерин божомолдоо боюнча иш жетишсиз жүргүзүлөт. Ошондуктан, жаштар чөйрөсүндө ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдар жүргүзүп жаткан жана көрүп жаткан чаралар алдын алуу эмес, жөнгө салуу мүнөзүндө болуп жатат. Маалыматтарды системалуу чогултуу жана иштетүү, талдоо жана табылган маселелерге артыкчылык берүү, аларды классификациялоо, келечекке карай тенденцияларды божомолдоо, саясатты кырдаалдын божомолун эске алуу менен түздөө, тармактык министрлөр жана ведомстворол менен ишти координациялоо азыркы учурда жокко эсө.

Жаштардын ичинде өзүнчө бир максаттуу топтор бөлүнбөйт, бул саясий чаралардын керектөөчүлөргө начар багытталгандыгын, алардын дарексиздигин, жаштардын ар кандай топторунун өзгөчөлүү керектөөлөрүнүн эске алынбагандыгын мүнөздөп турат. Ошондуктан, жаштар саясаты натыйжасыз, дарексиз, формалдуу жана мамлекеттик ички саясатынын башка темаларынын арасында артыкчылыктуу болбой калып жатат.

Жаштар саясатына болгон концептуалдык мамилелерде ачык-айкындыктын жоктугу, аны жүзөгө ашыруу учун институттук механизмдердин жана ресурстук камсыз кылуунун (каржылык, ошондой эле кадр жагынан) жоктугу негизги себеп болуп эсептелет. Атап айтканда, жаштардын иши боюнча мамлекеттик ыйгарым укуктуу орган Өкмөттүн түзүмүнүн ар бир жолку кайра уюшулушунан кийин өзүнүн укуктук статусун өзгөртөт, бул жаштар саясатынын максаттары, милдеттери жана функциялары жөнүндө чечим кабыл алган адамдардын арасында консенсустун жоктуун далилдеп турат.

Жаштардын иши боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган чынында кандай жоопкерчилик тарта тургандыгы, аны башкаруунун предмети эмнеде экендиги, б.а. бул орган эмне иш кылууга тийиш экендиги жөнүндө суроо жоопсуз калууда. Азыркы учурга

⁹ 2009-жылдын 16-ионундагы «Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө» Мыйзамдын доңбоорун талкуулоо боюнча парламенттик угуулардын материалдары.

¹⁰ Ошол эле жерде.

НАЙДИ СВОЮ Мечту

караты облустук жаштар комитети облустук деңгээлдеги кээ бир башка мамлекеттик органдардын катарында жоюлуп кеткен жана региондук деңгээлде жаштар саясатын башкараруунун так үлгүсү аныктала элек.

Сонку мезгилде мамлекеттин жаштар саясатына өз мамилесин өзгөртүүге далалаты байкалып жатат. Мурда алар жаштар саясатынын таасир көрсөтүү субъекти эмес, объекти (бенефициар) гана болуп келген¹¹. Алсак, «Кыргызстан жаштары» Улуттук программасы таламдаш тараптарды кенири катыштырбастан жана коомчулук, эң оболу, жаштардын ар кандай топторунун талкуулоору жок иштелип чыккан. Ушул Программанын чегинде коюлган максаттарга жана милдеттерге жетишүү боюнча мониторинг жүргүзүү, ал түгүл, программаны жүзөгө ашырууга көз карандысыз мониторинг жүргүзүүгө жаштар уюмдарынын катышуусу болжолдонгон эмес. 2009-жылы 25-июнда Жогорку Көнеш кабыл алган «Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын редакциясында мамлекеттик жаштар саясаты жаштар уюмдары менен бирдикте жана аны түзүүгө жана жүзөгө ашырууга жаштардын катышуусу менен жүргүзүлө тургандыгы айтылган. Мамлекеттик саясаттын субъекттеринин катарына жаш жарандар жана алардын уюмдары кирген. Мыйзамдын жаңы редакциясын даярдоо процесси жаштарды саясатты калыптандырууга тартуунун эң жакшы мисалы болуп калды: адегенде жаштар уюмдарынын өкүлдерүнөн турган демилгелүү топ түзүлгөн, жаштар саясатынын Концепциясы иштелип чыккан, андан кийин анын негизинде мыйзамдын жаңы редакциясы иштелип чыккан. «Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө» Мыйзамдын жаңы редакциясына башка жаңы нерселер киргизилген, атап айтканда:

- Мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктары чектелген.
- Мамлекеттик социалдык буюртма аркылуу жаштардын демилгесин колдоо жана дем берүү караплан.
- Жаштар саясатын иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга жаштарды тартуунун механизмдери жазылган.
- Мыйзам боюнча мамлекеттик органдар жаштарды жана башка субъекттерди Кыргыз Республикасынын жаштар саясатын иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга тартат.
- Максаттуу программаларды иштеп чыгууда жаштардын укуктары жана таламдары бекемделген.
- Жаштар демилгесин колдоо фонду түзүлөт. Активдүү жана таланттуу жаштар түшүнүгү киргизилген, анткени, фонд алардын демилгесин колдоого алат.
- Волонтердүк түшүнүгү мыйзамдаштырылган, бул адистик боюнча иштин тажрыйбасы катары волонтерлукту эске алуу үчүн башка ченемдик-укуктук актыларга андан ары өзгөртүүлөрдү киргизүү дегенди билдириет.
- Жаштардын курактык чеги 28 жашка чейин төмөндөтүлгөн (мурдагы редакциясында – 14 жаштан 35 жашка чейин болгон).
- Мыйзамга бейформал жана уюмдашпаган жаштар жөнүндө түшүнүк киргизилген, анын өкүлдерүү жаштар саясатынын милдеттерин жүзөгө ашырууга тартылууга тийиш.

Ошондой болсо да, «эски чапанга жаңы жамаачыны жамоого» канчалык аракет кылсан да, ал анча ийгиликтүү болбойт, мыйзамдын жаңы редакциясы «жаштарга ойдон чыгарылган жөнелдиктер жана артыкчылыктар мисалы, таланттуу жана жигердүү жаштарды, жаш үй-бүлөлөрдү жана турмуштук татаал кырдаалда турган жаш жарандарды мамлекеттик колдоо чарапларын орнотуу», «жаш жарандардын ден соолугун коргоо жана чындоо боюнча социалдык кызмет көрсөтүүлөрдүн кепилденген деңгээлин камсыз кылуу жана жүзөгө ашыруу» сыйкатуу мурдагы замandan көп эски нерселер сакталып калган. Бул сыйкатуу «чараплар» башка категориядагы жарандардын, ошол эле пенсионерлердин кыжырын көлтириши мүмкүн, аларга социалдык кызмет көрсөтүүлөрдүн кепилденген деңгээли убада кылынган эмес. Муну менен бирге жаштарга камкордук көрүү жагы улантылууда, бул жаштар үчүн программаларга мүнөздүү, бирок ал да натыйжаласыз. Кандай болгон күндө да мыйзамды кабыл алгандан тартып аны жүзөгө ашырууга чейин дагы көп нерселерди жасоо алдыда турат.

¹¹ Саясаттын субъекти түшүнүгү саясий иштерге жигердүү, ан-сезимдүү катышканадарды мүнөздөө учун колдонулат. Саясат объектире – бул саясат базытталган нерсе, мисалы, адамдардын тобу, аларга жүрүш-турушун, социалдык абалын өзгөртүү максатында таасир көрсөтүлөт.

Кыргызстандын мамлекет катары өнүгүшүү жана алга илгерилеши өзүнүн жаш жарандары үчүн жарандык бирдейлик өзөгү мамлекеттин жаштарга жасаган мамилесине, коомдо басымдуулук кылган мамлекеттин орду жана ролу жана анын жөндөмүнө катары көз карашка көп нерсе байланыштуу болот. Жаштардын мамлекетке жана мамлекеттик институттарга ишенбей калышы, коомдук түзүлүштүн алтернативдүү жана кыйла «адилеттүү» түрлөрүн издөө, жаштарды социалдык эмес жана бузуу кыймылдарга, экстремисттик агымдарга тартуу, өлкөдөн башка жакка миграциянын көбөйүшү ж.б. натыйжалуу саясатын жоктугунун кыйла коркунучтуу залалдарына айланышы мүмкүн.

открой свой мир

Азыркы кездеги өткөөл мезгилде өскөн жаштар ар дайым камкордук көрүп наасат угууга мүктаж болгон ары түрт – бери түрт масса эмес. Жаштарды алардын жеке максаттарына жана таламдарына кыйла деңгээлде негизделген жаңы механизмдерди издөөгө тартуу зарыл, алар өздөрүнүн турмуштук маселелерин өз алдынча чечүүгө болгон чечкиндүүлүгүн жогорулатат. Жаштар өнүгүүнүн өз алдынча жолун, жашоо ыңгайын жана ой жүгүртүшүн өздөрү тандоого тийиш. Мамлекеттин ролу – ресурстарга, анын ичинде эмгектик иши үчүн зарыл болгон маалыматка, негизги сапаттуу билимге өз болуунун бирдей шартын камсыз кылууда турат.

2.1-БОКСУ. **Айгүл (Нарын ш.)**

Нарын облусунун бийик тоолорунда укмуштуудай бир – Айгүл деген кыз жашайт. Ал жаңы ачылган гүлдөй назик, бирок жоокер сымал кайраттуу, эч кандай тоскоолдуктардан жана бөгөттөрдөн коркпой, ал негизги күчтөрдү жана ресурстарды балдардын айланасына топтой алды.

Айгүл Абдылдаева – «Боорукер» коомдук бирикмесинин жаш лидери жана Ага Хан Фонду финансыйлаган MSDSP KG (Кыргызстандын тоолуу региондорунун жамааттарын өнүгүшүн колдоо программысы) коомдук фондуунун түндүк региону боюнча координатору. Ал 31 жашта, татынакай кызды тарбиялат жатат. Айгүлдүн ата-энеси Ысык-Көлдөн, ал түштүктө төрөлүп, көп жыл бою ал жакта жашап калган, мына эми эки жылдан ашык убакыттан бери Айгүл Нарын облусунда жашап жана анын өнүгүшү үчүн иштеп жатат.

Айгүл чындыгында эле эл аралык балдарды коргоонун күнүнө арналган «Дени сак балдар – ийгиликтүү келечек» долбоору үчүн жергилиттүү, ошондой эле эл аралык уюмдардын, бизнес структуралардын, ошондой эле жеке донорлордун колдо бар ресурстарын бириктire алды. Долбоордун аякташы менен Үсөн Асанов атындағы жатак-мектептин спорт залында балдар спорт менен машыгып, ал кандай оюндарды ойной алышат. Ал эми кичинекей балдар ата-энелери менен бирдикте баштаптыларын жаңы балдар аяңтчасында өткөрө алышат. Буга кошумча жатак-мектептин 130 баласы баалуу белектерди алышат. Мына ушунун бардыгы Айгүлдүн аркасы менен ишке ашып олтурат, ал Нарын районунун акимиатын, ОБСЕни, Дордой Мобайл уюмун, Нарын шаарынын мэриясын жана башка демөөрчүлөрдү жатак-мектепке жардам берүү зарылчылыгына ынандыра алды.

2007-жылы декабрда эле Айгүл жатак-мектептин балдары үчүн жеке кайрымдуулук каражаттарын чогултуу жана ага тамак-аш азыктарын сатып алуу үчүн Нарын шаарында демилгелүү жаштар тобун түзгөн.

Айгүл кайсы гана жерде иштебесин, ал ар дайым өз ишине чыгармачыл менен мамиле кылып жана эмитен жакшылап аракеттенүү менен келечектеги ийгилик

жөнүндө ойлонот. Мурда Нарында Борбордук Азия Университетинин алдында коомдук байланыштар боюнча координатор болуп иштөө менен ал күн сайын жаш адистерди өнүктүрүү үчүн ар кандай иш-чараларды уюштуруп турган. Мисалы, анын демилгеси боюнча 2007-жылы «Азыркы дүйнөдө кыргыз элиниң аң-сезиминин калыптанышына төмөкө ақындардын тийгизген ролу», «Нарын шаарынын келечектеги жаш бизнесмендери үчүн мүмкүн болуучу бизнес-идеялар» жана көп башка нерселер сыйктуу жолугушууларды уюштурган.

Борбордук Азия Университети (БАУ) финансыйлаган Нарын облусунун балдары үчүн жайы лагерь – мында да Айгүлдүн салымы бар, анткени, ал бул долбоордо негизги адам болуп саналат. Мына ушундай ири иш-чарага тынчтык корпусунун волонтерлору, НМУнын окутуучулары жана башка коомчулуктун өкүлдөрү тартылган. Нарын облусунун 20 айылышынан 50дөн ашык бала эс алууну пайдалуу нерсе менен айкалыштыруу менен англий тили боюнча өз билимдерин жакшыртышты. Бирок, эң башкысы, Нарын облусунун ар кайсы булуң-бүрчтаришан келген балдар достошуп кайтышты.

Мындаи мисалдар толуп жатат. Бир жолу Нарын шаарынын «Жаш Данакер» жаш атуулдар союзунун жетекчисинин орун басары минтип айтты: «Айгүл Нарын үчүн нарындыктардан да көп пайдалуу нерселерди жасап жатат».

Өзүнүн турмуштук урааны болгон дени сак балдар – келечек коомубуздун ийгилиги деген ураанды туу тутуу менен ал өзүнүн күчүн жана каражатын аябастан колунан келгендин бардыгын жасап жатат.

Айгүл - өтө оптимист кыз, ал сүрөт тартып, пианинодо ойнап жана чет тилдерди үйрөнөт. Айгүл англий тилинде эркин сүйлөйт, эки диплому бар. Бирок, бир нече жолу чет өлкөлөрдө болуп келсе да, Кыргызстанда жашагандан артык бакыт жок деп айтат.

Бул баянды Таалай Осмонов айтып берди,
Нургүл Шаршембиеванын
(«Дом Журналиста» КБ, 03922 51546) жалпы редакциясы астында.

3-ГЛАВА. АЗЫРКЫ ЖАШТАРДЫН БААЛУУЛУКТАРЫ

3.1 Кыргызстандын жаштары - булар кимдер?

Кыргыз Республикасынын мыйзамы жаштарды «курактык мүнөздөмөлөрүнүн, социалдык абалынын өзгөчөлүгүнүн жана коомдук түзүлүш, маданият, мыйзам ченемдүүлүктөр, социалдашуу, ошол коомдун тарбиясы менен аныкталган социалдык-психологиялык башка касиеттери менен шартталган жыйындынын негизинде бөлүнүп турган социалдык-демографиялык топтордун бири» катары аныктаган. Саясаттын объектти (жаштар) 14 жаштан 35 жашка чейинки курактык зор мезгилди камтыган¹². АФУБ коомдук саясаттын форматында даярдалгандыктан, аны даярдоонун жүрүшүндө ар кандай стейхолдерлер (мамлекеттик органдардын жана Жогорку Кеңештин, академиялык чөйрөлөрдүн, бизнес сектордун ж.б. өкүлдерү) менен жаштар маселесин талкуулоо боюнча көп сандаган иш-чаралар уюштурулду жана өткөрүлдү. Ал жолгулушулар «Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө» жаңы мыйзамды иштеп чыгууга көмөк көрсөттү, ал 2009-жылы 14-августта кабыл алышып, ага Президент тарабынан кол коюлду, анда «жаштар» категориясынын курактык чеги 28 жашка чейин төмөндөтүлгөн.

1995-жылы БҮҮнүн Башкы Ассамблеясы кабыл алган «2000-жылга чейин жана андан кийинки мезгилге жаштарга тиешелүү аракеттердин дүйнөлүк программасында» жаштар – бул өнүгүү үчүн эң башкы адамдык ресурс жана бардык өлкөлөрдө социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн жана технологиялык инновациялардын маанилүү фактору экендиги баса белгиленген. Жаштар өлкөнүн негизги капиталын түзөт, ошондуктан, коомдун жана мамлекеттин келечекте өнүгүшүн ага карата олуттуу мамиле аныктайт. Жаштар өзгөрүүлөргө тез жатыгат, анткени, алар жигердүү, ыкчам жана консерватизмден оолак. Жаштардын ушул сапаттары социалдык жана экономикалык реформаларды жүргүзүү мезгилинде өзгөчө маанилүү.

Кыргызстанды жаштардын мамлекети деп атоого болот, анткени, Кыргызстандын туруктуу калкынын саны 2008-жылдын 1-январындагы абал боюнча 14-34 жаш курактагылар 2 млн. 49 мин адамды же калктын жалпы санынын (5 млн. 224 мин адам) 39%ын түзөт.¹³ Жаштардын учтөн экиси айыл жеринде жашайт, учтөн бири шаардыктар, аялдар менен эркектердин катышы болжол менен бирдей. Калктын курамында жаштардын салыштырма салмагы региондор боюнча эч айырмаланбайт. Демографиялык жактан алганда эң «жаш» шаар Ош шаары (43%). Ош, Жалал-Абад жана Баткен облустарында жаш калк 40%, Бишкекте – 39%, Чүй, Талас, Ысык-Көл, Нарын облустарында – 38%дан.

Жаштардын потенциалын толук жүзөгө ашыруу үчүн «баарлашуунун» туруктуу каналдары, анын ичинде жаштар маселесине карата ар кандай изилдөөлөрдү өткөрүү, жаштардын ар кандай сегменттерин, мисалы, окуган (мектеп окуучулары, студенттер), иштеген жана иштебеген жаштар, айылдык жана шаардык жаштар, уландар жана кыздар ж.б.у.с. сегменттерин изилдөө аркылуу баарлашуу зарыл.

Баяндаманы даярдоонун чегинде мына ушундай изилдөөлөрдүн бири өткөрүлгөн. Ага Кыргызстандын бардык региондорунан 1000 жаш адам катышкан. Алардын ичинен 45% эркектер жана 55%ы келин-кыздар. Сурамжылангандардын жарымынан ашыгы (59%) турмуш кура электер. Бардык жаш респонденттердин ичинен 75% кыргыздар, 12% өзбектер, 6% орустар. Башка улуттун өкүлдөрү респонденттердин 7% түздү. Респонденттердин региондор боюнча бөлүштүрүлүшүнө толук туура келет. Сурамжылангандардын жалпы санынын ичинен 40%га жакыны окуучулар жана студенттер, 48% ар кандай иш чөйрөсүндө, анын ичинде үй чарбасында иштегендөр, 12% иштебейт же окубайт. Башкача айтканда, тандоо репрезентативдүү болуп саналат жана Кыргыз Республикасынын калкынын жаштарынын жыныстык-курактын курамын чагылдырат. Алардын пикирлери жана езүн жана айланадагы чындыкты субъективдүү кабылдоо сурамжылоонун предмети болуп саналат.

3.2 Жаштардын нарктык багытты жана мамлекет менен коомго болгон көз карашы

Кыргызстанда, ошондой эле КМШ өлкөлөрүндө болуп жаткан кайра түзүүлөрдү талдоо жалпынын аң сезиминде жана эң оболу алардын нарктык багыттарында белгилүү бир жылыштар болуп жаткандыгын көрсөттөт. Социалдык жана саясий программаларды иштеп чыгууда буларды эске албай коюуга болбайт.

Баяндаманы даярдоонун чегинде жүргүзүлгөн фокустук топтордун (мындан ары - ФТ) катышуучулары жаштарды мындай деп аныктайт:

« ...оптимизме,
ишенимге ээ, тобо-
келиг салып жана өз
көздөгөнүнө карай
ишенимдүү бара ала
тургандар»

«Жаштар – бул жаңы
ой, жаңы абыл жана
келечек» (ФТ, Бишкек)

¹² 2000-жылдын
26-февралындагы
«Жаштар саясаты
жөнүндөгү» мыйзам.

¹³ Кыргыз Республикасынын демографиялык жарылдыгы.
Статистикалык жыйнак. Бишкек, 2008.

Терендей бара жаткан дифференциация, ал түгүл, биздин өткөндөрүбүзгө, азыркы көйгөйлөргө жана өнүгүүнүн артыкчылыктуу жолдоруна, инновацияларга ар кандай мамилелерге баа берүү боюнча ар кандай нарктын позициялардын кагылышуусу бүтүндөй коомдун, ар кандай социалдык топтордун нарк-насилин системалуу изилдөө зарылчылыгын пайда кылат. Өзгөчө буга социалдык-демографиялык өтө динамикалуу жана келечектүү топ катары жаштар кирет.

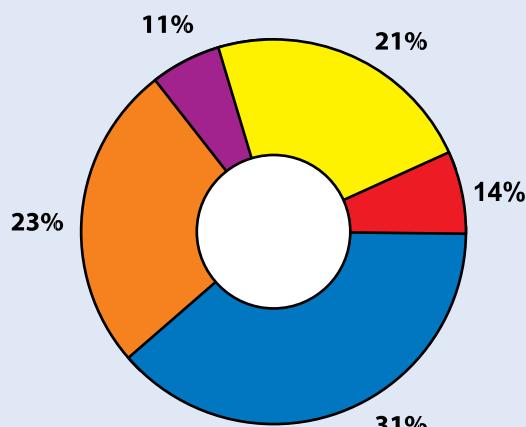
Баяндаманы айырмaloочу өзгөчөлүгү анын авторлорунун адамдын өнүгүшүнүн компоненттерин (саламаттыкты сактоо, билим берүү, социалдык жигердүүлүк ж.б.) нарктык призма аркылуу сунуш кылгандастырында турат. Дал ушундай нарк-насил жаштардын жүрүш-турушуна, эң оболу, кантип билим алуу, кесип тандоо ж.б. сыйктуу тажрыйбаларына таасир тийгизет.

Ушул Баяндаманын чегинде жүргүзүлгөн жаштардын нарктуулугун изилдөө мына ушундай татаал, аз иликтенген чөйрөнүн бардык аспекттерин толук камтый албайт. Авторлор анын эң негизги учурларын гана белгилөөгө аракет кылышты жана бул бөлүк Баяндаманы жазуунун чегинде жүргүзүлгөн сурамжылоолордун жана ФТдеги талаштартыштардын натыйжаларына гана негизделет.

Нарктык багыттардын ар кандай түрлөрү кандай болгон күндө да мүмкүн болуучу коомдук түзүлүш жөнүндө, анын экономикалык, саясий негиздери жөнүндө, коомдун тарыхый өнүгүшүнүн келечектери жөнүндөгү түшүнүктөр менен байланыштуу болот. Андан тышкary, коомдо болуп жаткан процесстерге баа берүү жаштардын эмнеге артыкчылык бере тургандыгын талдоо үчүн өтө маанилүү.

¹⁴Кыргыз Республикасындағы Улуттук сурамжылоо. Эл аралык республиканык институт, 2009-ж.

3.1-диаграммасы. Төмөндө келтирилген баа берүүлөрдүн кайсынысы бүгүнкү күндөгү коомдун маанайын кыла толук чагылдырат деген ойдосуз?

- Дұрус өзгөрүүлөр болуп жаткандағына канааттануу
- Көнүл чөгүү, тағдырга моюн сунуу
- Келечектен чочулоо, эртеңки күнгө ишенбестик
- Болуп жаткандарга нааразы болуу, бардык каражаттар менен кырдаалды иликтөөгө умтуплуу
- Билбейм/жооп жок

Сурамжылоонун чегинде жүргүзүлгөн жаштардын маанайын талдоонун натыйжасы жаштардын дәэрлик үчтөн бири келечектен чочулат, эртеңки күнгө ишенбей тургандыгын, ар бир төртүнчү адам болуп жаткандарга, кырдаалдын тынымыз өзгөрүшүнө нааразы экендигин, ал эми 13%нын маанайы түшүп, тағдырга моюн сунуп бергендигин аныктады. Алардын 20,7% гана дурус өзгөрүүлөр болуп жаткандағына канааттанышат. Аялдар менен эркектердин ортосундагы маанайларда да бир аз айырмачылыктар бар. Алсак, сурамжыланган эркектердин үчтөн биринен ашыгыраагы келечектен чочулат жана эртеңки күнгө ишнене алышпайт. Аялдар арасында андайлар аз (27%).

Ошентип, жаштардын маанайы өтө ар түрдүү, бир жерде көңүл чөгүү басымдуулук кылат, ал респонденттердин курагына жараша есөт. Эртеңки күнгө ишенбестиктен улам жаштардын жашоо турмушун кыска мөөнөтке пландаштырышына себеп болууда. Алсак, ФТнин дәэрлик бардык катышуучулары жынысына карабастан өз пландарын санап берип, мектепти, жогорку окуу жайын аяктоо, иш таап алуу жана билим алуу жана ишке орношуу, үй-бүлө күтүү үчүн башка өлкөлөргө кетип калуу зарылчылыгын айтышкан.

Жаштардын маанайы жалпы эле коомдун маанайынан айырмаланбайт, бул башка изилдөөлөрдүн натыйжалары менен да ырасталат. Ош, Жалал-Абад жана Баткен облустарында кыла оптимисттүү (жаштар, ошондой эле чондор) калк жашайт.¹⁴

Жаштардын жашоо-турмушунун ар кандай аспекттерине баа берүүнү талдоодо биз ушундай эле көрүнүшкө туш болобуз. Алсак, сурамжылангандардын 28% өздөрүнүн чыгармачылык

жөндөмдүүлүктөрүнүн жүзөгө ашырылышина канааттанган эмес, 25% өзүнүн кесиптик жана мансап жактан өсүшүнүн, материалдык абалынын келечегине, 24% жаран катары укуктук жактан корголушунун келечектерине канааттанган эмес. Муну менен бирге жынысына карабастан респонденттердин басымдуу көпчүлүгү (96%) өздөрүнүн турмушуна жалпысынан ыраазы.

Сурамжылоонун журушундө жаштарга жалпы тизмеден кыйла маанилүү беш баалуулуктун бирин тандап алуу жана аларды маанилүүлүк даражасы боюнча тизмектеп чыгуу сунуш кылынган. Жаштар (курактык тобуна жана жынысына карабастан) атаган беш маанилүү баалуулуктардын катарына төмөнкүлөр кирген (3-тиркемени караңыз):

1. ден соопук;
2. (согушсуз жана жаңжалсыз) тынчтык;
3. үй-бүлө жана балдары;
4. материалдык бакубаттыгы;
5. эркиндик.

Тынчтыкты жана өнүгүүнү талдоо
процесси (ТӨП) бул өнүгүү планын иштеп чыгуу каражаты, ал Кыргызстанда тынчтык жана өнүгүүнүн жалпы көз карашын биргелешп жана расмий иштеп чыгууга көмөк көрсөтөт. ТӨП процесси Кыргыз Республикасында бардык секторлордогу жана денгээлдердеги адамдарды бириктиреет. Бул төмөнтөн жогору карай жүргөн процесс, ал жерде адамдардын добушу жана тынчсыздануусу өнүгүүнүн улуттук же жергилитүү пландарында эске алынат жана ага киргизилет. Бул процесс катышуучуларды жеке же конституциялык таламдардын чегинде гана ой жүгүртпөстөн, ошондой эле алар өз балдары үчүн түзүүнү каалап жаткан келечек жөнүндө ой жүгүртүүгө чакырат.

Өлкөнүн бардык жети облусунда жана Бишкек шаарында көптөгөн таламдаш жактардын чогуу катышуусунун принципине негизделген ТӨПтүн консультациялык семинарлары өткөрүлгөн. Андан тышкaryы Кыргыз

Республикасынын Президентинин Администрациясынын экономикалык жана социалдык саясат бөлүмүнүн демилгеси боюнча жаштардын катышуусу менен кошумча семинар өткөрүлгөн. ТӨПтүн облустук консультациялык семинарларынын жана кошумча изилдөөлөрдүн учурунда алынган натыйжалар ТӨПтүн Улуттук иш баянына топтолот, ал Улуттук конференцияда сунуш кылынат, ага Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн, жарапдык коомдун, ЖМКнын жана эл аралык уюмдардын өкүлдөрү катышат. ТӨП процесинде алынган маалыматтарга жана Улуттук конференцияда жетишилген консенсуска негизденүү менен тынчтык жана өнүгүүнүн Улуттук стратегиясы иштелип чыгат. Стратегияда өлкөдөгү жаңжалдардын жана түркүсүз абалдын түпкү себептерин кантип жоюу, ошондой эле улуттук жана жергилитүү денгээлдерде чыңалууну жана жаңжалдарды жөнгө салуу керектиги белгиленет.

Баалуулуктардын тизмесине ден соопук, үй-бүлө жана балдар, материалдык бакубаттуулуктун кирип калышы жаш Кыргызстандыктардын жалпы адамзаттык салттуу дөөлөттөрдү жактай тургандыгын көрсөтөт. Ал эми (согушсуз жана жаңжалсыз) тынчтыктын баалуулук катары экинчи орунду ээлеши биздин көз карашыбызда жаштар өлкөдөгү түркүсүз эмес кырдаалга тынчсыздандыгынын дагы бир жолу ырастайт. Бул жөнүндө 2009-жылы февралда өткөрүлгөн «Тынчтык жана өнүгүүнү талдоо. БУУӨПтүн жаштар программысы» семинарынын материалдары далилдеп турат. Кыйла туруктуу коомдордо мындаи баалуулуктар анчалык зор мааниге ээ эмес. Алсак, россиялык жаштардын артыкчылыктарын изилдөөнүн биринин натыйжасы боюнча алар төмөнкүдөй тартипте жайгашкан: үй-бүлө, балдары, түркү-жайы, жумушу, иши¹⁵.

Жаштардын идеалдарын изилдөө маселеси анын көздөгөн нерселерин түшүнүү үчүн өтө маанилүү, алар өз кезегинде жүрүш-туршустун негизги үлгүсү болуп кызмат кылат. Сурамжылоонун натыйжасы респонденттердин 30%да азыркы (Кыргызстандын көз карандысыздык мезгилинде), 42%да мурдагы саясий, коомдук жана маданий ишмерлердин арасында идеалдар жок экендигин көрсөттү. Кыргызстандын Президенти К.С.Бакиевди респонденттердин 25% азыркы учурдун идеалы деп атаган. Чыңгыз Айтматов¹⁶ өткөн мезгилдин, ошондой эле азыркы (болгону 23%) ишмерлеринин арасында идеал катары аталган. Респонденттердин 8% гана өткөн мезгилдин ишмерлеринин арасында Манасты идеал катары атаган¹⁷. Көпчүлүк

3.1-БОКСУ.
Кыргызстанда
тынчтык жана
өнүгүүнү талдоо
процесси (ТӨП),
БУУнун өнүктүрүү
программасы
(БУУӨП).
БАЗАЛЫК
МААЛЫМАТ

¹⁵ ЦИРКОН: россиялык жаштардын нарктык багыты: идеологиялык декларация . Москва, 2006.

¹⁶ Ч.Т. Айтматов – кыргыз адабиятынын классиги, көрүнүктүү коомдук ишмер.

¹⁷ Кыргыздардын улуттук ооз эки эпосу «Манаста» данаазалангандын улуттук баатыр.

«Бардыгыбыз азыр акчага гана ишенебиз, бирок мен бул туура эмес деп ойлойм. Врачтар, мугалимдер дипломоду акчага сатып алыш жатышат. Бул да туура эмес»(ФТ, иши жок жаш жигит, Нарын).

жоопторду талдоодо «башкасы» деген жооптор идеалдардын жергиликтүү калкка эле таандык экендигин айтып турат. Анда көрсөтүлгөн ысымдар көп учурда бөлгилүү бир аймактын чегинде гана бөлгилүү.

Нарктык багыттарды аныктоодо өткөнгө жана азыркыга карата мамиле гана эмес, ошондой эле жаңы технологияларга, бутундөй коомдук түзүлүштү модернизациялоого да мамиле өзгөчө маанилүү болуп саналат. Сурамжылоо жаштардын көпчүлүгү (55%) жаңылыктарды кабылдоого ачык экендигин, турмушунда, окуусунда, ишинде кандайтыр бир жаңы нерселерди колдонууну каалай тургандыгын көрсөттү. Ар бир төртүнчү жаш адам кандайтыр бир жаңы нерсени сыйнап көрүүгө тобокел кылбайт, алар мурда көнгөн жолу менен аракеттene берет. Ар бир бешинчи жаш адам өз позициясын аныктай элек.

Жарыя кылышкан баалуулуктар канчалык чыныгы баалуулуктар экендигин аныктоо үчүн алардын эмоционалдык жана рационалдык баа берүүлөрүн салыштырып көрүү зарыл. Сурамжылоонун жүрүшүндө жаштарга баалуулуктардын 36 түшүнүгүнөн турган тизме сунуш кылышкан: ага жалпы жарандык (адилеттуулук, мыйзамдуулук, ахлак, коопсуздук ж.б.), салттуу (Мекен, Кыргызстан, салт ж.б.) жана рыноктуу (бизнес, ишкер, рынок, орто тап ж.б.) кирген. Респонденттер ар бир түшүнүк боюнча өздөрүнүн эмоционалдуу мамилесин («түшүнүк дурус же терс эмоцияны пайда кылат») билдиришкен.

Түшүнүктөргө эмоционалдуу баа берүүнү тизмектөө шарттуу түрдө аларды 5 топко бөлөт.

БИРИНЧИ ТОП – эң кыйла жогорку баа берүүлөрдү пайда кылган түшүнүк (80%дан ашык), ага: «Мекен», «Кыргызстан», «жер», «акча» жана «менин тек-жайым» кирет. Ушул «салттуу – атуулдук» топтун арасында башка бөлүмдөн «акча» деген түшүнүктүн кирип калышы кызыктуу. Бул бир жагынан жаштардын pragmatik экендигин мүнөздөйт, бүгүнкү күндө аларды мурдагы муундардан айырмалап турган кыйла рационалдуу – индивидуалисттик акцент бар. Экинчи жагынан, бул акча жөн гана материалдык жыргалчылыктын негизи эмес, ошондай эле өлкөдө коррупция гулдөп-өнүккөн шартта көп маселелерди чечүүнүн каражаты экендигин далилдеп турат¹⁸.

ЭКИНЧИ ТОП – бул орточо дурус бааны пайда кылган (65-79%) түшүнүк, ага: «коопсуздук», «туруктуулук», «адилеттуулук», «салт», «мыйзамдуулук», «тартип», «жеке менчик», «атуулдук», «президент», «улут», «дин», «бизнес» кирет. «Коопсуздук», «туруктуулук», «мыйзамдуулук», «тартип» деген түшүнүктөрдүн мааниси боюнча экинчи топко кирип калышынын фактысы жаштар үчүн «(согушсуз жана жаңжалсыз) тынчтык» деген баалуулуктун актуалдуу экендигин ырастайт.

ҮЧҮНЧҮ ТОП – орточо дурус бааны (51-64%) пайда кылган түшүнүк. Ага: «күчтүү мамлекет», «ахлак», «модернизациялоо», «эгемендик», «ишкер», «демократия», «рынок», «жарандык коом» кирет.

50%дан 21%га чейинки бааны топтогон түшүнүктөр ТӨРТҮНЧҮ ТОПту түздү: ага «бийлик», «атаандашуу», «саясат», «өз алдынча башкарну», «ортотап» кирет.

Акырында **БЕШИНЧИ ТОП** - өтө аз бааны (10-20%) алган түшүнүк. Ага «диний секталар», «пара берүү», «революция» кирет. Кызын бул түшүнүктөр анча таанымал эмес, бирок, алардын кыйла салмагы бар экендигин бөлгилей кетүү керек (4-тиркемени караңыз).

Ошентип, жарандык коомдун түшүнүктөргө берген баасы экинчи жана үчүнчү топто басымдуулук кылат. Ал эми рыноктук баалуулуктарга тиешеси бар түшүнүк экинчи, үчүнчү жана төртүнчү топтордо орун алган.

Экинчи этапта рационалдуу баа берүүлөр аныкталды. Демократияга жана рыноктук мамилелерге тиешеси бар түшүнүктөр тандалган. Ар бир түшүнүк жөнүндө карама-каршылыктуу эки пикирдин ичинен бириң тандап алуу сунуш кылышы. Бул ага рационалдуу баа берүүнү аныктоого мүмкүндүк түздү.

¹⁸ Кыргыз Республикасындагы Улуттук сурамжылоо. Эл аралык республикалык институт, 2008.

Кээ бир түшүнүктөргө эмоционалдуу жана рационалдуу баа берүүлөрдү салыштырып талдоо көп учурда алар олуттуу айырмалана тургандыгын көрсөттү, бул мынрай баалуулуктар декларациялык деңгээлде гана орун алыш, аларды реалдуу баалуулук катары кабылдоо процесси бир түрдүү эмес экендигин билдирият.

«ДЕМОКРАТИЯ» түшүнүгүнэ эмоционалдуу баа берүү сурамжыланган жаштардын көпчүлүк бөлүгүндө дурус сезимдерди (61,3%) пайда кылат. Ошончолук сандагы эле жаш жарандар (63%) «ИНСАНДЫН УКУГУН ЖАНА ЭРКИНДИГИН» жогору койгон. Өздөрүнө таандык укуктарды мамлекеттин кийлигишүүсүнөн табигый жол менен коргоого умтулган жаш жарандар демократиялаштыруу жана социалдык кайра түзүү процесстерине карата мамилелерде ар дайым жигердүү. Мүмкүн бул өкмөттүк эмес сектордун жигердүү ишинин, мамлекет жана Өкмөт тараптан демократиялык баалуулуктарды жарыялашынын натыйжасы болгондур. Бирок, ар бир төртүнчү респондент мамлекеттин бийлиги жарандын укугунан ар дайым жогору экендигин тааныйт.

«ӨЗ АЛДЫНЧА БАШКАРУУ» түшүнүгү «демократия» түшүнүгүнөн төмөн бааланган (49%). Бул жаштар азырынча ушул түшүнүктөрдүн бир деңгээлде жаткандыгын андай элек экендигин айтып турат.

«ДЕМОКРАТИЯ» түшүнүгүнэ рационалдуу баа берүү жаштарды 3 топко бөлөт: биринчи топ (респонденттердин 42%) демократия азырынча башкаруунун колдо бар формаларынын эң жакшысы деп эсептейт. Ар бир үчүнчү респондент башкаруунун бул формасынын артыкчылыгынан кемчиликтери көп экендигине ишенет. Үчүнчү топ (ар бир төртүнчү жаран) – бул өз позициясын али аныктай албаган жаштар.

3.1-таблицасы. Демократия – эмоционалдуу жана рационалдуу баа берүү.

Демократия			
эмоционалдуу баа берүү			
	Дурус сезимдер	Терс сезимдер	Бейтарап сезимдер/ билбейм
Демократия	61%	12%	27%
Өз алдынча башкаруу	49%	18%	33%
Жарандык коом	59%	13%	28%

рационалдуу баа берүү					
Демократия - башкаруунун эң жакшы формасы	42%	Демократиянын артыкчылыгынан кемчиликтери көп	34%	Билбейм	24%
Укук жана эркиндик – адам үчүн эң башкысы, аны мамлекет жана коом үчүн да чектөөгө болбайт.	63%	Мамлекет жана коомдун таламдары үчүн инсандын кээ бир укуктарын жана эркиндиктерин чектеөгө болот	27%	Билбейм	10%

РЫНОКТУК БААЛУУЛУКТАР эмоционалдуу баа берүү боюнча үч топко чачылып кеткен, биздин көз карашта булар азырынча бирдиктүү системага түшө элек экендигин далилдеп турат. Аларга рационалдуу баа берүүнү талдоо респонденттерди үч лагерге бөлдү: биринчиси (40%) - мамлекеттин бизнести катуу көзөмөлгө алышын жактайт, экинчиси (40%) «мамлекет бизнеске көбүрөөк эркиндик бериши керектигин» жактайт. Ар бир бешинчи адам пикирин аныктай алган жок. Сурамжылангандардын дээрлик жарымы рынок экономикасына «коомдук баалуулуктардын адилеттүү бөлүштүрүлүшүн» көрөт, ошол эле учурда ар бир үчүнчү «кедейлер менен байлардын ортосундагы айырмачылыктын артышина, иш берүүчүлөрдүн ээн баштыгына алып келе тургандыгына» ишенет. Талдоо жаштарда эмоционалдуу жана рационалдуу баа берүүдө гендердик олуттуу айырмачылыктар жок экендигин көрсөттү.

3.2-таблицасы. Рыноктук баалуулуктар – эмоционалдуу жана рационалдуу баа берүү.

Рыноктук баалуулуктар			
эмоционалдуу баа берүү:			
	Дурус сезимдер	Терс сезимдер	Бейтарап сезимдер/ билбейм
Жеке менчик	66%	10%	24%
Бизнес	65%	10%	25%
Ишкер	61%	10%	29%
Рынок	56%	17%	27%
Атаандашуу	40%	32%	28%
Орто тап	45%	18%	37%

рационалдуу баа берүү:					
Мамлекет бизнеси катуу көзөмөлгө алышы керек	39%	Мамлекет бизнеске көбүреек эркиндик бериши керек	44%	Билбейм	17%
Рынок экономикасы кедейлер менен байлардын ортосундагы айырмачылыктын артышына, иш берүүчүлөрдүн ээн баштыгына алып келет	33%	Рынок экономикасы гана коомдук байлыкты адилеттүү бөлүштүрүүгө жөндөмдүү	46%	Билбейм	21%

«ТУРУКТУУЛУК» түшүнүгү жаш жарандардын 70%да дурус эмоцияларды пайда кылган, бирок бол түшүнүккө рационалдуу баа берүү өнүгүүнүн туруктуулугун жана эволюциялуулугун жактаган респонденттердин жарымын гана бөлүп көрсөттү. Суроого жооп бергендердин учтөн бири кыйла революциячыл маанайда. Жаштар жакшы жакка өзгөрүү өлкө үчүн зарыл, ошондуктан, аны мүмкүн болушунча тезирээк жана ар кандай каражаттар жана ыкмалар мөнен жасоо керек деп эсептешет. Туруксуздук шартында алар ар кандай социалдык-саясий, анын ичинде, бузуку күчтөр үчүн реалдуу социалдык базаны түзүштөт. Респонденттердин 43% өлкөнүн келечеги үчүн тигил же бол курмандыктарга барууга даяр экендиктерин билдириши. Албетте, бол жерде жаштык жалын орун алган, ошондой болсо да цифралар елкөнүн жыргалчыгында кайра түзүүлөр үчүн же радикалдык жана экстремисттик күчтөрдүн, анын ичинде диний багыттагы күчтөрдүн көңеиши жана чыңдалышы үчүн ал потенциал кандай максаттарда пайдаланышы мүмкүн экендиги жөнүндө ойлонууга туура келет. Ушуга байланыштуу сурамжылангандардын 68% Кыргызстан жарандык жана эгемендүү мамлекет болууга тийиш ынанымда экендигин баса белгилей кетүү керек.

«ТАРТИП» (74%) жана «МЫЙЗАМДУУЛУК» (65%) түшүнүк катары сурамжылангандардын дурус сезимин пайда кылган. Бирок, ар бир төртүнчүү респондент «эгерде мыйзам жаман болсо, анда аны сөзсүз кармануу керек эмес» деп эсептегендиги тынчсыздандырат.

Нарктык багыттарды иликтөөдө үч компонентти бөлүп көрсөтүүгө болот: эмоционалдык баа берүү, рационалдык (же когнитивдик) жана жүрүш-туруштуу. Андан тышкary мотивациялык аспектти да изилдөө максатка ылайыктуу болуп саналат. Багыттардын туруктуулугу тигил же бол түшүнүк-баалуулуктарды субъекттивдүү кабылдоону реалдуу жүрүш-туруш менен салыштыруу аркылуу текшерилет. Баяндаманын авторлору жаштардын нарктык багыттарынын бардык аспекттерин көнүри иликтөө жана сунуш кылуу максатын койгон эмес. Бирок, биринчи жолку аракет өзүнчө изилдөөнүн чегинде бол теманы кыйла терен иликтөө зарылчылығы жөнүндө айтып турат.

4-ГЛАВА. ЖАШТАР ЖАНА БИЛИМ БЕРҮҮ

Кыргызстанда совет мезгилинде жалпы жана кесиптик билим берүү тармактары көнери жайылгандығына жана жаштарга билим берүү көнери камтылгандығына карабастан, бардык деңгээлдерде окуучулар ар дайым эле азыркы кездин талабына жооп берген билим алыштайт. Окутуу программысы советтик мезгилдеги билим берүү стандарттарына негизделген жана азыркы кездеги рынок экономикасынын талаптарын чагылдырайт. Муну менен бирге билим берүү чөйрөсүн каржылоо анын кардарларын, атап айтканда, жаштарды эмес, ошол системанын өзүн колдоого гана бағытталган. Ошондой болсо да, билим жөнүндө документке формалдуу ээ болуунун баасы реалдуу кесиптик билими жана жөндөмү болбос да жаштар арасында өтө жогору бааланат.

4.1 Билим берүү системасындагы азыркы кырдаал

Кыргызстанда билим берүү мамлекеттік бюджеттін чыгымдарынын эң ири статьяларынын бири болуп саналат (2008-жылы – республикалық бюджеттін каражаттарынын 7%). Билим алууга укук, анын тийиштүү ченемдері жана жобалору республиканын Конституциясы, «Билим берүү жөнүндө» Мыйзам жана башка мыйзам актылары менен бекемделген. Ар бир жаран жынысына, улутуна, эне тилине, социалдық абалына, ишинин түрүнө жана тибине, саясий жана диний ынанымдарына, жашаган жерине карабастан билим алууга укуктуу¹⁹. Толук эмес орто билим берүүнүн акысыздығы мыйзам менен бекемделген.

Билим берүү системасында жүргүзүлүп жаткан реформалар – башкарууну децентрализация, жеке билим берүү мекемелеринин пайдада болушу, билим берүү программаларына жана стандарттарына өзгөртүүлөрдү киргизүү, окутуу процессине маалыматтык технологияларды киргизүү жана көп башка нерселер өлкөнүн жаш жараптарына окуу жайларынын жана билим берүү программаларынын көп түрдүү типтерин сунуш кылды. Өлкөнүн билим берүү системасы өзүнө мектепке чейинки жана мектепте билим берүүнү, баштапкы (БКБ), орто (ОКБ) жана жогорку кесиптик билим берүүнү (ЖКБ), кошумча, жогорку окуу жайынан кийинки жана бейформал билим берүүнү камтыйт.

Расмий статистика өлкөнүн калкынын дээрлик жарымынын (55,6%) жалпы орто жана негизги жалпы орто, ар бир төртүнчү жараптын – кесиптик билими, анын ичинен 16%нынык жогорку жана аякбаган жогорку билими бар²⁰ экендигин көрсөттөт.

Менталитет жана коомдо калыптанып калган салт жаштарда билими жөнүндө документтин болушу өтө жогорку сыймык экендиги тууралуу пикерди улантып жаткандығын белгилей кетүү керек. Сурамжыланган мектеп окуучуларынын басымдуу көпчүлүгү (75,8%) окуусун ЖОЖдордо улантууну пландаштырат. Муну менен бирге билим берүү жаштар үчүн кылла маанилүү беш баалуулуктун катарына кирбейт жана тандоо үчүн сунуш кылыштан 14 баалуулуктун ичинен 7-орундуу зэлэйт.

4.1-таблицасы. Кыргыз Республикасындагы билим берүү системасынын негизги көрсөткүчтөрү

	Мектепке чейинки билим берүү	Мектепте билим берүү			Кесиптик билим берүү	
		0-9-кл. 10-11-кл.	башталгыч	ортосу	жогорку	
Окуучулардын саны (мин)	59 (анын ичинде шаарда 71%)	1 080	29,3	43,4	250,4	
		938 142				
Мекемелердин саны (бирдик.)	465	2168 (55 жеке)	111 (64 айыл жеринде)	82 (12 жеке)	49	
Билим берүүгө камтуу ²¹	10,50%	96% 64%	6%	3,50%	25,50%	
Педагогдор курамынын саны (мин)	3,7	72,1	3,3	3,4	14,4	

Башкача айтканда, жогорку билим жөнүндө диплом азыркы жаштардын милдеттүү атрибути жана нормасы болуп калгандығы жөнүндө салттуу пикир калыптанган, билим

¹⁹ «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, №92, 2003-жылдын 30-апрели.

²⁰ КРдеги билим берүү жана илим, УСК, 2008. 2.1-табл.

²¹ Тийиштүү курактагы топтоту балдардын жалпы санына карата билим берүүгө камтылган балдардын санына карата алынган коэффициент.

алуу тандалган кесиби боюнча билим жана жөндөм алуу үчүн туура тандап жана көп эмгек кылуунун натыйжасы эмес, социалдык статус маселесине айланган.

4.2 Мектептик билим берүү

Кыргызстанда мектепте билим берүүнүн сапаты төмөн болуп саналат. Бул туурасында эл аралык жана өкмөттүк эмес уюмдардын изилдөөлөрүнүн чегинде жүргүзүлгөн математика жана сабаттуулук жагындағы тесттердин натыйжалары айтып турат²². Кыргызстандык 15 жаштагы окуучулардын 13,6% гана ушул курактагылар үчүн PISA эл аралык минималдуу стандарттарынын денгээлинде табигый-илимий сабаттуулук жагында тапшырманы аткара алышат²³. Өлкө боюнча орточо көрсөткүчтү талдоо ушул

4.1 БОКСУ

PISA (Programme for International Student Assessment) – бул жалпы билимдин сапатын эл аралык салыштыруу аркылуу изилдөө. Анын максаты 15 жаштагы негизги орто билим алган окуучу жашоо турмушу үчүн зарыл болгон билим жана жөндөмгө ээ экендигине баа берүү болуп саналат.

PISA изилдөөлөрүн Экономикалык Кызметташшуу жана Өнүктүрүү Уюму (ЭКҮ) (OECD – анг. аббревиатура) жүргүзөт. Изилдөө 2000-жылдан бери уч жылдык цикл менен жүргүзүлүп жатат. 2006-жылы Кыргызстан биринчи жолу 57 өлкөнүн катарында PISA-ге катышкан

4.2 БОКСУ

Мектептерди компьютер техникасы менен камсыз кылуу өтө начар. УСКНЫН маалыматтары боюнча 2007/2008-окуу жылында мектептерде 14,3 мин компютер болгон, алардын ичинен 25%дан ашыгы иштебейт, муун менен биргэе айылдык мектептерде компьютерлердин 29% иштебейт турат²⁴. Республиканын мектептеринде Pentium III жана андан төмөнкү типтеги компьютерлер 43%-га жакынды, Pentium IV тибиндеги компьютерлер

36%-га жакынды жана башка типтеги электрондук-эсептөө техникалары 21%-ды түзөт. Бир мектепке эсептөөнде орточо 7 компьютерден туура келет, анын ичинен 2 компьютер иштебейт турат. Республиканын мектептеринин 5%-га жакыны гана Интернэтке, анын ичинде ADSL линиясы боюнча 3%-га жакыны жана бөлүнгөн линия боюнча мектептердин 2% гана кире алам. Бишкек шаарынын мектептери Интернэтке көбүрөөк кирет, алар тишиштүү түрдө 20% жана 11%.

²² П окуутуда жетишкендиктерге мониторинг жүргүзүү (8-клас). Сегизинчи класста окуутунун сапатын республика боюнча изилдөө. Коомдук пикерди иликте жана божомоддоо борбору. Бишкек, 2003, 144-б.

²³ PISA-2006 15 жаштагы окуучулардын функциялык сабаттуулугун эл аралык денгээлде салыштырып изилдөөнүн натыйжасы. Билим берүү жана окуутунун ыкмаларына баа берүү борборун иш байны.

²⁴ Билим берүү жана илим, Улуттаком, 2008. 8.12 жана 8.13-таблица.

²⁵ КР Акыятчысы Турсунбек Акундун «2008-жылы Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын укугу жана эркиндигинин абалы жөнүндө» иш баяны.

²⁶ БЖИМ, Кадрлар белгүмүү (2008-ж.) жана кесиптик билим берүү белгүмүү (2008-ж.)

²⁷ USAIDдин «Сапаттуу билим» долбоору, 42 билим берүү белгүмүү боюнча изилдөөлөр (54 жалпы сандын ичинен).

²⁸ 2008-жыл үчүн Улуттук статистикалык жынан, 8.19-таблица.

²⁹ MA «24.kg, Бишкек», 31.03.2009.

³⁰ КР жарды жана альсык райондорунда мектепке баруу денгээлин жогорулатуу. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлүгү жана билим берүү демилгелер фонду, Бишкек 2008.

³¹ Узакка тыныгуудан кийин окуусун улантуу мүмкүнчүлүгүн берүү. Кырдаалды талдоо, Бишкек, 2007.

³² ЮНИСЕФдин кырдаалды сыппатташы: http://www.unicef.org/kyrgyzstan/children_6038.html.

окуу материалдарын сатып алуу, мектептерди ондоо үчүн ата-энелерден акча, кириштүү взносторун чогултуу адатка айланган, алардын өлчөмү көп үй-бүлөлөрдүн мүмкүнчүлүктөрүнөн ашып кетүүдө. Мамлекет ата-энелерден мыйзамсыз взнос чогултууга каршы күрөшүүгө аракет қылууда, бирок ал иігиліксиз болуп жатат.

Кыргызстанда балдар мектепке каражат жоктугунан улам барбай жаткан жери жок. Сабакка барбай коюунун себептеринин бири – окууга болгон ынтаанын жоктугунда турат. Сурамжыланган мектеп окуучуларынын 27% зарыл адабияттын жана жабдуулардын жоктугунан, мугалимдердин жоктугунан же алардын квалификациясынын төмөндүгүнөн улам жакшы көргөн сабактарын үйрөнүү мүмкүнчүлүгүнө ээ эмес. Андан тышкары, окуучулар сабактардын етө оордугун белгилешүүдө, бул аларга өзүнүн жакшы көргөн сабактарына көбүрөөк көнүл буруу мүмкүнчүлүгүн бербейт³³. Эл аралык салыштырып изилдөөлөрдүн натыйжасы боюнча Кыргызстан мектептин сабактары етө көп болгон өлкө болуп саналат³⁴.

Региондордун өнүтүнөн алганда мектептердин иштеп жаткан тармактарын пайдалануунун натыйжалуулугун талдоо жалпы билим берүүчүү уюмдардын иштеп жаткан тармактарын пайдалануунун натыйжасыздыгы жана региондор боюнча жалпы билим берүү уюмдарын каржылоонун бирдей эместигин далилдеп турат. Алсак, бир окуучуга бюджеттик каржылоонун көлөмү Ош шаарында 3846 сомду, Бишкек шаарында – 5626 сомду, ал эми өлкө боюнча орточо жылына 4000 сомго жакынды түзөт³⁵.

Жергилиттүү бийлик органдары мектептердин тармактарынын етө эле кеңеишине тоскоолдук кылбайт, анткени, эмгек акы, тамак-аш жана коммуналдык кызмат көрсетүүлөргө чыгымдар республикалык бюджеттен кетет. Жергилиттүү бийлик органдарынын мектептик билим берүү тармактарын оптималдаштырууга кызыкагандыгы майда, «аз комплектелген» деп аталган, бир класста 5-10 окуучу ылайыкталбаган жайларда окуган мектептердин негизиси ачылышына алып келүүдө. Бирок, алarda администрациялык-чарбалык кызметкерлердин жумуш орундары кадимки мектептин ченемдери боюнча түзүлөт. Бул мектептерде бир окуучуга сарптоолор орточо көрсөткүчтөн бир нече ашып кеткендигине карабастан, аларда берилген билим орточо көрсөткүчтөн кыйла артта калат.

Мектептерди каржылоонун кыйла натыйжалуу жолуна етүү кырдаалды жакшы жагына өзгөртө алар эле. Эл аралык долбоордун чегинде Чүй облусунун 66 мектебинде (Токмок шаары жана Ысык-Ата району) киши башына каржылоонун эки модели сыноодон өттү. Азыркы учурда бир окуучуга бюджеттик каржылоонун минималдуу стандарттары иштелип чыккан жана сыноодон өткөрүлүп жатат. Мындай мамиле ар бир мектепке өз бюджетин өз алдынча тескөөгө мүмкүнчүлүк берет, аны мектептин жетекчилиги анын керектелишине жараша пландаштырат. Киши башына каржылоо модели каражаттарды сарамжалдуу пайдаланууга көмөктөшөт, анткени, үнөмдөлгөн каражаттар мектептин бюджетинде калат жана алардын эсебинен мектепти өнүктүрүүгө, мугалимдерге көп жана жакшы иштегендиги үчүн кошумча акы берүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Тийиштүү түрдө киши башына – ченемдик каржылоого өтүү мектептердин башкаруу потенциалын, өзгөчө, каржылык менеджмент жагын кыйла күчтүүнү талап кылат. Өлкөнү өнүктүрүү Стратегиясына ылайык республиканын бардык жалпы билим берүү уюмдары 2011-жылга чейин киши башына каржылоого өткөрүлүүгө тийиш.

4.3 Баштапкы жана кесиптик орто билим берүү

Бутуруүчүлөргө коюлган азыркы квалификациялык талаптар рыноктун азыркы талаптарына ылайык келбайт, алар эскирген жана зарыл компетенцияга ээ эмес. Эмгек рыногунда кадрларды даярдоого жана аларга коюлган талаптарды түзө турган калыптанып калган кесиптик бирикмелер жок³⁶. Сурамжылоо жогорку класстын окуучуларында кесиптик багыт берүү дээрлик жок экендигин көрсөттү. Жаштар мектепти аяктағандан кийин эмгек рыногундагы чыныгы кырдаалды билбегендиктен, ара жолдо калып жатышат.

Сан жана сапат жагында эмгек рыногундагы өзгөрүүлөр окуу программаларын түзүүдө талданбайт, иш берүүчүлөрдүн таламдары эске алынбайт. Билим берүү программалары студенттердин түздөн-түз ишканаларда өндүруштук такшалуудан өтпөгөндүгүнөн улам жапа чегүүдө. Окуу жайы менен бизнес-чөйрөнүн ортосунда институттук, системалуу эриш-аркак аракеттенүү жок.

Баштапкы кесиптик билим берүү системасы мамлекеттик колдоого алынып, имарат-жай, адамдар жана башка ресурстар менен камсыз болгон. Мамлекет бул системаны кармап турат жана ал рыноктун керектөөлөрүнө карабастан иштеп жатат.

³³ Жаштарды улуттук сурамжылоо, 2009.

³⁴ 2011-2020-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасынын билим берүүсүн өнүктүрүү Стратегиясын иштеп чыгуу учун талдоо материандары. Кыргызстандагы Европа комиссиясынын «Сектордук саясатты колдоо Программасын киргизүү учун даярдый көрүүде Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлүгүн колдоого алуу» долбоору. Бишкек 2008, 130-б.

³⁵ «Социум Консалт» агенттигиин маалыматтары.

³⁶ Улуттук квалификациялык стандарттарды иштеп чыгуу боюнча ЕФОНун региондук долбоору (2005-2008).

Баштапкы кесиптик билим берүү системасында бир окуучуга эсептелген жалпы бюджеттик чыгымдар 14,3 мин сомду түзөт, бул бүткүл билим берүү системасы боюнча орточо чыгымдардан эки эсө көп. Муну менен биргэ көбүнчө алар окуу процессин инвестициялоого эмес, окуучуларды социалдык жактан колдоого жумшалат: бюджеттик каражаттардын 30%га жакыны тамак-ашка жана 10% стипендияга кетет. Чыгымдардын 48%га чейинкиси кызматкерлерди күтүүгө жана 12% коммуналдык кызмат көрсөтүүлөрдү төлөөгө жумшалат³⁷. 2007-жылы кесиптик орто билим берүү мекемелери боюнча орточо алганда администрациялык-тейлөөчү кызматкерлердин үлүшү 49%ды түздү. Алардын ичинен айрымдары боюнча ал 60-75%га жетти. Муну менен биргэ баштапкы жана орточо кесиптик билим берүүнүн сапаты окуу жабдууларынын, мисалы, азыркы кездеги станоктордун жоктугунан улам камсыз кылынбайт, аларга каражат бөлүнбөйт.

Баштапкы жана кесиптик орто билим берүүнүн калыптанып калган бедели маанилүү фактор болуп саналат. ФТлерде болгон талкууларда жаштар КТОдо билим алуунун барктуу эмес экендигин белгилешкен. Сурамжыланган мектеп окуучуларынын 10,5% гана баштапкы кесиптик билим алууну каалашкан. Негизинен булар Бишкек шаарынын жана Чүй облусунун тургундары. Сурамжыланган жаштардын эч кимиси тандаган адистигин жактыргандыгы же ага жөндөмдүүлүгү жөнүндө айтышкан жок. Кесиптик лицейлердин студенттери өздөрүнүн тандоолорун андагы окуу убакыттын кыскалыгына жана акча жагынан аз сартоолорго байланыштуу экендигин, өзүн багып кетүү үчүн зор мүмкүнчүлүк бере тургандыгын айтышкан. Чынында эле бүтүрүүчүлөрдүн 75%дан ашыгы аяктагандан кийинки алгачкы жылы эле ишке орношот, бирок адистердин жумуш ордунда кармалып калуу маселеси курч турат³⁸.

4.4 Жогорку кесиптик билим берүү

2007/2008-окуу жылында республиканын ЖОЖдорунда окуп жаткандардын жалпы саны 250,4 мин адамды, 2002-жылга карата өсүш 1,25 эсени түзгөн. Булар негизинен (88,7%) 17 жаштан 24 жашка чейинки курактык топту кошо алганда жаш адамдар³⁹. Улуттук статистикалык комитеттин маалыматтары боюнча 2007-жылдын башталышына карата 17-24 жаш курактагы түрүктуу калктын саны 872,3 мин адам деп белгиленген.⁴⁰ ЖОЖдордогу студенттердин саны 10 000 калкка карата жыл сайын өсүү темпине ээ жана акыркы беш жылдын аралыгында 397 ден 477 ге чейин есکен (2007/2008-окуу жылынын көрсөткүчү)⁴¹. Республикада жогорку билим берүү системасына 49 ЖОЖ кирет (33 мамлекеттик жана 16 жеке), алардын көпчүлүгү (33) Бишкек шаарында жайгашкан. Бирден ЖОЖ Баткен, Нарын, Талас жана Чүй облустарында, Ысык-Көл облусунда - 2, Жалал-Абад облусунда - 4 жана Ош облусунда - 6 ЖОЖ жайгашкан.⁴²

Жогорку билим алууга бирдей жана калыс жеткиликтүүлүкabituriyentterdi Жалпы республикалык тестирлөөдөн өткөрүү менен камсыз кылынат жана «Мамлекеттик билим берүү гранттарга талапкерabituriyentterdi жалпы республикалык тестирлөөдөн өткөрүү жөнүндө жобо» менен жөнгө салынат.⁴³

2007/2008-окуу жылында бюджеттик негизде бардыгы болуп 29,4 мин студент окуган. Бул ЖОЖдордо окуп жаткандардын жалпы санынан 11,7%ды түзгөн. Студенттердин калган бөлүгү (88,3% же 221,1 мин адам) контракттык негизде окуган.⁴⁴

Кээ бир баа берүүлөр боюнча республикада «жогорку билимге жеткиликтүүлүк дөңгөэли» окуу үчүн төлөмдөрдүн төмөн болгондугуна байланыштуу салыштырмалуу жогору болуп саналат: педагогикалык адистик боюнча күндүзгү окуу жылына болгону 2500 сом (60 АКШ доллары) турат. Жетим-балдар, майылтар, аскер кызматчылары жана ЖОЖдордун түрүктуу иштеген кызматкерлеринин балдары үчүн окуу үчүн төмөндөтүлгөн акы (максимум 25%га) белгиленген⁴⁵.

ЖОЖдор боюнча бюджеттик каржылоо Көркөм сүрөт академиясында 24 минден Талас университетинде 3 мин сомго чейин өзгөрүү менен бөлүштүрүлгөн. Ал тургай бир түрдөгү ЖОЖдордо 1 студентке карата эсептөөдө бюджеттик каржылоонун кыйла чачкындылыгы байкалат. Мына ошентип, бюджеттик студенттерди коммерциялык эсептен кыйыр субсидиялоо орун алган. Бирок, окутууну бюджеттик жана коммерциялык студенттердин топторуна бөлүштүрүү топторду натыйжалуу эмес комплектөөгө алып келген. 1 педагогикалык ставкага орточо 7,5 студент туура келет. Салыштырганда Экономикалык кызматташуу жана өнүктүрүү Ююмунун (ЭКӨҮ) өлкөлөрүнүн ЖОЖдорунда 1 педагогго эки эсеге көп студент (14 жана андан көп) туура келет. Ал гана эмес, системанын чыгымдарынын натыйжалуулугу аз. ЖОЖдордогу администрациялык-башкарару жана тейлөөчү персоналдын үлүшүнүн орто мааниси жогору – жалпы сандан – 40%-45% ды түзөт. Өзгөрүү 19% дан 55%ды түзөт.

³⁷ 2020-жылга КРдин билим берүү Стратегиясын жазууга карата талдоо материалдары.

³⁸ Жогорку Кеңеш үчүн маалымат, 2008-ж.

³⁹ КР да билим берүү жана илим, 2008, УСК, 11.6; 11.12 –табл.

⁴⁰ КРда билим берүү жана илим, УСК, 2008, 1-табл.

⁴¹ КРда билим берүү жана илим, УСК, 2008, 11.3-табл.

⁴² КРда билим берүү жана илим, УСК, 2008, 1.4-табл.

⁴³ «Мамлекеттик билим берүү гранттарын ыйтаруу,abituriyentterdi жалпы республикалык тестирлөөдөн өткөрүү жана аларды Кыргыз Республикасынын жогору окуу жайларынын конкурсук киргизүү жол-жоболоруун еркүнчөтүү боюнча андан аркы чаралар жөнүндө» 2004-жылдын 30-мартындағы №114 КР Президенттегинин Жарлыгы жана токтому.

⁴⁴ КРда билим берүү жана илим, УСК, 2008, 11.17; 11.18 –табл.

⁴⁵ Борбордук Азиядаты жогорку билим берүү. Модернизациялоо принциптери. Тематикалык изигдөөлөр. Дүйнөлүк банк.

Социологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, студенттердин өздөрүнүн ой пикири боюнча көпчүлүк ЖОЖдордо окутуу эски программалар жана материалдар боюнча жүргүзүлөт, рыноктун жана иш берүүчүлөрдүн талаптарын эске албайт⁴⁶. ЖОЖдордогу 5 миң бюджеттегилерден - 30% гана ишке орошот. Бюджеттегилердин көпчүлүк белугу адистиги боюнча иштебейт. Алдын-ала эсептегенде мамлекет иш жүзүндө дээрлик бюджеттен 25 миллион сомду жоготот, бул бюджеттик бөлүмдердүн бүтүрүүчүлөр мамлекеттик окуу жайларда 2 жыл иштеп берүү боюнча өзүнүн милдеттенимелирин аткарбагандыктан келип чыгат.⁴⁷ Жалпысынан өлкө боюнча жаштардын 45%ын гана билим берүүнүн сапаты канааттандырат, айтылган изилдөөлөрдүн ар бир бешинчисин канааттандырайт.

Медициналык адистик боюнча республиканын 9 ЖОЖунда билим алуунун натыйжалары боюнча⁴⁸ беш баллдык шкала боюнча орточо балл - 2-2,6 баллды, юридикалык 24 ЖОЖдо – 2,5-3,4 баллды, ал эми экономика боюнча 50 ЖОЖдо 2-3,5 баллды түзгөн.

Сурамжылоонун жүргүшүндө ар бир төртүнчү жаш адам «Экономика жана башкаруу» адистигин (24,8%), ала тургандыгы аныкталган, жаштардын 23% гана гуманитардык адистикке ээ болууга жана юрист болууга ниеттенет. 4% гана айыл чарба адистиктеринде окушат, ал эми 3,4% - тейлөө чөйрөсүн тандашат. Түзүлгөн катыш өлкөнүн экономикасынын түзүмүнө жогорку кесиптик билим берүү системасынын ылайык келбестиги жөнүндө айтып турат, анткени Кыргыз Республикасынын ИДӨнүн 25,8%ын айыл чарбасы жана 43,9%ын тейлөө чөйрөсү өндүрөт (№1 тиркемени караңыз).

Колдонуудагы мамлекеттик көзөмөлдөөнүн түрлөрү - лицензиялоо жана аттестациялоо – билим берүүнүн сапатын камсыз кылбайт. Билим берүү кызмат көрсөтүлөрүнүн үстүнөн мамлекеттик көзөмөл боюнча мыйзамдык жана юридикалык жоболор салыштырмалуу баалоочу индикаторлордун⁴⁹ анча көп эмес санына таянган механизмдердин чектери менен чектелген. Бүгүнкү күнде өлкөдө көзөмөл «кируүдө», «чыгууда» эмес - ишмердүүлүктүн натыйжалары боюнча (алынган компетенциялар, ишке орноштуруруу) – көбүрөөк жүргүзүлөт. Окуу жайлардын ишин баалоонун так критерийлери жок, тышкы аудит жана окутуунун ар кандай программаларынын бөлүнүшү жакшы өнүккөн эмес. Мындан тышкary, республикада окутуунун программаларын баалоо боюнча көз карандысыз агенттиker начар өнүккөн.

Бул көйгөйдүн дагы бир аспектиси билим берүү чөйрөсүндө талаптарды калыптандырууда окуп жаткандардын жана иш берүүчүлөрдүн жигердүүлүгү эмес катышуусуна байланышкан. Билим берүү мамлекеттик жана менчик кызмат көрсөтүүчүлөр көрсөткөн кызмат көрсөтүү катары карапастан, аны коомдук бакубаттык катары кабыл алуу улантылууда. Ал эми сапатсыз билим берүү менен келтирилген зияндын ордун толтурууну караган мыйзам ченеми 2003-жылы эле киргизилген.⁵⁰

Билим берүүнүн сапатына паракорчулук жана коррупция терс таасирин каттуу тийгизүүдө. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн респонденттеринин жарымынан көбүнүн пара берүүдө ачык эле тажрыйбалары бар, ал гана эмес, алардын дээрлик жарымы параны бир нече жолу беришкен.⁵¹ Бул билим алгандыгы жөнүндө сертификаттардын жана дипломдордун маанилүүлүгүнө карата коомчулуктун көпчүлүк бөлүгүндө текеберлик мамилени жаратууда.

4.5 Диний билим берүү

Кыргызстанда калкты кайра исламдаштыруу процессинин жигердүүлүгү байкалууда. Бүгүнкү күнде жети жогорку ислам окуу жайы, ошондой эле 50 медресе иштеп жатат, алардын бирдиктүү окуу программы жана окутуу усулдары жок. Көпчүлүк медреселерде негизинен 4-5 гана сабак - Куран, хадис, шариат, араб тили жана (динге ишенүү) ақида окутулат. Кээ бир институттарда гана англис тили жана компьютердик билим окутулат. Лайык окуу жайларынан айырмаланып, бул жерде тар адистешкен билим беришет, бул дипломдорду таанууда жана бүтүрүүчүлөрдү андан ары ишке орноштурууда негизги тоскоолдук болуп саналат. Респонденттердин арасында жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн маалыматтары боюнча 18 жашка чейинки жана андан улуу курактагы сурамжылангандардын 39% гана диний билим алууну каалай тургандыгын айтышкан. Рыноктук мамилелер шартында исламдык билим берүү мекемелери өнүгүүгө кызықдар жана Кыргызстандын билим берүү жана академиялык чөйрөсүнө кириү, КР Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан өз дипломдорун таануу жолдорун издөөдө.

«Юрфакта биринчи курсун студенттери башкы прокурор болууну, экинчи курста облустун же райондун прокурору, ал эми учунчу курста тергөөчү, 4-5-курста жөн эле иш табууну жана талап кылышуучу адис болууну кыялданышат (ФТниин катышуучусу, Ош шаары).»

«Муалимдин образы менде дайыма сый-урмат сезимди чакыраар эле, бирок ал акчага баа кое баштаганда такыр башка сезим пайда болду. Муалим бардыгын билген адам деп билебиз, бизде болсо тетиринче. Муалим бизде өзүнүн сабагын билбейт». (ФТ, Ош ш.)

⁴⁶ Борбордук Азияда өткөрүлгөн социологиялык изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча иш базын. Сурамжылоодо Бишкек жана Ош шаарларынын сезиз ЖОЖу катышкан (926 студент жана окутуучулук). «Евразия» Фонду, «Эксперт» агентлиги, Бишкек, 2006.

⁴⁷ КР Вице-премьер-министри У. Абдуллаеванын чынып сүйлөгөн сезүнен. 06/04-2009, Бишкек – МА «24.kg»

⁴⁸ ЖОЖдорду лицензиялык талаптарга ылайытуулугуна комплекстуу текшерүүнүн жыйынтыктары. МОНИМП, 2006-ж., ийль.

⁴⁹ Бада жогорку билим берүү. Модернизациялоо маселелери. 139-бет, Дүйнелүк банк.

⁵⁰ «Билим берүү жөнүндө» КР Мыйзамы, 2003-жылдын 30-апрели, КР ПЖ №92 (41-статья).

⁵¹ «КРдин ири ЖОЖдорунда коррупциянын элементтери» көз карандысыз социологиялык сурамжылоонун натыйжалары боюнча иш базы. «ДиалектИКОН» ЖЧКсы, Бишкек, 2006.

4.6 Формалдуу эмес билим берүү системасы

Кыргызстанда формалдуу эмес билим берүү системасы өз өнүгүү жолун табууда, ал адамдын өзүн-өзү билимге умтулуусун, өзүн-өзү тарбиялоону жана өзүн-өзү өнүктүрүүнү ар тараптан стимулдаштыруу менен байланышкан. Эл аралык жана өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан түзүлгөн Окутуучу борборлор иштеп жатышат, алар өз ара байланышкан багыттарда иштеп жатышат: зарыл турмуштук көндүмдөргө окутуу, жаштардын демилгелерин өнүктүрүү жана жаштарды өнүгүү процесстерине тартуу.

Формалдуу эмес билим берүүнүн артыкчылыктарына төмөнкүлөрдү киргизсе болот: көп түрдүүлүк жана вариантуулук; окууунун мазмуну жана мөөнөттөрү боюнча ийкемдүүлүк, керектөөчүнүн жана экономиканын жана эмгек рыногуунун керектөөлөрүнүн кызыкчылыктарына багыт алуу. Окууунун натыйжаларына баа берүү көрсөткөндөй, формалдуу эмес билим берүү тез, ошол замат эле натыйжаны бербейт, алынган билимдер жана көндүмдөр курстарды аяктар менен эле пайдаланылбайт. Бирок формалдуу эмес билим берүү системасында бир катар көйгөйлөр бар. Кызмат көрсөтүүнүн сапатынын системасы жана баа берүү жок болгондуктан, формалдуу эмес билим берүүнүн сапатына баа берүү кыйын. Кызмат көрсөтүүлөр эреже катары чектелген жана алардын баасы жгоруу. Формалдуу эмес билим берүүнүн көптөгөн программалары көмүскө мунөздө жана мамлекет тарабынан таанылбайт.

Кыргызстандын жаштары билим берүүнүн бардык деңгээлдерине жете алгандыктан, билим берүү мекемелеринин тармагы бутакташкан жана мамлекет тарабынан каржылоо ар дайым өсүп жатат. Анын төмөн натыйжалуулугу, коомдун керектөөлөрүнө, тактап айтканда суроо-тапап кылышкан билимдерге жана көндүмдөргө ээ болгон азыркы компетенттүү адистерди даярдоого багыттануунун жоктугу билим берүү системасынын негизги проблемасы болуп саналат.

5-ГЛАВА. ЭМГЕК ЖАНА ИШКЕ ОРНОШТУРУУ

Адамдын өнүгүшүү концепциясында эмгек маанилүү орунду ээслэйт, анткени адамдын керектөөлөрүнө жооп берген иш жана тийиштүү киреше адамдын жашоо-турмушунун татыктуу денгээлинин негизи болуп саналат. Эмгек чөйрөсүндө жаштар киреше алууга өтө үмүттөнүшшөт. Бирок жаш адамдардын квалификациясы жана тажрыйбасы иш берүүчүлөрдүн талаптарына көпчүлүк учурда жооп бербейт. Кыргызстанда жаштар жумушчу күчүнүн негизги бөлүгүн түзөт, бирок алардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү көбүрөөк иш тажрыйбага ээ улуу курактагы кызматкерлерге караганда төмөн.

5.1 Эмгек рыногун талдоо

Кыргызстандын эмгек рыногунун маанилүү мүнөздөмөсү болуп төрөлүүнүн⁵² деңгээли менен камсыз кылынуучу эмгекке жөндөмдүү калктын өсүү темптеринин жорогу болушу саналат. Экономикалык жактан активдүү жаштар эмгек рыногундагы болгон бардык сунуштардын жалпы көлөмүнүн жарымынан көбүрөөгүн (51%)⁵³ түзөт. 2007-жылы жаштардын экономикалык активдүүлүгүнүн деңгээли 62%дь (өлкө боюнча орточо алганда 65%га карата)⁵⁴ түзгөн.

Жаштардын арасында ишке орношуунун деңгээли (56%) өлкө боюнча тийиштүү орточо көрсөткүчтен – 60% бир азга артта калат. Иш менен камсыз болгон жаштардын арасында аялдардын үлүшү 39,3%-ды түзөт.

Тармактар боюнча жаш адамдардын иш менен камсыз болушу Кыргызстандын экономикасынын калыптанып калган түзүлүшүнүн өзгөчөлүгүн чагылдырат.

2003-2007-жылдардын аралыгында иш менен камсыз кылуунун көрсөткүчтерүнүн жалпы он динамикасына Карабастан, эмгек рыногунда жумушчу күчүн сунуштоонун ашыкча көптүгү менен байланышкан оор кырдаал сакталууда. Ошого Карабастан иш менен камсыз болгондордун санынын кыила өсүү темптери курулуш, соода жана кызмат көрсөтүү, ошондой эле тигүү өнөр жайында байкалат.

Шаардык калк негизинен соода жана кызмат көрсөтүү чөйрөсүндө иштейт. Бул тармактарда жеке менчик түрү басымдуулук кылат. Өлкөнүн иш менен камсыз болгон калкы негизинен айыл жергесинде (65%) жашайт. Иш сезондуу жана төмөн айлык акылар мүнөздүү болгон айыл чарбасында иш менен камсыз болгон бардык жаштардын 38% га жакыны иштейт⁵⁵. Эн чон ар айлык акы 2007-жылы финансы секторунда (290\$га жакын), төмөн айлык акы саламаттыкты сактоо жана билим берүү чөйрөсүндө (70\$га жакын), ал эми эн төмөн айлык акы (48\$га жакын) – айыл чарбасында белгиленген. Айыл чарбасы – жумушчу күчүнүн кыила кетип жатышы байкалган ишмердүүлүктүн бирден-бир чөйрөсү, мында айыл чарбасы накта «жаш» жумушчу күчүн жоготууда.

Жаштардын соодада жана автомобилдерди, тиричилик буюмдарын жана жеке колдонуудагы буюмдарды ондоодо иштеши (иштеген жаштардын 16%) – кокусунан эмес. Бул тармак кыила жорогу кирешелер менен айырмаланат, каражаттардын тез жүгүртүлүшү менен мүнөздөлөт, бизнестин ар кандай түрлөрүн ачуу жана ишке ашырууга каражаттар азыраак сарпталат. Жаштардын бул тармакка келиши жаштар үчүн жумушчу

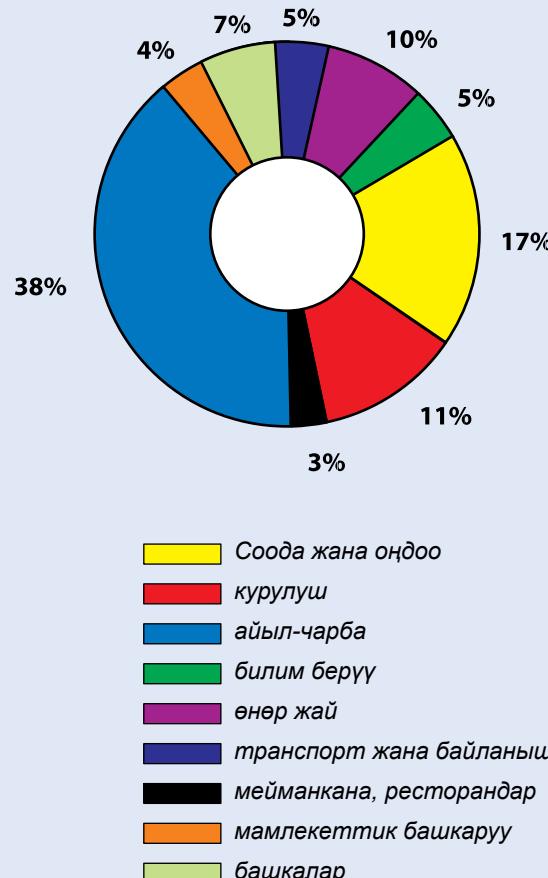
⁵² <http://mz.kg/ru/analytics>.

⁵³ Экономикалык жактан активдүү калк (economically active population) – эмгек ресурстарына Караганда калктын кылпа тар белгүү болуп саналат. Ал изүүнүн эмгегин товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өндүрүүчүүнүн жана кызмат көрсөтүүлөрдүн жылдын эмгек калктын курамына иштегендөрдүн көрсөтүүлөрдүн калктын курамы да, жумушсуздады да киргизсе болот.

⁵⁴ 2007-жылы үй чарбаларын бириткирилген изилдөөлөрдүн жылынтыктыры, УСК.

⁵⁵ 2007-жылы үй чарбаларын бириткирилген изилдөөлөрдүн жылынтыктыры, УСК.

5.1-диаграммасы. 2007-жылы негизги иши боюнча экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү жагынан 15-34 курактагы иштеген калктын бөлүштүрүлүшү (%)

орундардын ыңғайлуулугу – базарлар, дүкөндөр жана башка соода түйүндөрү шаар ичинде, жаш адамдар жашаган жана окуган жерден алыс эмес жайгашканыгы менен түшүндүрүлөт.

2007-жылы Кыргыз Республикасынын Миграция жана ишке орноштуруу комитети тарабынан жүргүзүлгөн эмгек рыногунун изилдөөлөрүнүн маалыматтары боюнча эмгек рыногунда көп суроо-талап кылынгандардын арасында квалификациясы жорору жана орто деңгээлдеги адистер (22,6%), квалификациялуу техникалык кызматкерлер (20,4%), жабдуулардын операторлору жана машинисттер (22,3%) жана квалификациясы жок кызматкерлер – (17,7%) түзүштү. Жумушчу кесиптерге суроо-талап кызматчыларга жана жетекчилерге болгон суроо-талапка караганда көлөмү боюнча 2-3 эссе ашып түшөт. Бирок жаштардын көлчүлүгү жумушчу кесиптерге эмес, жорорку билимди алууга артыкчылык беришет, ал эми жыйынтыгында республиканын акы аз төлөнүүчүү эмгек рыногун толукташат.

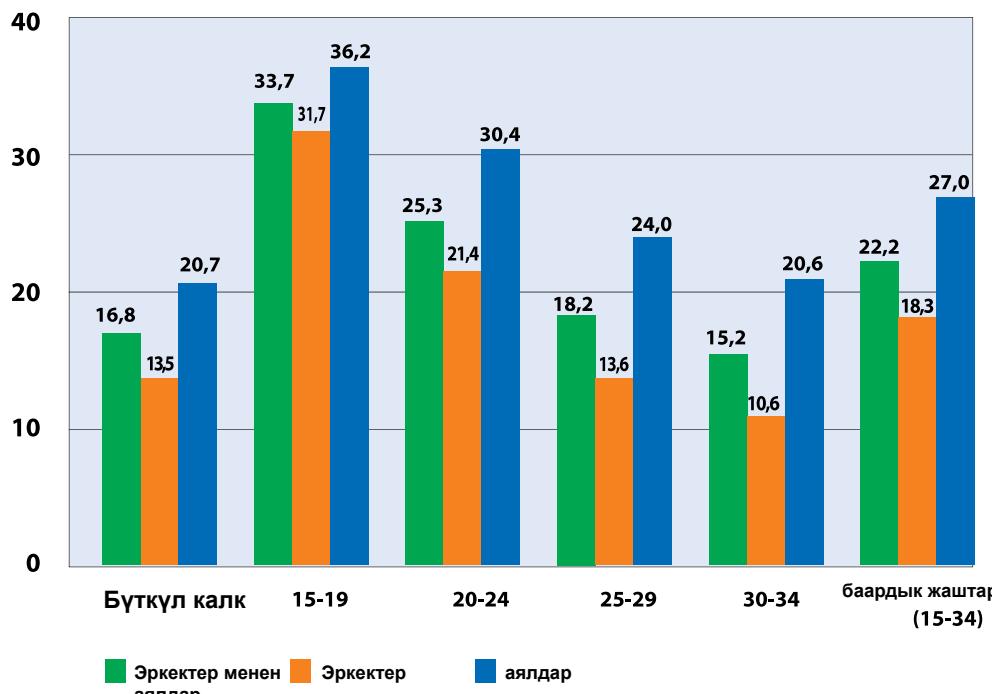
5.2 Жаштар жана жумушсуздук

Жумушсуздук кейгөй өлкөнүн жаштары үчүн актуалдуу болуп саналат. Жаштардын арасында жумушсуздардын деңгээли орточо өлкө боюнча деңгээлге караганда жорору.

Ишке орноштуруу жагын алганда аялдар жана жаштардын кенже тобу (15-19 жана 20-24 жаштагылар) өзгөчө аялуу абалда калышкан. Бирок жаштардын курактык тобу жорорулаган сайын жумушсуз жаш адамдардын үлүшү акырындык менен азаят: жаштардын башка кыйла улуу курактык тобунун арасындан жумушсуздук дээрлик өлкөдөгү орточо көрсөткүч менен тендешет. Жумушсуз жаштардын дээрлик жарымын адистиги бар, бирок иш тажрыйбасы жок жаш адамдар түзөт.

5.2-диаграммасы.

Курактык топ жана жынысы⁵⁶ боюнча жумушсуздук деңгээли (пайыздар)

Жумушчу бош орундар жөнүндө маалыматтар чектелүү жана жаштардын кенири чейрөсү үчүн маалыматтарга жете алуусу кыйынчылыкты туудурат. Жаштардын ишке орношо албагандыгынын негизги себептери, алардын ой-пикири боюнча, эмгекке аз акы төлөө (99%), жашаган жерлеринде жумушчу орундардын жетишсиздиги (86%), ошондой эле жумушчу орундарга болгон бош орундар жөнүндө маалыматтын жетишсиздиги (85%) болуп саналат. Жаш адамдар алардын ишке орношууга тоскоолдук болгон себептер катары өздөрүнүн кемчиликтөрүн да белгилеп кетишет: кесиптик билимдердин жана көндүмдөрдүн жетишсиздиги (85%), ошондой эле кесиптик тажрыйбанын жана өндүрүштөгү иш тажрыйбанын жоктугу (79%). Жаш адамдар ийгиликтуү ишке орношуунун маанилүү фактору катары «керектүү тааныштык байланыштардын болушун», «кызыктуу жумуш», ошондой эле социалдык-

⁵⁶ 2006-жылы калктын иш менен камсыз болушун бир маада изилдөөлөрдүн жыйынтыктары, 2006-ж., УСК

коммуникациялык көндүмдөрдүн, мисалы «уюмдун жамаатында иштеп кетүүгө көндүмүнүн» болушун бөлүп көрсөтпөгөндүгү байкалат.

Кесипти жана иштин түрүн тандоодо жыныстык белгиси боюнча атайын чектөөлөр жок. Бирок башка тенденция шарттарда жумуш берүүчүлөр салттуу пикирге байланыштуу эркектерди жумушка алууга артыкчылык беришет, ал эми балдарды төрөп-багуу курагындан аялдар жумуштан кийин жумуш ордунда кала албайт, эс алуу күндөрү ишке чыкпайт, иш-сапарларга барууда да чектөөлөр бар.⁵⁷

Ишканалардагы кыскартууларга байланыштуу жумушсуз болуп калган улуу курактагы адамдарга салыштырмалуу жаш адамдардын көпчүлүгү иштин сезондуу жана убактылуу болушуна, ошондой эле өз каалоосу боюнча бошоп кеткендигине байланыштуу иштебей калышат. Иштебей калган жаштардын арасында «ден соолугунун абалы боюнча бошотулсун» деген фактордун болушу кооптонууну туудурат.

Жалпысынан жаштар эмгек рыногунда жетишээрлик эле жигердүү (алардын экономикалык жигердүүлүгү - 61,6%), алар окуп үйрөнүү деңгээлинин абдан жогору болушу менен мүнөздөлөт, бирок тажрыйбанын жана кесиптик көндүмдөрдүн жетишсиздигинен алар квалификациялуу эмгек рыногунда (айлык акы жогору) атаандаштыкка жөндөмсүз болуп саналат. Буга «улуу» (30-34) жана жарым-жартылай орто курактагы топ (25-29) кирбейт.

5.3 Жаштарды кесиптик жактан даярдоо

Жаш адамдарды ишке орноштуруунун төмөн деңгээлинин маанилүү себептеринин бири кесиптик көндүмдөрдүн жетишсиздиги, бул өз кезегинде кесиптик билим берүүнүн деңгээли менен байланышкан. Жумуш берүүчүлөр жаштарды жумушка алгысы келбей, кыйылып алгандарынын себеби «...потенциалдуу улуу кызматкерлерге караганда алар кесиптик билимдеринин/көндүмдөрүнүн жана эмгек рыногунда талап кылынган иш тажрыйбасынын деңгээли» менен байланышкан атаандаштык артыкчылыктарга ээ эмес экендигин айтышат. Иш менен камсыз кылуу кызматтарынын өкүлдөрүнүн пикири боюнча жогору квалификациялуу адисти даярдоо үчүн 7-10 жылга жакын жумуш ордундагы иш тажрыйбасы талап кылышат.

Жумушсуз жаш адамдардын көпчүлүгү орто жалпы билимге⁵⁸ гана ээ. Демек жалпы орто билим даярдыгы менен жогорку жана орто квалификация талап кылышат (экөө биригип рыноктогу бош орундардын 2/3 жакынын түзөт) орношууга дээрлик мүмкүн эмес.

Кесиптик билими жок жаштар жумушсуз «кенже» курактагы жаштардын арасында көп (15-19 жаш жана 20-24 жаш). Жогорку жана орто кесиптик билими менен жумушсуз аялдар эркектерге караганда көбүрөөк. Баштапкы кесиптик билими бар жумушсуздардын арасында эркектер көп. Көбүнчө орто жана баштапкы кесиптик билими барларга караганда жогорку кесиптик билими бар адистер ишке орношо алышпайт. Алсак, баштапкы кесиптик билими бар бутүрүүчүлөрдү ишке орноштуруу 88%ды⁵⁹ түзөт.

Кайрадан жаны ишке киришкен кызматкерлерге наасат берүү жагында ишканаларды начар ишин өзүнчө белгилеп кетүү керек. Бул ишканалардан кошумча ресурстарды жана чыгымдарды талап кылары белгилүү. Кесипкөй кызматкер-устат наасатчынын ролунда болсо, ага жаш кызматкерди жеткире окутууга убактысын коротуунун пайдасы жок, анткени көпчүлүк учурда иштин мындай түрүнө компаниянын жетекчилиги тарабынан стимул берилбейт. Мамлекет тарабынан ишканалар үчүн жаш кызматкерлерди жумушка кабыл алуу жана наасатчылык үчүн кубаттоо максатында мотивация чаралары каралган эмес.

5.4 Эмгекке жана ага сый акы төлөөгө мамиле

Жаш адамдарда, өзгөчө жогорку билими бар адамдарда өзүнүн келечектеги жумушуна жана айлык акысынын өлчөмүнө карата көптү үмүт кылган көз караш калыптанган. Сурамжыланган жаштардын дээрлик жарымы (42%) өлкөдөгү орточо айлык акынын чектеринде минималдуу киреше алууга ниеттөнөт, ал 2008-жылы 5,4 мин сомго жеткен жана ал банк-финансы секторундагы жана курулуштагы айлык акынын жогору деңгээлинин эсебинен түзүлгөн. Бирок жаштардын көпчүлүк бөлүгү мындан да жогору сый акы үчүн эмгектенүүнү каалайт. Салыштырмалуу жогору, 10 мин сом жана андан жогору өлчөмдөгү айлык акы (268\$) жогору квалификациялуу кызматкерлерге төлөнө тургандыгын белгилеп кетүү керек, ал эми жаш адамдардын көпчүлүгү азырынча андай болуп саналбайт.

⁵⁷ Өлкөнү гендердик жактан баалоо жана аны өткөрүүнүн усулдук маселелери, 2007-ж.

⁵⁸ Калктын иш менен камсыз болушун бир маалда изилдөөлөрдүн жыйынтыктары, 2007-ж, УСК.

⁵⁹ Кесиптик-техникалык билим берүү системасынын мекемелеринин бутүрүүчүлөрүн ишке орноштуруу боюнча кырдаалга баа берүү, БУУП/ЭЭУ, 2009-ж.

Мындай көптү үмүт кылган жаштарда негизинен белгилүү бир жумуш ордунда төмөн айлык ақыга иштегендөн көрө, иштебей жана ара-чолодогу айлык ақылар менен алектенүүгө макул болгон жүрүш-туруш калыптанат. Ошону менен жаш адамдар бул жумуш алып келе турган кошумча артыкчылыктарды, мында алар кесиптик тажрыйба, командаада иштөөдөгү зарыл коммуникациялык көндүмдөрдү ж.б. алышарын жеткире баалай алышпайт. Мындан тышкary, жумушсуздардын арасында калуу менен жаш адамдар квалификациясын жототуш жана иш берүүчүлөр жумушка алууда талап кылган керектүү тажрыйбаны алышпайт жана бузуу күчтөр үчүн «кызыктыруучу топ» болуп саналат.

Жаш адамдардын айтуусу боюнча жумушту тандоо негизинен өз алдынча ишке ашырылат. Ошол эле учурда айылдык жаштар шаардык жаштарга салыштырмалуу салттан чыга беришлейт, алар ата-энелеринин жана туугандарынын ой-пикирлерин жана кенештерин угушат. Эреккөн респонденттер (Сурамжылоонун катышуучулары) жумуштун туруктуулугуна көбүрөөк кызыккан аялдарга караганда айлык ақынын денгээлине көнүл бурушат. Жаштардын курактык тобу канчалык улуу болгон сайын, алар ошончолук көбүрөөк иш менен камсыз кылуу кызматтарына, Жаштардын эмгек биржасына жана кадр агенттикерине кайрылышат.

Жаш адамдардын көпчүлүгү алган кирешелерин үй-бүлөнүн муктаждыктарына жана керектөөлөргө толугу менен сарпташат. Төмөн айлык ақы жаш адамдарды өз алдынча киреше алып келген иш менен алектенүү мүмкүнчүлүгүнө көңүлдөрүн бурууга түрттөт. Бирок жаштар олуттуу өздүк капиталын топтоду деп айтуу али эрте. Жаштарда өзүнүн үйү, малы, жабдуулары, транспорту, үрөндүк материалдары жана башка жүгүртүүчү каражаттары дээрлик жок. Күрөсүз кредит берүү схемасы боюнча иштеген анча көп эмес финанссы-кредиттик мекемелер кредит куржунун жетишсиз көлөмүнүн айынан жаш адамдарга кредиттерге жетүү жардамын бере алышпайт. Сурамжылоонун натыйжалары боюнча респонденттердин 33% ресурстарга ээ эмес. Өзгөчө бул аялдарга карата актуалдуу. Жер жана агрардык реформа жөнүндө мыйзамдардын, башка мыйзамдардын кээ бир жоболору, ошондой эле жерге ээлик кылуу, өткөрүп берүү жана мурастоого тиешелүү каада-салттар аялдарды кодулайт жана аларга жерге болгон өзүнүн укуктарын пайдаланууга мүмкүнчүлүк бербейт. Тактап айтканда, кыздар күйөөгө чыкканда алар өз үлүштөрүн эреже катары ата-энесине калтырышат.

5.5 Жаштар жана эмгектик миграция

Эмгектик миграция Кыргызстандын эмгек рыногунда андагы чыналууну кыйла денгээлде басандатып, таасирин тийгизүүде, анткени тышкы миграциянын көлөмү ар кандай экспертик баалоолор боюнча 100 минден 700 мингө чейин өзгөрүп турат. Анын көлөмдөрү өсүү тенденциясына ээ. Тышкы мигранттардын структурасында кыйла жигердүү курактагы адамдар басымдуулук кылат (20-29 жаш⁶⁰), алардын негизинен орто жана орто кесиптик билими бар. Балким жаштардын белгилүү-бир бөлүгү «кичи» мекенине социалдык жактан анча берилген эместир. Алар мобилдүү келишет жана орун которууда эркин жүрүшөт, жаңы жерде оной байыр алышат. Алардын белгилүү-бир бөлүгүнө өзүнүн келечегин Кыргызстанга кайтып келүү менен байланыштырбай тургандыгы мүнөздүү.

Тышкы эмгектик миграцияга 15-19 жаштагы жаш адамдар азыраак тушуккан. Аялдар жаштардын арасында тышкы эмгектик мигранттардын жалпы санынын 27%га жакыннын түркүтүү түзөт. Өлкөндөн ошондой эле квалификациялуу адистер (мугалимдер, врачтар, инженерлер) кетип жаткандыгын өзгөчө белгилеп кетүү керек. Жаштардын арасында мигранттардын көпчүлүк бөлүгүн Ош, Жалал-Абад жана Чүй облустарынын айылдык региондорунун тургундары түзөт. Жаштардын миграциялык ағымдары Россияга жана Казакстанга умтулган. Экономикалык каатчылыкка жана ишкөр жигердүүлүктүн төмөндөшүнө байланыштуу 2008-жылдан тартып мигранттардын бир бөлүгүнүн мекенине кайтып келүүсү күтүлүүдө. Эгерде алардын саны сезилээрлик болсо, бул албетте Кыргызстандын эмгек рыногундагы оор кырдаалды ого-бетер кыйындатат.

Ал эми азыркы учурда жумушчу күчүн импорттогон өлкөлөрдө (Россия жана Казакстан) дүйнөлүк каатчылыктын кесептөртүү миграциялык ағымдарды «тетири»⁶¹ буруп жиберүүгө жөндөмдүү, бул эмгек рыногундагы андан да кыйын оор кырдаалга жана эмгек ресурстарынын артык баштыгына алып келиши мүмкүн. Эмгек рыногундагы чыналууну жумшартуу үчүн комплекстүү чараптардын системасын иштеп чыгуу талап кылышат.

Сурамжылоонун натыйжалары боюнча респонденттердин 17% жакынкы 12 айдын ичинде Кыргызстандын чектеринен сырткары кетүүнүн пландаштырууда, алардын ичинен 73% жумуш издең кетип жатышса, ал эми 17% кайра кайтууну

⁶⁰ 2006-жылдын июлүндагы калктын иш менен камсыз болушун бир маалда изилдөөлөрдүн жыйынтыктары, УСК.

⁶¹ «Москвадагы кыргыз диаспорасынын акулдары Кыргызстандын жаңарндарына азырынча Россияя жумушка көлбөй туруга көнеш бериштө». <http://www.24.kg/community/2009/04/01/110733.html>.

В КЫРГЫЗСТАНЕ
БОЛЕЕ
70%
выпускников вузов
НЕ МОГУТ НАЙТИ
РАБОТУ

5.1 БОКСУ Асейин (Кара-Суу айылы)

Кыргызстанда минден ашык чоң, чакан, бай, жарды айылдар бар. Алардын баары ар кандай, бирок көпчүлүгүнүн тағдымы окошо. Айылда эч ким жашагысы келбейт, ал жакта карыган чал-кемпирлерди, талкаланган үйлерду жана жакырчылыкты таштап айылдардан качышууда. Жакши жашоо-турмуш издең кетишүүдө. Биздин каарман Асейин Саралаев тескерисинче, айылына кайтып келип, жаштарды байыр алдырууну жана жашоочулар өздөрүнүн проблемаларын өздөрү чече алгыдай кыргыздын артта калган айылдарын гүлдөгөн айылдарга айлантууну өзүнө максат койгон.

Бүгүнку күндө жаштар өздөрү жөнүндө гана ойлоп, ал тургай өз келечектери жөнүндө да сейрек ойлоноору өтө аянычтуу. Мындан жаш адамды көргөндө таң калбай кое албайсың. Ал баарлашууда жөнөкөй жана жаштыгына карабай аkyлдуу. Келечектен көптүү үмүттөндүргөн жаш адамды Казакстандаагы келечек аззыра албады деп эч ким ойлобойт эле.

Асейин – Нарын облусунун Кочкор районундагы кичинекей Кара-Суу айылында туулуп ескөн. Мектепте окуп жүргөндө эле тимурчулардын командасын түзүп, айылдын жалгыз бой тургундарына жана кары-картандарга жардам берген. Казакстандаагы окуусун аяктаган соң, кайтып келип мектептин, ооруканынын, маданият үйнүн талкаланган абалын көрүп, айылдын жашоочуларынын арасынан демилгелүү топту чогултуп, айылдык турмушту өзгөртүүгө кириши. Шериктештери менен бирдикте өзүнүн айылындаагы жашоо-турмушту жандандыруу учун мүмкүнчүлүктөрдү жана ресурстарды издең баштады. Биринчи кезекте билим көрек болчу. Өзүнүн тапкан каражаттарына жана ресурстарына, дисторунун колбоосунда Асейин Нарынга жана Бишкекке келип, өзүн окуткан адамдар жана уюмдар менен жолугушуп, кенешип, аларды өнөктөш болууга чакырган.

2003-жылы Асейин жаштардын жигердүүлүгүн көтөрүү жана өз мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырууга жардам көрсөтүү максатында Кочкор районунда «Эркин жаштар демократиялык клубу» аттуу биринчи жаштар клубун түзгөн. Ошол эле учурда «Акыл» жаштар ансамблин түзүп, «Тайбас» спорттук клубу ачылган жана «Жаштар ордосу» аттуу компьютердик курстар уюштурулган.

Эки жыл аралыгында өз каражаттарына (2006-2007-жылдар) «Дил Кайрык» аттуу көз карандысыз маалыматтык-талдоо газетасы чыгып турган.

Кара-Суу айылында бир катар демилгелүү топтор, жамааттык тилтеги уюмдар, бир нече ӨЭҮ пайда болгон. Жергиликтүү калк да жигердүү болуп, колду жайып отура берсе, эч нерсе өзгөрбөсүн түшүнө башташты. Асейиндин демилгелүү тобу «Менин айылым» аттуу коомдук бирликмеге айланып, торолду.

«Лидерлер мектеби» (ИККО/Интербилим) программасынын каржылык колдоосунда жергиликтүү милицияны, мектептин администрациясын жана окуучуларды тартуу менен Нарын облусунун Кочкор районунун орто мектептеринин жогорку классастағылардын арасында кылмыштуулук проблемаларын чечүү боюнча долбоор жүзөгө ашырылган. Мугалимдердин акыркы маалыматтарына ылайык, мектептердеги кылмыштуулук жана рәкет бир нече пайызга төмөндөгөн.

Бүгүнку күндө Кара-Суунун, ошондой эле жакын жайгашкан айылдардын көптөгөн жашоочулары шайлоолордо жигердүү катышуда. Өткөн шайлоолордо алардын көпчүлүгү көз карандысыз байкоочулар болушкан, алар тарабынан Кочкордогу участкаларда добуш берүүнүн натыйжаларын кайра карап чыгуу боюнча соттук доолор демилгө кылышынган. Айылдын төрт жашоочусу жер улушу жөнүндө маселени көтөрүп чыгышты, мектептин мугалимдери маалыматка эркин жете алуусуна өз укуктарын коргой алышты жана райондук бийлик тарабынан өкмөттүк басылмаларга мажбурлап жазылуудан баш тартышты.

Ушунун бардыгы Асейиндин аракеттерине жана анын чакан, жаш командасына байланыштуу мүмкүн болду. Жергиликтүү бийлик, криминалдык топтордун өкүлдөрү тарабынан ар кандай коркутууларга карабастан, Асейин ар бир адамды чечкиндүүлүк менен коргоого аракеттенет. Адилетсиздикти сезсе эле, аны менен акыр аягына чейин күрөштөт.

2005-жылы Асейин досуна кат жөнөткөн, anda ал өзүнүн көз карашын жана мүдөөлөрүн чагылдырып жана өздөрүнө жана өз Ата-Мекенинин келечегине кайдыгер болбоону өтүнгөн. Бул кат «Мен жана менин Президенттим» аттуу конкурс эссееге келип түшкөн жана эң мыкты ондун катарына кирген.

Катты аяктап жатып, Асейин досуна төмөнкүлөрдү жазған: «...сенин айлананда жумушсуздардын саны азайса, кандай сонун болмок, көчөдө бекерчиликтен басып жүргөн жана мас болгондордун саны азаймак. Ата-энендин ыраазы болгон сөздөрүн жана бөбөктөрдүн кубанычтуу кулкусун угуу - кандай рахат! Ойлон, досум! Биздин келечек биздин колубузда!»

пландаштырбайт. Эмне үчүн жаштар кетип жатышат? Жумуштун жоктугу жана «жашоонун кымбатташи» эмгекке жөндөмдүү жигердүү калкты жашаган жерин таштап кетүүгө жана анын чегинен тышкары жумуш издөөгө мажбурлап жатат. Натыйжада Кыргызстан келечекте өнүгүү үчүн өзүнүн потенциалын жоготууда.

Эмгекке акы төлөө өлкөдө жана чет өлкөдө абдан айырмаланат жана алардын ортосундагы айырма өтө эле чоң⁶². Чет өлкөдө эң оболу врачтар, экономисттер, мугалимдер бааланат, Кыргызстанга караганда алардын эмгегине акы төлөө көп эсэ жогору. Чет өлкөлүк жумуш берүүчүлөр тарабынан төмөнкү жумушчу кесиптер чоң суроо-талапка ээ: газ электр ширетүүчүлөр, токарь, кыш кыноочу, шыбакчы-маляр, электромонтер, куруучу (беттөөчү, уста, сантехник), айдоочу, бычмачы, тигүүчү, ашпозчы⁶³.

Тышкы эмгектик миграциянын позитивдүү жактары да бар. Бириңчиден, бул ашыкча эмгек ресурстарынын проблемасынын бир бөлүгүн чечет. Эмгекти суунуштоонун азайышы жергиліктүү эмгек рыногунда эмгек акынын деңгээлинин өсүшүнө оң таасирин тийгизет. Үчүнчүдөн, мигранттардын жеке трансфертерин (акчалай которууларын) алуу жергиліктүү калктын кирешелеринин жогорулашына жана товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө суроо-талаптын жогорулашына алып келет. Мигрант-жаш адамдардын өздөрү да кыйла жогору кесиптик квалификацияны, инновациялык технологиялар менен иштөөдө жаңы тажрыйбаларды, жумушчу ордунун маданиятын, башкаруу тажрыйбасын ж.б. да аларын унупаш керек.

Жаштарды ишке орноштурууда, квалификациянын жана тажрыйбанын жетишсиздигинен тышкары «социалдык-экономикалык жактан жатыктыруу» негизги көйгөйлөрдөн болуп саналат, алар өзүнө сапаттуу эмгекке умтуулуну, өндүруштөө өзөрүүлөргө оң мамилени, жамаатта иштөөгө жөндөмдүүлүкту, демилгелүүлүкту жана жоопкерчилики, ишкерлик жөндөмдүү өнүктүрүүнү жана атаандаштыкка позитивдүү мамилени калыптандырууну камтыйт. Жаш адам эмгек рыногунда өзүн «сата албайт», мансаптык өсүү мүмкүнчүлүгүн аргументтүү талкуулай албайт, өзүнүн көнүү-коммуникациялык жөндөмдөрүн толугу менен көрсөтө албайт, бул ага жамаатка «кошуууга» жана өнөктүк мамилелерди түзүүгө мүмкүндүк бербейт. Жаш адамдар миграцияны ата мекенинде бааланбаган өз керектүүлүгүн жүзөгө ашырууга кыйла жагымдуу мүмкүнчүлүк катары кабылдашат.

Өз алдынча киреше берүүчү иш менен алектенүүгө артыкчылык берген жаштар үчүн менчигинин жоктугу жана старттык капиталдын жоктугу олуттуу тоскоол болуп саналат.

«Кыргызстанда жаштарга кыйын... билим берүүнүн сапаты жана сапаттуу жашоо жок, өзүн-өзү камсыз кылуу татаал. Өзүнө база түзүүгө мүмкүнчүлүк жок. Мени менен окугандардын ичинен 10 адам гана жумушка орношо алды, калганы эмгек мигранттары болуп калышты». (ФТ, Ош)

⁶² Кыргызстандан эмгектик миграция. Эл аралык миграция бойонча миссия. (ЭМУ), Кыргызстан, 2008-ж.

⁶³ Кыргызстандан эмгектик миграция. Эл аралык миграция бойонча миссия. (ЭМУ), Кыргызстан, 2008-ж.

6-ГЛАВА. ЖАШ МУУНДАРДЫН ДЕН СООЛУГУ

Саламаттыкты сактоо жана медициналык тейлөө адамдын өнүгүшүнүн бардык жактарында турмуштук зор мааниге ээ. Ден соолук абалынын начарлыгы адамдын жашоо турмушунун сапатын, турмуштук маанилүү тандоолорду жасоо, татыктуу жашоо учун каражат табуу жана коомдук турмушка жигердүү катышуу жөндөмдүүлүгүн начарлатат. Саламаттыкты сактоонун жакшы болушу адилеттүү коомдун негиздеринин бири болуп саналат. Анын коопсуздук учун турмуштук зор мааниси бар, анткени, медициналык жардам жеткиликтүү болбой калгандыктан улам, коомдо көпчүлүгү оорусыркоо алып келиши мүмкүн болгон күтүүсүздүктөрдөн ар дайым чочулап турушат.

Бирок, ден соолук көп учурда жаштар учун проблема болуп эсептелбейт. Эреже катары, улгайган адамдар же балдардын ден соолугу кыйла тобокелдүү болуп саналат. Жаштардын ден соолугу адатта олуттуу маселелерди жарататпайт, анткени, аларды эч нерсе тынчсыздандырыбайт. Ошондуктан, саламаттыкты сактоо маселеси жаштар саясаты жөнүндө маселени кароодо артыкчылыктуу болууга тийиш эмес деп ойлоо оной.

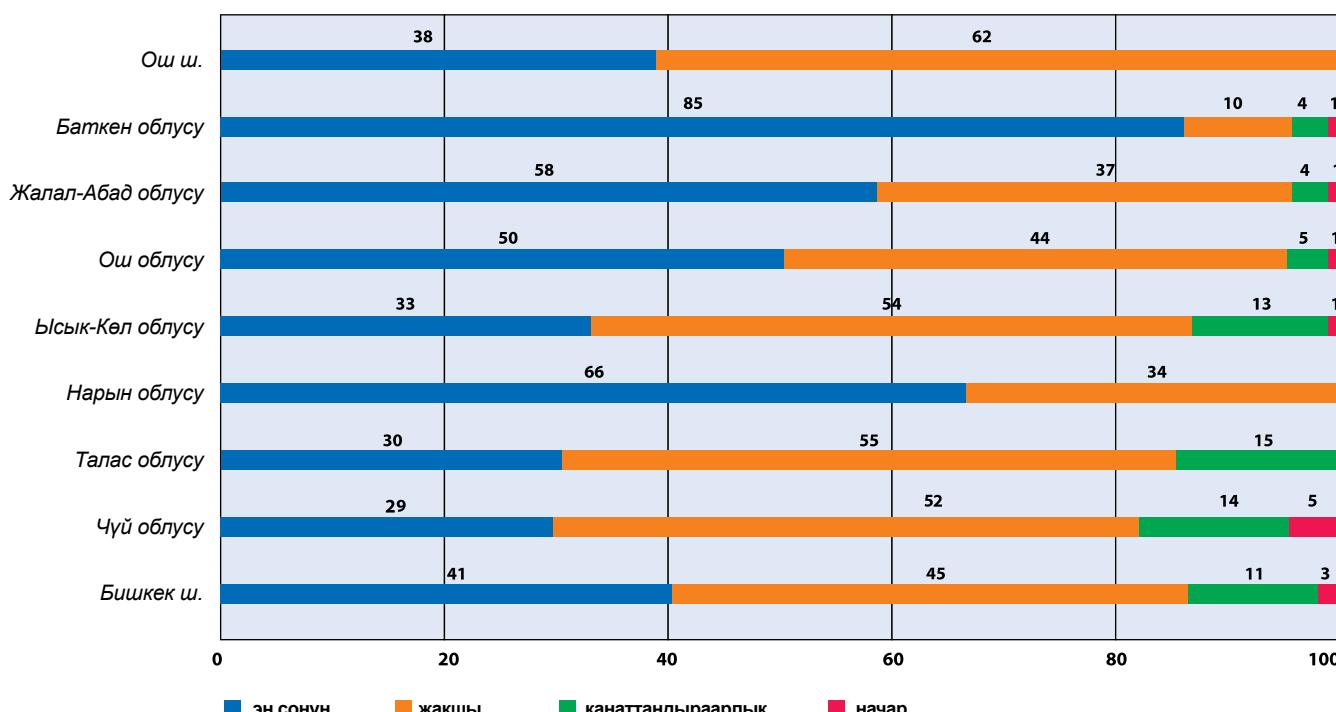
Ошондой болсо да, ден соолук абалынын маселеси жаштардын көз карашынан алганда, адамдын өнүгүшүнө баа берүүдө маанилүү бөлүк болуп саналат. Бул учун эки негизги себеп бар. Бириңчиден, жаштарда оорунун өзгөчө жактары болот, аларды улгайган адамдарга караганда айыктыруу кыйла жөцил болот. Бул жерде маалымдарлыкты жогорулатуу жолу аркылуу кырдаалды жакшыртууга болот.

Жаштардын ден соолук абалын эске алуу зарыл, анткени, жаштардын жашоо ыңгайы картайган куракта пайда болгон ооруларга себеп болушу мүмкүн. Жашоо ыңгайы, тамеки тартуу, ичкилик ичүү, тамактануу жана күч копдонулган көнүгүүлөр картаюу процессинде адамдын ден соолугуна таасир тийгизе тургандыгы айдан ачык.

Бул главада бүтүндөй Кыргызстан боюнча медициналык тейлөөнүн чегинде ушул маселелер каралган. Ден соолук жагында жаштарда орун алган маселелер жана Кыргыз Республикасында аларды чечүү учун көрүлүп жаткан чараплар көрсөтүлгөн.

6.1-диаграмма.

Өз ден соолугуна баа берүү (облустар боюнча бөлүнүшү). (N=1000)

6.1 Ден соолук маселелери жөнүндө жалпы маалымат

Изилдөөнүн маалыматтарына ылайык жаштардын көпчүлүгү (90%) өз ден соолугун эң сонун, 7,4% канааттандырлык деп эсептейт, 1,6% жаштар көп учурда ооруп калып, өнөкөт ооруларга чалдыкандыгын белгилешкен. Ден соолук абалына баа берүүдө шаардыктар менен айыл тургандарынын ортосунда эч кандай деле айырмачылыктар жок. Ал эми облустар боюнча респонденттердин пикирлери олуттуу айырмаланат (6.1-диаграмманы караңыз).

Өз ден соолугуна баа берүүдө эркектер кыйла оптимисттүү экендигин белгилей кетүү керек. Мындан субъективдүү пикир чыныгы эркектердин дene бой жанаексуалдык формасы жакшы болушу керек экендиги жөнүндө ченемди камтыган эркектердин салттуу образына байланышкан сыйктуу. Басылма ЖМКды талдоо мындан образ бүгүнкү күндө да коомдун аң-сезиминде бекем орнот тургандыгын көрсөттү⁶⁴.

Балдар менен ёспурүмдөрдө өтүшүп кеткен оорулардын, анын ичинде жугуштуу инфекциялардын, ЖЖКО, йоддун тартыштыгы ж.б. менен ооруп калуу учурлары ушундан улам болуп жатат. Улгайган сайын өз ден соолугунун абалына баа берүү начарлайт. Алсак, канааттандырлык жана начар ден соолуктагы респонденттердин саны 14-19 жаштардагы топтогу 6%дан 25-34 жаштагы топтогу 13%га чейин көбөйгөн.

Ден соолукка субъективдүү баа берүүнүн жогору экендигине карабастан, чыныгы абал деле жакшы эмес. Мисалға алсак, мектеп окуучуларынын ден соолугунун абалынын начарлышы республика үчүн олуттуу көйгөй болуп саналат. Жүргүзүлгөн алдын-ала кароолордун натыйжасында мектептеги окуусун аяктаганга чейин ар бир 4-5 бүтүрүүчү өнөкөт оорулар менен жапа чеккендиги аныкталды.

Саламаттыкты сактоо министрлигинин маалыматтары боюнча Кыргыз Республикасынын калкынын өлүмгө душар болушунун негизги себеби кан айлануу системасы болуп саналат – 49%. 1991-жылга салыштырганда бул көрсөткүч 35,1%га көбөйдү. Кыргызстанда эмгекке жарамдуу курактагы калк арасында мээгэ кан куюлудан улам өлүмгө учуроонун стандарттуу көрсөткүч Евразия регионундагы өлкөлөрдүн ичинде эң жогору жана 100 мин калкка 82,6 учурду түзөт⁶⁵.

Өлүмгө учуроонун себептеринин структурасында экинчи орундуу (10%) тышкы себептерден улам өлүмгө учуроо ээлэйт. Жол-транспорт кырсыгынын кесептепинен өлүмгө учуроонун салыштырма салмагынын єсүү тенденциясы тынчсызданууну пайдалынат, ал 2007-жылы тышкы себептерден улам өлүмгө учуроонун арасында 26%ды түздү. Муну менен бирге эмгекке жарактуу курактагы эркектердин өлүмгө учурасы аялдарга караганда 3 эсе көп. Өз жанын кыйган эркектер да аялдарга караганда 3,7 эсеге көп.

2008-жылы калктын жалпы өлүмгө учурасынын көрсөткүч түрүктуу 1000 калкка 7,1 учурду түздү. Салыштыруу үчүн бул көрсөткүч 2007-жылы Кыргызстанда 7,3, ал эми КМШ өлкөлөрүндө ал 13,6 учурду түзгөн.

Жаштар арасында өлүмгө учуроого токтолсок, анда, ал бүткүл калктан структура жагынан айырмаланат. Жаштар арасында өлүмгө учуроонун негизги себеби тышкы таасирлер (2007-жылы 43,8%) болуп саналат. Алардын ичинен 13,2% транспорттогу бөөдө кырсыктар, ал эми 8,6% - атайылап єзүн-єзү өлтүрүү.

⁶⁴ Эл аралык єнүүгү боюнча Швеция агенттигинин көлдөсүндө КР Өкмөтүнүн аппаратурин жана БУУӨПТүн «Аялдардын мамлекеттик кызмети» жана саясий чөйрөдүгү єсүшү» долбоорунун чегинде аймактык басма ЖМКлардын гендерлик талдоосу боюнча изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча аралык иш баян. 2009-жыл.

⁶⁵ «2008-жыл үчүн республиканын саламаттыкты сактоо уюмдарынын ишишин жыйнтыбы жана 2009-жылга милдеттер жөнүндө маалым-кат» <http://www.med.kg/Articles/ViewSection.aspx?ArticleID=298>

6.2-диаграмма. 15-34 жаштагы куракта Кыргыз Республикасынын калкынын арасында өлүмгө учуроонун структурасы (%)

Өлүмгө учуроонун структурасында экинчи орунду (11%) кан айлануу системасындагы оорулар ээлэйт. Эксперттер бул көрсөткүч жөн гана ёспестөн, ошондой эле оору улам «жашарып» баратканын белгилешкен. Жүрөк кан тамыр системасынын оорулары Кыргызстан калкынын өлүмгө учурашынын негизги себеби гана болбостон, ошондой эле эмгекке жарамдуу адамдардын мөөнөтүнөн мурда өлүмгө учурашына алып келүүдө.

6.2 Саламаттыкты сактоо жагындагы мамлекеттик саясат

«2007-2010-жылдарга карата өлкөнү өнүктүрүү Стратегиясына» ылайык саламаттыкты сактоо жагындагы негизги программа болуп 2006-2010-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрилгин реформалоонун «Манас таалими» Улуттук программасы саналат. «Манас таалими» программасы менен катар эле республикада 2015-жылга чейин Кыргыз Республикасынын калкын репродуктивдүү ден соолугун коргоонун Улуттук стратегиясы, 2006-2010-жылдарга карата «Кургак учук –III» Улуттук программасы, 2009-2011-жылдарга карата «Кыргыз Республикасынын калкынын ден соолугун чындоо» Улуттук программасы, 2006-2010-жылдарга карата АИВ/ЖИКС эпидемиясынын алдын алуу боюнча мамлекеттик программасы ж.б. жүзөгө ашырылып жатат. Донорлор менен кызматташтыкта Кыргыз Республикасынын Өкмөтү саламаттыкты сактоо секторунда кенири сектордук мамилени иштеп чыкты, анын жүзөгө ашырылганы медициналык мекемелердин техникалых базасын жана башка потенциалды арттыруудан көрүнөт.

Кургак учук менен ооруп калуу жана андан өлүмгө учуроону төмөндөтүү жагында прогресс жетишилди. Эненин жана баланын ден соолугунун, АИВ/ЖИКСдин жана жүрөк кан-тамыр ооруларынын белгиленген көрсөткүчтөрүнө карата кыйла сандагы иш-чаралар өткөрүлдү. Кээ бир аралык индикаторлор жакшы натыйжаларды көрсөткөндүгүнө карабастан, кыйла дурус өзгөрүүлөр байкалбайт⁶⁶. Эксперттердин пикири боюнча Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоо системасы ёспүрүмдөрдү жана жаштарды өзгөчө кардарлар катары белбейт, жаштарга, өзгөчө сексуалдык ден соолук жагында «достор арасында» сыйктуу кызмат көрсөтүү системасы жок. Дүйнөлүк банктын изилдөөлөрүнө ылайык жаштар калктын өзүнчө категориясы катары мамлекеттик жана санитардык кызмат көрсөтүүлөргө камтылган эмес⁶⁷. Саламаттыкты сактоо сектору реформаланып жаткандастына карабастан, жаштардын сексуалдык-репродукциялык ден соолугун коргоо боюнча маалыматтарга жана кызмат көрсөтүүлөргө болгон муктаждыктар канааттандырылбайт. Экономикалык өткөөл мезгилдин шартында Кыргызстандын келечектеги адам ресурстарынын сапаты олуттуу тынчсызданууну жаратат.

6.3 Медициналык кызматкерлер

Эксперттердин пикири боюнча Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоосунун башкы маселелеринин бири – кадрлар. Медициналык кызматкерлердин саны жыл өткөн сайын азайып баратат.

Кыргызстанда медициналык кызматкерлердин санынын салыштырмалуу көрсөткүчү КМШ боюнча эң төмөнкүлөрдүн бири. Өзгөчө орто медициналык кызматкерлерге тиешелүү кырдаал өтө курч. Саламаттыкты сактоо системасындагы врачтардын штаты

6.3-диаграмма. Врачтардын жана орто медициналык кызматкерлердин саны (мин киши)

⁶⁶ «2008-жыл үчүн республиканын саламаттыкты сактоо уюмдарынын ишинин жыйынтыгы жана 2009-жылға мильтеттер жөнүндө маалым-кат», <http://www.med.kg/Articles/ViewSection.aspx?ArticleID=298>

⁶⁷ Медициналык кызмат көрсөтүү жана саламаттыкты сактоо системасын изилдөө. Дүйнөлүк банк, 2005.

70%га, орто медициналык кызматкерлердин штаты 55%га камсыз болгон⁶⁸. Бул жерде түзүлгөн кырдаалдын негизги себеби медиктердин эмгек акысынын эң төмөндүгү болуп саналат. Статистикалык маалыматтарга караганда саламаттыкты сактоо чөйрөсүндө эмгек акы жана берилген социалдык кызмат көрсөтүүлөр 2008-жылдын январь-сентябринде Кыргыз Республикасы боюнча орточо алгандын 65%ын түзгөн.

6.4 Балдардын төрөлүшү, энелердин өлүмгө учураши

Ушул он жылдыктын башынан бери балдардын төрөлүшүнүн коэффициентинин туруктуу ёсуну тенденциясы байкалуда. 2000-жылдан 2008-жылга чейинки мезгилде ал 22%га көбөйгөн, ал эми 2003-жылдан бери КМШ өлкөлөрүнүн арасында экинчи болуп саналат. Болгондо да балдардын төрөлүшүнүн эң жогору коэффициенти 20-29 жаш курактык топто байкалат. Салт боюнча шаарга караганда айыл жеринде балдар көп төрөлөт (1000 кишиге тийиштүү түрдө 24,2 жана 22,4)⁶⁹.

2008-жылы Кыргызстанда расмий катталган энелердин өлүмгө учурашынын көрсөткүчү төрөгөн 100 000 аялга 55 аялды түздү. Бул КМШ өлкөлөрүнүн арасындағы эң жогорку көрсөткүчтөрдүн бири. Башка бир изилдөө боюнча энелердин өлүмгө учурашынын деңгээли тириү төрөгөн 100 000 аялга 104 аялды түздү жана соңку 10-15 жылдын ичинде кырдаалдын оңолуп кетуу белгилери байкалбайт⁷⁰. Эксперттердин пикири боюнча мындај ажырымдар эсептөө ыкмасындағы айырмачылыктардан улам келип чыгат.

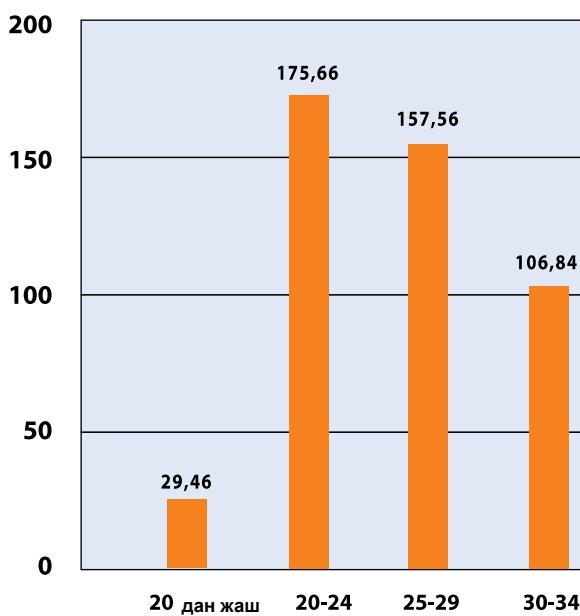
Энелердин өлүмгө учурашынын структурасында алдын алуу мүмкүн болгон факторлор басымдуулук кылат. Ага гестоз (23%)⁷¹ жана акушерлик кан кетүү (20%) кирет. Бул себептердин басымдуулук кылышы боюнда бар аялдардын медициналык кызматкерлердин бойго бүтүнүн байкоо, оорунун күчөшүн эртелеп табуу жана коопсуз төрөтүү, реанимациялык жардам берүү боюнча акушер-гинекологдордун квалификациясынын төмөндүгүн көрсөтөт. Андан тышкary энелердин өлүмгө учурашынын жогорку деңгээлинин дагы бир себеби энелердин өзүнүн ден соолугунун абалынын канаттандырларлык эмес экендигинде турат. Энелердин өлүмгө учурашынын көпчүлүк учурлары айыл жеринде катталган – ал 80%-дан ашык. 2008-жылы энелердин өлүмгө учурашынын эң жогорку деңгээли Ысык-Көл облусунда (122,9) байкалган⁷².

6.5 Аялдардын сексуалдык жана репродукциялык ден соолугу

Энелердин өлүмгө учурашынын маселелерин чечүүдө үй-бүлөнүн пландаштырууга, контрацептивдерди пайдаланууга олуттуу көңүл буруу керек. Расмий маалыматтар боюнча өлкөдө 15-49 жаштагы аялдардын 35,9% контрацептивдерди пайдаланат. Калк үй-бүлөнүн пландаштыруунун ыкмалары, контрацепциянын коопсуз ыкмалары жөнүндө жетиштүү маалымдар болгон эмес. Көз карандысыз эксперттердин изилдөөлөрү эсепке алынбаган бойdon алдыруунун деңгээли жогору экендигин көрсөтүп турат жана андай бойdon алдыруулар балдардын төрөлүшүн жөнгө салуунун негизги ыкмаларынын бири бойdon калууда. УСКнын маалыматтары боюнча 2008-жылы катталган бойdon алдыруулар 2007-жылга салыштырганда 3475 учурга ўсқен. Өлкөдө бойdon алдыруулардын саны жөнүндө маалыматтар бири-бирине карама-каршы жана толук эмес, анын себептери төмөнкүдөй:

- Жеке клиникалар жүргүзгөн бойdon алдыруулардын саны боюнча маалыматтар жок.
- Жеке клиникаларда кош бойлуулукту хирургиялык жол менен токtotуунун дээрлик жарымы каржылык кирешени жашыруу үчүн катталбайт.
- Медициналык бойdon алдырууларга чогуу акы төлөөнүн киргизилгендинен

6.4-диаграмма. Кыргыз Республикасында 2007-жылы төрөлгөндөрдүн курактык коэффициенти (тийиштүү курактык топтоту 1000 аялга жылда орточо төрөгөндөрдүн саны)

⁶⁸ Саламаттыкты сактоо министри М.Мамбетовдун сүйлеген сезү., <http://rus.kabar.kg/2009/02/06/m-mambetov-segodnya-v-sisteme-zdravooxraneniya-ne-xvataet-30-procentov-specialistov/>

⁶⁹ КР демографиялык жылдык жыйнак. Статистикалык жыйнак, Бишкек, 2008.

⁷⁰ «Көп көрсөткүчтөр боюнча кластердик изилдөө», 2006-ж., КСК / ЮНИСЕФ

⁷¹ Гестоз –кош бойлуу көздеги ётушүү, мында турмуштук маалыматтардын, ёзгече кан тамыр жана кан журуу органдардын функциялары бузулат. Ушул көзге чейин гестоздун себеби аныкталаа элек.

⁷² КР демографиялык жылдык жыйнак. Статистикалык жыйнак, Бишкек, 2008.

улам жеке клиникалардан же өз алдынча иш жүргүзгөн врачтардан кыйла арзан кызмат көрсөтүүлөрдү издөө.

Бойдон алдыруулардын негизги саны 25-29 жаштагыларга – 26,5% туура келет. 12-19 жаштагы курактык категорияларда бойдон алдыруунун деңгээли да кыйла жогору – 8,6%. Бул расмий маалыматтарды көз карандысыз изилдөөлөрдүн жана экспертик баа берүүлөрдүн маалыматтары ырастап турат. Алсак, 2005-жылы жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн маалыматтары боюнча Кыргыз медициналык академиясынын акушерлик жана гинекология кафедрасы тарабынан хирургиялык жол менен ар бир 10 өспүрүмдүн боюнан алдыруу жүргүзүлгөн.

6.1-таблицасы. Курактык топтор боюнча бойдон алдыруулардын бөлүштүрүлүшү⁷³

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
12-19	1719	1958	1832	1267	1498	1815
20-24	4245	5026	4463	3757	4442	5018
25-29	4938	5168	4779	3741	4583	5462
30-34	4430	4385	4455	3121	3519	4598
35 жана андан жогоркулар	3893	3447	4506	3028	3283	3907
ЖЫЙЫНТЫГЫ	19 225	19 984	20 035	14 914	17 325	20800

Орточо алганда 22 жашка чейин аялдарда бирден, 30,7 жашка чейин экиден жана 36 жашка чейин 3 жана андан ашык бойдон алдыруу болот, б.а. аялдар өтө репродукциялык жагымдуу куракта бойдон алдырышат. Жыныстык катнашта жашаган ар кандай курактык топторго таандык аялдардын үй-бүлөлүк абалын талдоо өспүрүмдөр тобундагылар (19 жашка жетпегендөр) жана 20-24 жаштагы кыздар никеге чейин катнашка баргандыгын көрсөтүп турат. «Кыргызстанда 10 бойго бүтүүнүн жетөөсү бойдон алдыруу менен аяктайт. Бойдон алдыруунун жогорку деңгээли Кыргызстан үчүн көйгөй болуп калды. Бул ар бир онунчу бойдон алдыруу 19 жашка чейинкилерге туш келип жаткандыгы менен ого-бетер актуалдуу. Жыл сайын 14 жашка чейинки өспүрүмдөрдө 200дөн ашык бойдон алдыруу жасалат»⁷⁴. 2007-жылы 1000 аялга 9,2 бойдон алдыруу туура келген, 2006-жылы болсо 8,1 бойдон алдыруу катталган. 2007-жылы 15-17 жаштагы кыздар арасында бойго бүткөн 1000 учурга 134 бойдон алдыруу, 2006-жылы – 160 бойдон алдыруу катталган⁷⁵.

Аялдардын бойдон алдырышынын негизги себеби социалдык-экономикалык кыйынчылыктардан улам болот, атап айтканда:

- туруктуу ишинин жоктугу жана экономикалык кыйынчылыктар;
- жубайынын ооруп калышы же анын жоктугу;
- турак-жайынын жоктугу;
- медициналык көрсөткүчтөр;
- жаштыгы жана эне болууга даяр эместиги;
- бала күткүсү келбекендиги.

6.6 Эркектердин репродукциялык ден соолугу

Кыргызстандын жаштарынын ден соолугуна тиешелүү актуалдуу маселелердин бири болуп **эркектердин репродукциялык ден соолугунун маселеси (ЭРД)** саналат. Эркектердин ден соолугун коргоо жагындағы кызмат көрсөтүүлөр, өзгөчө айыл жеринде начар өнүккөн. Урологго же андрологго көрүнүш үчүн айылдык жаш жигиттер облуска же Бишкекке чейин келүүгө аргасыз болушат.

ЭРД чөйрөсүндегү эркектердин начар абалы эркектердин тобокелдүү жүрүш-турушун кубаттаган жана алардын ар кандай алсыздыгына «уукук» бербеген салттуу пикир менен тыгыз байланышкан⁷⁶. Ошондуктан, ЭРД коргоо боюнча иш-чаралар гендердик мамилени, жергиликтүү өзгөчөлүкту жана менталитетти эске алууга тийиш. Эркектер өздөрүнүн сезимдерин элге көрсөтпөгөнгө аракет кылыш, көйгөйүн ичине катып, аялдарга Караганда врачтарга азыраак кайрылышат. Ушунун бардыгы алардын жашоо турмушунун сапатынын кыйла начарлашына алып келип, эмгекке жөндөмдүүлүгүнө жана психологиялык эмоционалдык статусуна таасир тийгизет.

Эксперттер белгилегендей, Кыргызстанда эркектер арасында эмгекке жарамдуу жана бала төрөтүү курагында урологиялык патологиялардын өтө көнүри таркагандыгы

⁷³ Кыргыз Республикасынын калыптын жашоо деңгээли, 2004-2008, Жылдык жарыя, УСК, 2008

⁷⁴ Профессор Н.Керимованнын интервьюосу

⁷⁵ <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1215931080>

⁷⁶ 2015-жылга чейин КРдин калыптын репродукциялык ден соолугун коргоонун Улуттук стратегиясы

ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ . . .

байкалат. 2005-жылдан 2007-жылга чейин эрендиң бөлүп чыгаруучу бези ооруган эркектердин саны 6047 дөн 10782 кишиге, ал эми тукумсуздуң менен ооруган эркектердин саны 750 дөн 2326 адамга чейин, б.а. үч эсे өскөн⁷⁷.

6.7 АИВ/ЖИКС

Соңку жылдары Кыргызстанда АИВке чалдыккандардын саны кескин көбөйдү. АИВке чалдыккандардын расмий саны 2031 адамды түздү, анын ичинде Кыргыз Республикасынын жаарандары – 1890, ЖИКС менен ооругандар – 145 киши. Ош облусунда жана Ош шаарында өзгөчө кооптуу кырдаал түзүлгөн, ал жерде АИВке чалдыккандар республикада катталгандарын жалпы санынын 45%ын түзөт. 2008-жылы АИВке чалдыгуунун 552 учур, анын ичинде республиканын жаарандары – 532, ЖИКС менен ооруп калуунун 37 учурда аныкталган, болгондо да ооруга чалдыгуунун учурлары республиканын бардык облустарында катталган⁷⁸, б.а. АИВке чалдыгуу эми тышкы факторлорго байланыштуу эмес, бирок, дала болсо Кыргызстан үчүн «эски» көйгөй буюнча калып жатат.

АИВтин таркашынын негизги жолдору болуп мурдагыдай эле ийне саюу калып жатат. АИВке чалдыккандардын 67,1% баңгини ийне саюу пайдалангандар. АИВ-эпидемиясы баңгини ийне саюу менен көлдөнүүчуларда (БИК) генерализациялык стадияга жетти. «ЖИКС» РБ жүргүзгөн дозордук эпидемиологиялык көзөмөлдүн маалыматтарына ылайык өлкөнүн беш регионунда БИК аркылуу АИВке чалдыккандар 7,7%га жетти. Өзгөчө Ош жана Жалал-Абад шаарларында эпидемиологиялык жагымсыз кырдаал түзүлгөн, ал жерде АИВ-инфекциясынын таркаши 12,9 жана 14%ды түздү. Кыргызстан Афганистандан Европага баңги заттарды ташуу жолунда турат жана ошондуктан баңги заттарды оңой эле табууга болот, ал эми баңгилердин саны, өзгөчө жаштар арасында тынымсыз өсүп жатат. Статистикалык маалыматтарга ылайык наркологиялык каттоодо тургандардын саны 2002-жылдан 2007-жылга чейин 1,5 эсе көбөйдү, алардын ичинде 15-34 жаш курагындагы ооругандар 1,3 эсе көбөйдү.

Жыныстык жол менен АИВ-инфекциясын жуктургандардын салыштырма салмагы (2001-жылдагы 3,0%дан 2008-жылдагы – 25,1%га) көбөйгөн. Аялдар арасында АИВке чалдыгуу учурларынын өскөндүгү байкалат. Эгерде 2001-жылы аялдар 9,5%ды түзген болсо, 2008-жылы алар 33,5%ды түздү. Бул аялдардын көпчүлүгү тобокелдүү топтордун катарына кирет жана оорууну баңгини ийне саюу жолу менен көлдөнгөн күйөөлөрүнөн жуктурган⁷⁹. Бул фактылар, ошондой эле жаштар арасында жыныстык жол менен оорууну жуктурруу санынын өсүшү коопсуз сексуалдык жүрүш-туруш ыкмаларына көнүктүрүүгө багытталган чаралардын натыйжасыз экендиги жөнүндө айтып турат.

«Жаштардын чабалдыгын азайтуу боюнча Стратегия» Мамлекеттик программысы (2001-2005-жж.) калктын максаттуу топторунун ар тектүүлүгүнөн улам жарым жартылай гана жүзөгө ашырылган: маалыматтык программа менен камтылган жана АИВтин алдын алуу боюнча кызмат көрсөтүүлөргө ээ боло ала турган жаштардын 90%-нын көрсөткүчүнө жетишүү али аткарылбаган милдет бойдон калып жатат⁸⁰.

6.8 Ден соолук байлык жана жашоо ыңгайы катары

Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уому (ДСУ) ден соолукту оору-сыркоосуз жана дене бойдун кемчиликтөрөсиз, толук дене бой, руханий жана социалдык бакубаттык абал катары аныктайт. Сергек жашоо ыңгайын пропагандалоо – дүйнөнүн көп өлкөлөрүнүн мамлекеттик саясатында негизги тенденциялардын бири болуп саналат. Ошондуктан, биздин сурамжылообузудун журушуунде Кыргызстандын жаштарынын «сергек жашоо ыңгайы» (мындан ары – СЖЫ) түшүнүгүнө мамилесин билип алуу өзгөчө маанилүү болду. Сурамжылоонун маалыматтары боюнча респонденттердин 13,6% гана жаман адаттардан баш тартып же ага каршы күрөшүүгө аракет кылган. Алардын ичинен ар бир учунчусу 14-19 жаштагылар. Ушунун өзү эле ушунчалык жаш кезинде жаштар калыптанып калган жаман адаттарга көнгөндүгү жөнүндө айтып турат. Бул тыянаты башка изилдөөлөрдүн маалыматтары да ырастайт⁸¹: Жогорку класстагылардын арасында тамеки тарткандардын үлүшү 22%ды, тамеки чеккен кыздардыкы – 19%ды түздү. КТОнун окуучуларынын арасында жаштардын 41%, анын ичинен 13% кыздар тамеки чегишет. 5-7-класстардын ар бир онунчу окуучусу алкоголь ичкиликтөрөн татып көргөн. Жогорку класстын окуучуларынын арасында ичкилик ичкендөрдин үлүшү 62%ды, КТОнун окуучуларынын арасында – 30%ды түзөт. Жаштар тамеки чегип жана алкоголь ичкендөрдүн негизги себеби - кызыгуу жана ата-энелерин, курбалдаштарын тууроо болуп саналат. Чөйрөнүн, өзгөчө курбалдаштарынын таасири биздин оюбуз боюнча мындај жаман адаттардын калыптанып калышына көмөк көрсөттөт.

⁷⁷ Медициналык маалымат борборунун маалыматтары

⁷⁸ 2009-жылдын 1-январына карата саламаттык сактоо министрлilikинин маалыматтары.

⁷⁹ «2008-жыл учун республиканын саламаттыкты сактоо уюмдарынын ишинин жыйынтыгы жана 2009-жылға миңдеттер жөнүндө маалым-кат», <http://www.med.kg/Articles/ViewSection.aspx?ArticleID=298>

⁸⁰ Ошол эле жерде

⁸¹ «Сергек жашоо ыңгайына еспүрүмдердүн мамилеси, билимни жана жөндөмдүүлүктөрү, СИАР/ЮНИСЕФ, 2007-ж.

ЖИВИ!

В Кыргызстане

76%

ВИЧ-инфицированных
составляют
молодые люди
в возрасте 20 - 39 лет

СЖЫда спорт менен машыгууну (84,2%) эң башкы нерсе деп эсептегендердин арасында чындал эле спорт менен машыккандар эки эсе аз, алардын үлүшү болгону 39,4%ды түзөт. Ушул категорияда 14-19 курактагы жаштар басымдуулук қылат. Жеке гигиенаны жана туура тамактануу режимин респонденттердин тийиштүү түрдө 55,3 жана 32% сактайт. «Аң-сезимдүү» респонденттердин арасында 14-19 жаштагы кыздарды бөлүп көрсөтүүгө болот.

Сурамжылоо Кыргызстандын жаштарынын 16,4% СЖЫнын компонентине тиешелүү эч бир нерсени жасабай тургандыгын көрсөттү. Мунун башкы себеби – бош убактынын жоктугу (35,4%). Ар бир төртүнчү адам өзүн жакшы сезил жана азыркы учурда спорт менен алектенүүнүн зарылчылыгы жок экендигин белгилешкен. Кыргызстанда ар бир бешинде жаш адам өзүнүн дөн соолугу учун жөн эле эч нерсе жасагысы келбейт. СЖЫ жолдоо учун эч нерсе жасабаган респонденттердин арасында басымдуу көпчүлүгү (80,2%) киреше деңгээли төмөн болгон үй-бүлөлөрдө жашайт – «каражат тамактанууга гана жетет».

Сергек жашоо ыңгайын тутунуу зарылчылыгы мектеп курагынан баштап калыптанууга тийиш, бирок, көп учурда экстремалдык кырдаалдар (ооруп калуу, мертинүү ж.б.) ага түрткү болот. **Дени сак болууну модага** айландыруу, ооруганга караганда дени сак жүрүү артыкчылыктуу экендигин түшүнүү зарыл. Жаштар учун тобокел деңгээлин кыскартуу алар тийиштүү маалыматтарга жана чечимдерди кабыл алууга жана аткаруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болууга тийиш. Саясат чарапалары жаштарга тобокелдиктерди башкарууга жардам көрсөтүүдө, өзгөчө, андай чарапалар жаштардын азыркы жүрүш-турушунун узак мөөнөттүү кесептөрүнө карата алардын маалымдар болуу деңгээлин жогорулаткан учурда зор роль ойной алат.

7-ГЛАВА. ЖАШТАРДЫН СОЦИАЛДЫҚ БАЙЛАНЫШТАРЫ ЖАНА ТУРМУШТУК КЕЛЕЧЕКТЕРИ

7.1 Жаштар үчүн үй-бүлөнүн ролу

Жаштар үй-бүлөнү биринчи кезекте, тукум улоонун институту катары карашат, анткени, баланын төрөлүшү үй-бүлөлүк турмуштун алгачы 1,5 жылында пландаштырылат. Сурамжылоонун маалыматтари боюнча 20-24 жаштагы респонденттердин 30%нын бир баласы бар, ал эми 35 жашка чейин респонденттердин көпчүлүгүндө үткөн бала болот. Сурамжыланган жаштардын арасында баалуулук катары үй-бүлө ден соолук жана тыңытқытан кийинки үчүнчү орунда турат. Фокус топторду өткөрүүнүн натыйжасы кайсы жерде жашагандыгына (шаар/айыл, облус) карабастан, үй-бүлө жаштарды социалдаштырууда, наркылкы багыттарды калыптандырууда зор роль ойногон башка социалдык институттардын арасында биринчи даражадагы мааниге ээ экендигин көрсөттү. Андан тышкary, жаштар жетишкендиктери жана пландары жөнүндө айтканда ата-энелеринин зор роли жөнүндө көп айтышкан.

7.2 Жаштар жана никелик стратегиялар

ЮНИСЕФтин чегинде «Өспүрүмдөр турмушка даярбы?» улуттук изилдөөсүнүн натыйжалары боюнча Кыргызстанда ата-энелердин көпчүлүгү балдары менен жыныстырдын өз ара мамилелери, сексуалдык жүрүш-туруш, физиологиялык жетилүү жөнүндө сүйлөшкөндөн тартынышат. Бирок, ата-энелердин көпчүлүгү жашаган регионуна, жынысына жана курагына карабастан сергек жашоо ыңғайын кармануу маселеси боюнча балдардын маалымдар болушунун маанисин түшүнүшсө да, коомдо мурдагыдай эле жашоонун ошол тарабы жөнүндө аңгемелешүүгө тыюу салынган. Кээ бир ата-энелер балдарын «керексиз» маалыматтардан коргоого аракет кылышат.

Респонденттердин жарымы эркектер үчүн никеге туроо түрүнүн өтө ылайыктуу курагы – 25-29 жаш деп эсептешет. Бул ушул курактагы эркектер адатта окуусун бүтүрүп, иштеп акча таап жана үй-бүлөнү пландаштыруу жөнүндө ойлоно баштагандыгы менен байланашибкан. Аялдар үчүн респонденттердин үткөн экисинин пикири боюнча өтө ылайыктуу курак – 20-24 жаш. Маалымат үчүн 2006-жылы биринчи жолу никеге туроодагы орточо курак аялдарда 23,4, эркектерде 26,8 жашты түзгөн⁸².

«... ата-энем бутума туруш учун бардыгын жасашты, алардын эмгегинин текке көтпешин, келечекте алар мени менен сыймыктанышын каалай»
(ФТ, Жалал-Абад)

Үй-бүлө курууну окууну аяктаганга, кесип алганга, ишке орношконго жана үй-бүлөсүнүн өз алдынчалуулугу үчүн жетиштүү каражат тапканга, ошондой эле чогуу жашоо үчүн турак-жай менен камсыз болгонго чейин кийинкиге калтыруу нике курагын жогорулатуунун маанилүү фактору болуп саналат. 2006-жылы никеге туроо көрсөткүчү 2002-жылга салыштырганда 1,3 эсеге ёскен жана 1000 кишиге 8,4 никени түзгөн, бул кыйла даражада калктын жалпы санында жаштардын санынын көбөйгөндүгү менен байланашибкан.

Никенин ар кандай түрлөрүнө карата мамиле жөнүндө суроого жаштардын берген жооптору өтө кызыктуу болду. Алсак, сурамжылоонун маалыматы боюнча жаштар никенин көп түрлөрүнө бирдей көз карашта. Мусулмандык салт боюнча никеге туроо жашаган жаш аялдардын саны көбөйүүдө. Сурамжылангандардын үткөн бири диний салт боюнча (мамлекеттик каттоосуз) никеге туроога дурус пикирин билдиришкен. Бул ошол аялдардын жана алардын балдарынын мүлктүк жана башка укуктары Үй-бүлө кодекси менен корголбайт дегенди билдириет.

Өзгөчө жаштар арасында никени юридикалык жактан тариздебестен чогуу жашоо учурлары кеңири тарқап баратат⁸³. Сурамжылоонун натыйжасы жаштар арасында жарапандык никелердин кыйла кеңири таркагандыгын ырастайт. Ошентип, үй-бүлөнүн ролунун канчалык зор мааниси бар экендигине карабастан, бул институт ақырындык менен өзгөрүп бараткандыгын көрүп турабыз. Ошентип, бүгүнкү күнде жаштар бир жыныстуу никелерди кошуп алганда, никенин ар кандай түрлөрүн кабылдай берет, бул мурдагы муунга мүнөздүү болгон эмес.

7.3 Жаштар үй чарбасынын структурасында

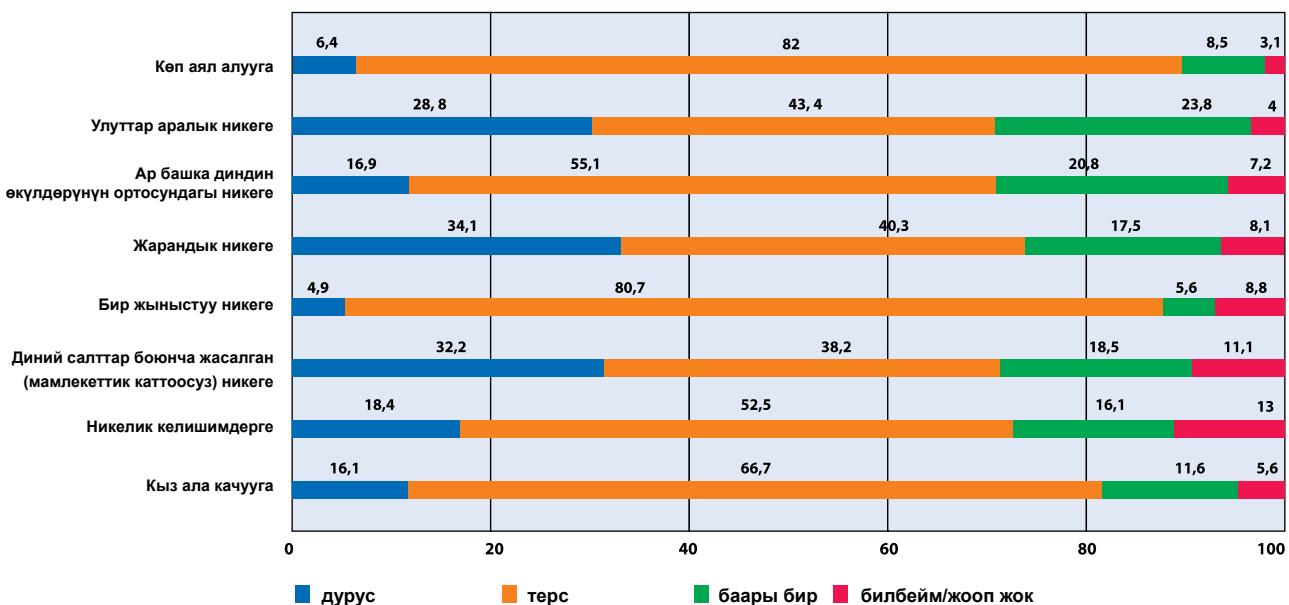
Кыргызстанда жай чарба басымдуулук кылат, аларга 60%дан ашыгы туура келет. Кеңири үй чарбаларынын үлүшүнө - 26%, жалгыз бой үй чарбаларга - 11% турва келет⁸⁴. Сурамжылангандардын 70,4%на жакыны жаш үй-бүлө өзүнчө, 28,7% ата-энелери менен чогуу жашоого тийиш деп эсептешет. Демек, жаштардын никелик стратегиясы ата-энелеринен өз алдынча жашоого багытталган. Муну менен бирге аялдар (40%га жакын) өз алдынча жашоого көбүрөөк ниеттенет, ал эми эркектер арасында мындайлар 31%ды түзөт.

⁸² Кыргыз Республикасындагы социалдык тенденциялар, 2002-2006, УСК, З-чыгарылыш, 2008.

⁸³ Кыргыз Республикасындагы социалдык тенденциялар, 2002-2006, УСК, З-чыгарылыш, 2008.

⁸⁴ Ошол эле жерде

7.1-диаграмма.
Жаштардын никенин ар кандай түрлөрүнө карата мамилеси (%)

Ата-энелери менен чогу жашоо шартынын негизинде салт-санаа жана каржылык себептер жатышы мүмкүн. Никелик стратегияны тандап алуу респонденттердин курагына, үй-булөлүк абалына жана билим деңгээлине жараза болот. Мисалга алсак, турмушка чыгып же үйлөнсө, жаштардын ата-энелери менен чогу жашоо ниети дароо үч эсे кыскарат. Бишкек шаарында жашаган жаштар көбүнчө өз алдынча турмуш курууга ниеттенишет.

Жаштар дайыма ата-энелери жана тууган-туушкандары менен өз ара карым-катнашта турат, ушундай өз ара аракеттенүүнүн натыйжасында өзүнүн тиричилигинин ар кандай аспекттери боюнча чечимдерди кабыл алышат жана өзүнүн чечимдерин пландаштырат.

Сурамжылоонун натыйжасын талдоо жаштар окуган жерин жана кесибин тандоодо, ишке орношууда жана үй-булөнү пландаштырууда чечимдерди кабыл алууда өз алдынчалуулукту көрсөтө тургандыгын айгинеледи. Ал эми ири акчалай салымдар жана үйлөнүү жөнүндө чечим кабыл алуу боюнча маселелерди чечүү ата-энелердин укугу болуп саналат. Жаштар бойго жеткенче 25-34 жашка чейин ата-энелерине көз каранды болуунун эволюциялык этаптарынан: эгоизмден кызматташтыкка өтүү, пикирлерди эске алуу этаптарынан өтөт.

7.4 Үй-булө институтуна эмгектик миграциянын тийгизген таасири
Эксперттердин ар кандай баалары боюнча азырky учурда Кыргызстанда эмгек миграциясына 100-700 мин киши камтылган⁸⁵.

Калктын коомдук пикиринде эмгек миграциясынын маселелери узак убакыттан бери актуалдуу болуп келатат, бирок ушул кезде чейин ички жана тышкы эмгек миграциясынын үй-булө институтуна адекваттуу жана толук баа бериле элек. Эмгек миграциясы үй-буледө лидерлүктин патриархалдык моделин өзгөртөт. Анткени, миграциянын гендердик структурасы ушундай: шаар жеринде миграциядагы эркектердин үлүшү 72,7%-ды, ал эми айыл жеринде 76,6%-ды түзөт. Мигранттардын басымдуу көлчүлүгү репродукциялык курактагы эркектер, бул демографиялык кырдаалга жана үй-булө институтуна кедергисин тийгизет⁸⁶.

Бул маселенин дагы бир аспекти жаш муундар ата-энесинин тарбиясынан ажырым калыптанып жаткандыгында турат. Үй-булөлүк баалуулуктар жана салт бузулуп, кароосуз калган балдардын саны ёсуп, балдардын кылмыштуулугу көбөйүп жатат. Алсак, ар бир бешинчи респондент эмгек миграциясы үй-булөнүн бузулуу тобокелин жорорулатат деп эсептейт. Өзгөчө, бул аялдарды тынчсыздандырат.

ФТНИН катышуучулары баалуулуктарды калыптандырууда жана балдарды тарбиялоодо энелердин зор ролун белгилешкен. Үй-булө институтуна карата мамиле

⁸⁵ Изилдөө жүргүзүү
учурунда бир
эксперттер эмгек
миграциясынын
көлемүн 1 милион
200 мин адамдан
ашык деп баалаган.
ЭМУн экспертерди
миграциянын
масштабы 350 мин
кишидеги аштайт.
Миграция жана
ишке орноштуруу
агенттиги 500-600 мин
киши деп эсептейт.
Маалыматтардын
мындаай чаржайтыны
тышкы эмгек
миграциясынын
агымынын эсепке алуу
күйүн экендиги менен
түшүндүрүлөт.

⁸⁶ Кыргызстандан эмгек
миграциясы. ЭМУ,
Бишкек, 2008, 166-б.

боюнча миграциянын залалдарына терс баа айдан ачык көрүнүп турат. Эмгек мигранттарынын балдары жана кары-картаң ата-энелери каросуз калат. Мигранттар үй-бүлөнүн, же тууралап айтсак, үй-бүлөлүк жамааттын мейкиндиктер менен бөлүнгөн, бирок өз ара тығыз байланышкан өзгөчө тибин түзүшөт.

Айыл чарбасынын техникалық жактан начар жабдылышинан улам жаш жигиттердин массалық миграциясы натыйжасыз, эмгекти көп талап кылган жана аз акы төлөнө турган аялдар менен балдардын эмгегинин кеңири таркашына алып келүүдө.

7.5 Жаштардын коопсуздугу

Жеке коопсуздукту камсыз кылуунун жана зомбулукка каршы турруунун кәэ бир аспекттери Кыргызстандын жаштары үчүн өзгөчөлүү болуп саналат. Кылмыштуулуктун жашарыл бараткан жана кылмыштуу «каармандарга» шыктануу шарттарында кыз ала качуу, үй-бүлөдөгү зомбулук кеңири таркап жатат. Муну менен бирге жаштардын коопсуздук маселеси мамлекеттин көнүлүнүн сыртында калып жатат.

Кымбатка турган үйлөнүү үлпөтүсүз никелешүү маселесин чечип келген уруучулук коомунаң калган адат боюнча кыз ала качуу азыркы Кыргызстанда жазалана турган кылмышка айланды. Айылдык региондордо кыз ала качуу менен коштолгон никеге турруулардын үлшүү 30%-дан 80%-га өзгөрүп турат. Муну менен бирге экспертердин көпчүлүгү экономикалық себептерден улам бул иштин кеңири таркап жаткандыгын белгилешкен, анткени, кыз ала качуу жаш жигиттерге кудалашуу, ата-энелердин жана жаш үйлөнгөндөрдүн көп сандаган тууган-туушкандарынын ортосунда белек алмашуу сыйктуу салттардан баш тартып, түйшүксүз жана чыгымсыз эле үйлөнүүгө мүмкүндүк берет⁸⁷.

Үй-бүлөлүк зомбулук маселеси да курч бойдон калып жатат. Үй-бүлөдөгү зомбулук маселеси өнүккөн, ошондой эле өнүгүп келе жаткан бардык мамлекеттерге мүнөздүү. Буга гендердик салттуу пикир, адат-салт, социалдык-экономикалык кырдаал көмөк көрсөтөт. Биздин өлкөдө үй-бүлөлүк зомбулук, кыз ала качуу, көп аял алуу, эрте никеге турруу, мажбурлат күйөөгө берүү же макулдашуу боюнча никеге турруу, диний ырымжырым боюнча никелешүү сыйктуу көрүнүштөр менен ого-бетер тереңдөөдө, б.а. бул айылдык региондордогу жаш аялдарга карата колдонулат.

Кризистик борборлордун маалыматтары боюнча ал уюмдарга кайрылган аялдардын 75% (жыл сайын 10 000 ашык аял) үй-бүлө мүчөлөрү тараптан зомбулуктун курмандыктары болуп саналат. 2003-жылы Кыргызстанда «Үй-бүлөлүк зомбулуктан социалдык-укуктук коргоо жөнүндө» мыйзам кабыл алынган, ага ылайык убактылуу коргоо ордерлерин берүү караплан. Мынрай ордерлер жапа чеккен тараптын арызы боюнча укук бузуучунун колуна берилет. Ордер менен жапа чеккен тарап жана бойго жете элек балдар менен карым-катнаш түзүүгө чектөө коюлат, ошондой эле дарыланууга чыгымдын ордун толтурууга милдеттенидирилет. Эгерде, зомбулук жасаган тарап ордердин шарттарын бузса, ал жазаланат. Алсак, 2004-жылы 62 убактылуу коргоо ордери, 2005-жылы – 101, 2008-жылдын 5 айынын ичинде 156 ордер берилген, алардын ичинен Бишкекте – 55, Чүй облусунда – 59, Ошто – 41 жана Ысык-Көл облусунда – 1 ордер берилген. Өткөн жылдын беш айынын ичинде 11 материал (Ош облусунда – 10, Бишкек шаарында – 1) соттук коргоо ордерин берүү үчүн сотко өткөрүлгөн.

Өспүрүм жаштар ата-энелери тарабынан кыила даражада психологиялык зомбулукка дуушар болушат. Алар тараптан болгон кысымды жаштар алардын окуусуна, биш убактысына, досторду тандоосуна, чыгымдары ж.б. көзөмөл кылууга умтулуу катары карашат. Жаштар ата-энелери алардан эмнени каалап жаткандыгын жүйөлүү жана

7.2-диаграмма.
Эмгек миграциясынын үй-бүлөгө тиийгизген таасири (%)

«Айылдык жаштар көп кетип жатат. Шаардагы жаштардын кыла турган иштери бар. Мен өзүм айылдык кызымын. Кээде мен дагы айылдагы үйгө келем. Ал жерде жаштардын кылар иши жок... Бүгүнкү күндө айылда жаштар деле калбай калыптыр. Жакында айылда бир кишинин көзү өттү жана жай казганга жаштар калбай калгандыктан, аны кары-картаңдар казышты» (ФТНИН катышуучусу, Ош ш.)

⁸⁷ CEDAW боюнча Өкмөттүн үчүнчү мезгилдүү баяндамасы. 2006, 155-п.

таасын түшүндүрүп бербегендигин, чечимди өз алдынча тандоо жана кабыл алуу мүмкүнчүлүгү жок экендигин белгилешкен. Мунун кесепетинен жаштар өздөрүнө ылайык социалдык топтордон, б.а. аларды «түшүнүп» жана кеңеш берип жана коргой ала турган жерлерден чындыкты жана адилеттүлүктү издеөгө аракет кылышат. Ошондой болсо да сурамжыланган жаштардын дээрлик жарымы (44%) коркунуч пайда болгон учурда жардам үчүн эң жакын адамдарына – ата-энелерине жана тууган-туушкандарына кайрылат. Жаштарда иш пайда болору менен өздөрүнүн күчүнө жана маселелерди, анын ичинде өзүнүн коопсуздугун камсыз қылууга байланышкан маселелерди өз алдынча чечүүгө жөндөмдүү экендигине ишеним артылат.

7.6 Кылмыштуулук жана жаштар

Азыркы кездеги жаштар зомбулук жана агрессия катар жүргөн мейкиндикте бирге жашап, муну менен бирге өзүнүн коопсуздугу үчүн тынчсыздануу жана кооптонуудан тартып кылмыштуу дүйнөнү жактыруу жана ага кошуулуп кетүүнү каалоо сыйктуу ар кандай сезимдерге туш болот.

Расмий статистика адамдардын жалпы санына карата кылмыш жасаган жаштардын үлүшү өтө көп жана туруктуу (52%) бойdon калып жаткандыгын белгилейт. 18-24 жаштагы кылмыш жасаган жаштардын үлүшү 2007-жылы башка курактык топтогу жаштарга (14-17 жана 25-29 жаш) караганда дээрлик эки эсе ашкан. 30-34 жаштагы адамдардын тобу жаштардын кылмыштуулук деңгээлине дээрлик таасир тийгизбейт. Анын көрсөткүч башка курактык топтогу көрсөткүч менен салыштырылат.

Жаштардын аталган үч тобунун арасындагы кылмыштардын негизги түрлөрүнүн ичинде ууруулук қылуу, ээнбаштык⁸⁸ жана талап-тоноо айырмаланып турат. Эң «кенже» топто аталган укук бузуларга тиешелүү кылмыштардын үлүшү 90%-га жакынды, орто топто (18-24) – 75%-га жакынды түзөт жана «улуу» топтогуларда (25-29 жаш) 67%-га чейин төмөндөйт. Улам жашы жогорулаган сайын баңғы заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө тиешелүү кылмыш жасаган адамдардын үлүшү өсөт. 18-24 жаштагы топтогуларга талап-тоноо менен байланышкан укук бузулардын кыйла үлүшү туура келет. Ошентип, бул топ сан жагынан башка курактык топтордон 1,5 эседен ашыкка көп экендигин эске алсак, алар жаштар арасында өтө кылмыштуу чөйре болуп саналат жана жаштар саясатынын чарапларын иштеп чыгууда өзгөчө көңүл бурууга арзыйт.

Жаштар арасында укук бузулардын маанилүү себептеринин катарына жаштар арасындагы кедейлик, бекерпоздук жана жумушсуздук кирет. Кылмыш жасагандардын арасында көлчүлүгүн окубаган же иштебеген жаштар түзөт.

Кылмыш жасагандыгы үчүн жазалоонун колдонуудагы тажрыйбасы да жаштардын кылмыштуулугуна таасир тийгизет. Оор кылмыш үчүн актап жиберүү же «женил» жаза колдонуу учурлары жаштарда түшүнбөстүкүтү жана кыжырданууну пайда кылат. Кылмыштуулукка каршы күрөшүүдө мамлекет тараптан укуктук чарапларды колдонуудагы ар кандай ыраатсыздык жаштардын активдүү реакциясын пайда қылыш жана азыр иштеп жаткан укук тартибинин органдарынын ишине ишенбестики күчтөт.

Камакта болуу жерлеринен бошонгон жаш адамдарды социалдаштыруу маселеси мамлекет үчүн зор көйгөй болуп саналат. Бул категориядагы адамдардын 40%-га жакынында жеке турак үйү жок, алар ири шаарларда калууну артык көрүү менен туулуп өскөн жерине кайтууну каалашпайт⁸⁹. Мамлекеттик органдар мурда соттолгондорду каттоого алып, салык төлөөчүлөрдүн жекече номерин (ИИН) берүү, ID-карта алуу жана башкалар буюнча кызмат көрсөтүү менен алар менен белгилүү иш жургүзөт, бирок, көрүлүп жаткан күч-аракет алардын бардык кейгөйлөрүн чече албайт. Мурда соттолгондорду коомго интеграциялоо жагында жарыбаган каржылык ресурстары бар чектелүү сандагы реабилитациялык-адаптациялык борборлор иш жургүзөт.

Жаштардын кылмыштуулугунун өнүгүп кетишинде мамлекеттик укук коргоо органдарынын, өзгөчө жаштар арасында укук бузулардын алдын алуу буюнча начар иши белгилүү роль ойнойт. Ар бир төртүнчү жаш адам коркунуч болгон учурда укук коргоо органдарына кайрылууга ниет кылгандыгы тынчсызданууну пайда кылат, мектеп окуучулары антип кайрылууга көп деле ниеттенишпейт. Ар бир үчүнчү жаш адам укук коргоо органдарынын ишинен чочулап турат.

Жашы жетелектердин иштери буюнча инспекциянын, участкалыхк инспекторлор институтунун иши жаштар менен иштөөнүн натыйжасына таасир тийгизген жок. Жаштар арасында кылмыштуулукту системалуу талдоо жана божомолдоо, жаштар менен инновациялык тарбия-идеологиялык иштөө ыкмаларын иштеп чыгуу жокко эсе.

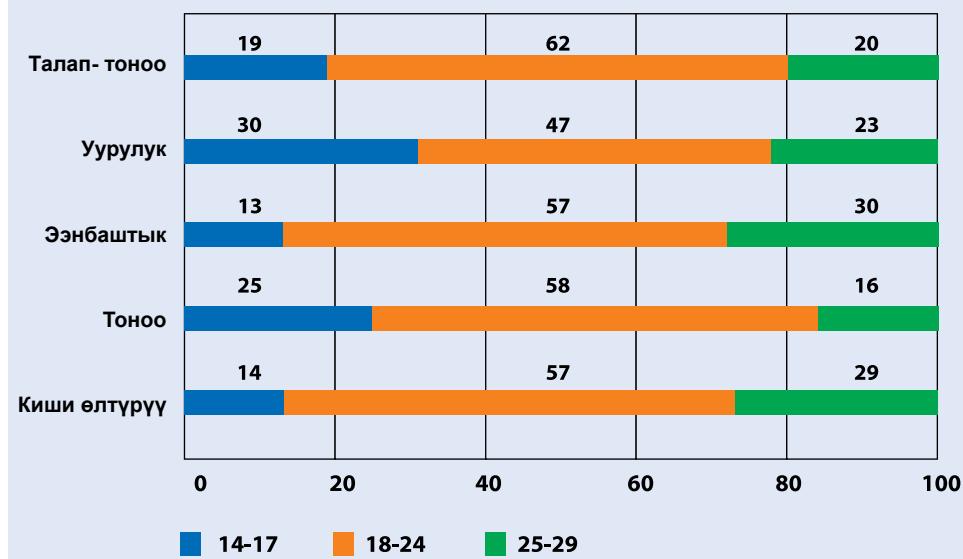
⁸⁸ Ээнбаштык – коомдук тартипти же коомдук жүрүш-туршутун ченемдерин одоно бузган, зомбулук же аны колдоном дег коркуттуу менен коштолгон атайдылап жасалган аракет. КР ЮКК, 1-белүк, 234-берене.

⁸⁹ «Адамдын турак-жайга болгон укугун камсыз қылуу» тегерек столу. Бүүгдүн АУЖКБ, Декабрь 2008-ж.

насилию
никогда не будешь

в киргизстане
около 20% браков
заключаются путем
кражи невесты

**7.3-диаграмма. Жаштардын курактык топтору боюнча
кылмыштардын кээ бир түрлөрү, 2007-жыл (пайыздар)**

Уук коргоо органдарына ишенимдин аздыгы зомбулуктан чындап коргоого жөндөмдүү (жаштардын пикири боюнча) кылмыштуу топтордун жигердүү таасири менен оной эле толукталат. Топторго таандык болуу, ал түгүл «авторитеттер» менен жән эле тааныш болуу дәэрлик толук коопсуздукка кепил болот. Сурамжыланган жаштардын жарымынан ашыгы кылмыштуу ўюмдарга катышуудан баш тартпрайт, муун алар башка материалдык жетишкендик менен катар коюшат, курбалдаштары тараалтган «урмат-сыйга» ээ болот жана ар кандай кол салуулардан коргоно алат деп эсептешет.

7.7 Курчап турган чөйрө

Курчап турган чөйрөнүн адамдын ден соолугуна жана бакубаттыгына тийгизген таасири түздөн-түз же бир нече убакыттан кийин билинет. Бирок Кыргызстандын жаштары азыркы учурда өзүнүн коопсуздугун курчап турган чөйрөнүн абалы менен байланыштырыштайт. Бул узак мөөнөттүү келечекте алардын ден соолугунун начарлашина жана курчап турган чөйрөнүн маселелеринин көбөйүшүнө алып келет.

Кыргызстанда чарбалык иштердин натыйжасында радионуклииддерден, оор металлдардын (кадмий, коргошун, сымап) түздарынан, ошондой эле курчап турган чөйрөнүн абалына жана адамдын ден соолугуна терс таасир тийгизген уулу заттардан (цианиддер, кислоталар, силикаттар, нитраттар, сульфаттар ж.б.) турган өнөр жайдын жана катуу тиричилик калдыктарынын кыйла саны топтолгон. Ушуга байланыштуу калдыктарды башкаруу маселеси барган сайын актуалдуулукка ээ болуп баратат.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын аймагында тоо-кен өндүрүшүнүн уулу жана радиоактивдүү калдыктарынын 92 обьекти (Кыргыз Республикасынын Өзгөчө кырдаалдар министрлигинин маалыматы боюнча) бар. 31 обьект радиоактивдүү калдыктардан (8,2 млн. куб.м), анын ичинде 28 обьект – уран өндүрүшүнүн калдыктарынан турат, торийден турган полиметалл өндүрүшүнүн калдыктары топтолгон 3 жана түстүү металл өндүрүшүнүн калдыктары сакталган 5 жай бар.

Көптөгөн калдык сактоочу жайлар Майлуу-Суу, Мин-Күш, Шекафттар, Сумсар, Кажы-Сай, Ак-Түз, Кан калктуу конуштарында түзүлгөн. Радиациянын жана радиоактивдүүлүк деңгээли жогору болгон райондорго жакын жашаган калктын ден соолугуна жана курчап турган чөйрөгө коркунуч көлтирилип жатат. Көп коркунчутуу аймактар боюнча калдык сактоочу жайлардын радиоактивдүүлүгү жөнөндө эң жөнөкөй маалыматтар да жок, тийиштүү жабдуулардын жоктугунан улам мониторинг да жүргүзүлбөйт⁹⁰.

Жаштар курчап турган чөйрө жагынан терс таасирлерге кабылган өтө аялуу топтордун бири болуп санаалат. Бул туурасында CARNet тармагынын «Борбордук Азиядагы уран калдыктары сакталган жайлар: жергиликтүү көйгөйлөр, региондук залалдар, глобалдык чечимдер» (2009-жылдын май-марты) электрондук дискуссиялар темасында сез болгон. Ошол эле учурда бойго жеткен эркектер иш издел башка региондорго жана өлкөлөрө кетип жатат, ал эми аялдар менен жаштар калдык сактоочу жайлардын тикелей таасирине көбүрөөк дуушар болууда. Талкуунун катышуучулары балдар калдыктар

⁹⁰ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Курчап турган чөйрөнүн жана токой чарбасы мамлекеттик агенттигинин маалыматтары боюнча.

сакталган жайлардын үстүнкү түз аянттарында ар кандай оюндарды ойноп, футбол тебишип жатканыгын айтышты. Калдык сакталган жайларга адатта мал жайылат, ал эми малды адатта балдар жана өспүрүмдөр кайтарышат. Өнөр жай калдыктарынан же ишканалардын, кебүнчө радиоактивдүү ишканалардын ээн жаткан цехтеринен жез, алюминий жана башка баалуу металлдарды чогултуу жолу менен тамак-ашка каражат табуу ыкмасы пайда болду. Мындай иш кылгандарды «сталкерлер»⁹¹ деп аташат. Калдык сакталган жайларды казган «сталкерлердин» арасында мектеп окуучулары жана жаштар да көп жүрөт. Мына ушунун бардыгы ушул аймактарда жашаган кыргызстандыктарды өнөр жайлык тобокел топторуна кошууга негиз түзөт.

Бирок, сурамжылоо, биринчиден, жаштар экологияны жана жаратылышты коргоону алар үчүн **кыйла маанилүү беш баалуулуктун катарына** кошпогондугун көрсөттү. Ден соолук жогорку баалуулуктардын катарына киргендигине карабастан, жаштар курчал турган чейрөнүн таасириң өздөрүнүн ден соолук абалы менен эч байланыштырышпайт, ал эми экологияны алар жаратылыштагы алааматтар түшүнүгү менен бирдей көрүшөт. Алсак, респонденттердин басымдуу көпчүлүгү (88%) жер титирөөнү сунуш кылынган 15 коркунчтардын ичинен кыйла олуттуусу деп эсептешет.

Бул жагынан алганда, жаштардын (башка курактык топтор сыйктуу эле) калдыктар маселесине мамилеси башкача. Кыргызстанда калдыктар маселесин чечүүнүн салттуу түшүнүгүн карманышат: ал калдыктар кандайдыр-бир жол менен ташылып кетип жок кылынууга тишиш. Ушундан улам таштандыларды шаарлар менен айылдардын көчөлөрүндө эле өрттөп салуу адатка айланган. Бирок кээ бир экологиялык юмдар калдыктарга заманга жараша мамиле кылышат, алар көп жолу пайдаланылуучу таңгактардын, кыйла сапаттуу товарларды сарамжалдуу сатып алуунун эсебинен алардын жалпы санын азайтууну болжолдошот, аларды узак мезгилге сактоого, муун менен калдыктардын санын азайтууга болот.

Жаштардын экологияга болгон сезимтадыгы төмөн бойdon калып жатат. Кыргызстанда экологиялык билим ал туурасында эскирген, азыркы заманда адамзаттын алдында турган талаптарына жооп бербеген түшүнүктөрдү берет. Экологиялык билим берүү программасы салт болуп калган илимий эки жол: илимий (тируү организмдердин чөйрө менен өз ара байланышын изилдөө) жана натуралисттик («жаратылышты сүйүүгө тарбиялоо») жолу менен берилет. Муну менен бирге тигиниси да, муунусу да окуучуларга экологиялык кейгөйдүн тамырын жана башттарын көрүүгө мүмкүнчүлүк бербейт.

Экологиялык коопсуздук 2011-жылга чейин өлкөнү өнүктүрүү Стратегиясындагы артыкчылуктардын бири катары аныкталган. Өлкөнүн жетекчилиги климаттын өзгөрүшү, энергетикалык жана азык-түлүк каатчылыгы менен байланышкан глобалдык экологиялык коркунчтарга өзгөчө көңүл бураг. Ушуга байланыштуу келечек муундарда экологиялык жактан таза заманбап технологияларга жете алууну камсыз кылуу, экологиялык маанилүү чечимдерди кабыл алуу, ошондой эле экологиялык сезимтад заманбап таза технологиялар жана альтернативалар жөнүндө билимдерди илгерилетүү жана аларды жашоо-турмушту камсыз кылуу чөйрөлөрүндө колдонуу нарктык баалуулуктарды калыптандыруу учун өтө маанилүү милдет болуп саналат.

Жаштар БҮУӨПТүн «Туруктуу өнүгүү үчүн курчап турган чейрөнү коргоо» Программасынын ишинин жана Кыргызстанда жүзөгө ашырылып жаткан бир катар экологиялык долбоорлордун эң маанилүү максаттуу тобу болуп саналат. Калыптанып калган тажрыйба көрсөтүп турганда, эгерде иш жаратылышты пайдалануунун **жаны** социалдык жана экономикалык механизмдерди жана ресурс үнөмдөөчү технологияларды киргизүү менен курчап турган чейрөнү коргоо маселелерине жаңыча мамилени калыптандырууга багытталса, жаштарга болгон таяныч акталаат.

Алсак, Глобалдык экологиялык фонддун/БҮУӨПТүн «Кыргызстандын Суусамыр өрөөнүндө тоолуу жайыттарды туруктуу башкарууну көрсөтүү» долбоорун жүзөгө ашыруунун чегинде ар бир пилоттук айылда жумуштуу топтор түзүлгөн жана иштеп жатат, алардын 80% жаштардан турат. Долбоордун жетекчилиги региондордо жаштардын жогору демилегелүүлүгүн жана курчап турган чейрө маселелерин чечүүгө болгон чечкиндүүлүктөрүн жогору баалайт. Ошондуктан, Кыргызстандын өсүп келаткан муун мурдагы муундун жаратылышка ырайымсыз мамилесинин экономикалык жана социалдык залалдарын – айыл четиндеги жана жол жээгиндеги жайыттардын кунарсыздангандыгын, кыркылган токойлорду, инфраструктуралынын бузулушун ж.б. көрүштү, алар жаратылышты коргоо эң оболу аларга керек экендигин түшүнүштөт. Суусамыр өрөөнүндө долбоордун негизги бенефициарлары болуу менен алар чындыгында айылдык жамааттар, фермердик чарбалар, социалдык мобилизациялоо аркылуу ал аймакты туруктуу өнүктүрүүгө жана экологиялык коопсуздугуна өз салымдарын кошуп жатат.

⁹¹ «Сталкер» деген сөз (англ. stalker — аңы, мергенчи) ССРДе бир түрлүн Стругацкийдердин «Жол жээгиндеги пикник» (1972) фантастикалык повестинен жана анын негизинде режиссер Андрей Тарковскийдик «Сталкер» (1979) көркөм фильминен кийин кенири таанылам болуп калды. Повестте (жана фильмде да) сталкерлер бетен планетальктардын чабулунан кийин ишиш жашабай калган коркунчтуу зонага барышат. Бул контексте «сталкер» аңын ден соолугуна жана емрүнүн коркунч көптириген аймактагы баалуу табылгалар учун билит турул барышат дегенди билдириет

Дал жаштар өнөр жай жана тиричилик калдыктарын чогултуу жана кайра иштетүү боюнча маалыматтык өнөктүктүн негизги максаттуу топтору катары аныкталган, аны 2009-жылы БУУӨПтүн «Кыргыз Республикасында калдыктарды туруктуу башкаруу принциптерин киргизүү учун потенциалды жогорулатуу» долбоору Кыргыз Республикасындагы Борбордук Азия Региондук экологиялык борборунун филиалы менен өнөктөштүктө өткөрөт. Керектөө маданиятын калыптандыруу жана негизинен калдыктарга карата орнол калган мамилени өзгөртүү менен байланышкан нерселдердин бардыгы балдар менен жаштарда коррекциялоо кыйла жөңил болот. Дал ушул ёсуп келаткан муун чондорго өздөрүнүн жаңыча мамилеси менен чондордун социалдык жана күндөлүк жүрүш-турушуна натыйжалуу таасир тизгизе алышат. Ошондуктан, БУУӨПтүн долбоорунун адистери жана эксперттери иштеп чыгып жаткан калдыктарды башкаруу боюнча Улуттук стратегияга жаштарды калдыктарга мамиле кылууга үйрөтүү маселеси кошулган.

БУУӨПтүн Экологиялык программасынын ишинин маанилүү багыты болуп максаттуу топтордун потенциалын жана маалымдар болушун жогорулатуу саналат. Ушул максатта 2 жылдан бери БУУӨПтүн волонтерлорунун жаштар программысы менен бирдикте бардык региондордо курчап турган чөйрөнүн коргоонун Эл аралык күнүн майрамдоо үюштурулган. Курчап турган чөйрөнүн маселелери жөнүндө маалымдар болуунун сапатын жогорулатуу учун 2008-жылы экологиялык журналистика конкурсу өткөрүлгөн, анын чегинде региондордо (түштүктө, түндүктө жана Бишкектө) жаш журналисттердин курчап турган чөйрө маселелери боюнча эксперттер жана экологиялык программалар менен долбоорлордун адистери менен жолугушуулар үюштурулган.

Жаштар жаңы маалыматтарды кыйла сезимталдык менен кабылдайт, ошондуктан дал жаштар экологиялык идеяларды алга илгерилетүүдө кыймылдаткыч күч болуп саналат. Кыргызстанда жаштардын экологиялык уюмдарынын ишинин негизги багыттары төмөнкүлөр болуп саналат:

- экологиялык коопсуздук;
- туруктуу өнүгүү;
- биоартурдуулук;
- чечимдерди (экологиялык укук) кабыл алууга катышуу;
- энергиянын кайталап иштеп чыккан булактары;
- таза технологиялар.

Экологиялык уюмдарда волонтерлер иштешет. Борбордук Азияда 2006-жылдан бери Борбордук Азиянын Жаштардын экологиялык тармагы иштеп жатат, 2007-жылдан бери улуттук жана региондук форумдар өткөрүлүүдө. Инновациялык технологияларга басым жасаган «Кыргызстандын жаштары туруктуу өнүгүү жана экологиялык коопсуздук үчүн» тармагы иштейт.

«БИОМ» экологиялык кыймылы жаштарды экологиялык ишке тартат жана «Мектептин жашыл өлкөсү» сыйктуу долбоорлорду жүзөгө ашырат, ага 25 мектеп кирет, анын чегинде мектеп окуучулары экосистеманын ролун иликтешет, мектеп жаңындағы участкаларда экосистеманын моделдерин түзүшөт, жаратылышта экологиялык сабактарды өтüşтөт. «Ресурстарды жана энергияны пайдалануу боюнча мектеп долбоору» (РЭПМД) бар, ага 60 ашык мектеп кирет, алар энергиянын кайталап иштелип чыккан булактарынын мүмкүнчүлүктөрүн жана ресурстардын жана энергиянын сарамжалдуу технологияларын иликтешет. Ошондой эле «Туруктуу өнүгүү үчүн ЖОЖдордун тармагынын» иши жүрүп жатат, ал жерде окуу жайларына таандык аймактарда микро-коруктар түзүлүп, туруктуу өнүгүү жана экологиялык коопсуздук боюнча пилоттук программалар жүзөгө ашырылат. Жамааттарда жаштар менен «Кыргызстандын күнөстүү айылдарынын тармагы» деген энергиянын кайталап иштелип чыккан булактары боюнча иш жүрүп жатат.

Кыргызстанда Республикалык балдардын-өспүрүмдөрдүн экология, край таануу жана туризм борбору өз ишин жүргүзүп жатат. Анын базасында туристтик жана айлана таануу ийримдери иштеп, жыл сайын экологиялык конкурстар жана акциялар өткөрүлүп, жайкы лагерлер жана слеттор үюштурулат. Жаштар ошондой эле маалыматтык өнөктүктөрдү өткөрүүгө катышышат.

Ошол эле учурда экологдор бул чөйрөнү бюджеттен каржылоо өтө аз жана курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча негизги акциялар жана долбоорлор жергиликтүү компаниялардын демөөрчүлүк кылган мисалдары болгону менен негизинен донорлордун жана өнөктөш эл аралык уюмдардын, анын ичинде Кыргызстандагы БҮУнун өнүктүрүү Программасынын эсебинен жүргүзүлөт.

8-ГЛАВА. ЖАШТАРДЫН СОЦИАЛДЫК ЖИГЕРДҮҮЛҮГҮ

8.1 Күнүмдүк маданият жана жаштардын эс алуусу

Маданият очокторун изилдөө жана жаштардын турмушундагы эс алуунун түрлөрүн уюштуруу алардын өнүгүүсүн түшүнүү үчүн абдан маанилүү болуп саналат. Жаш адамдардын жашоо-турмушунун ыңгайын аныктаган жана жаш адамдардын өз ара аракеттенүүсүнүн негизин калыптаандырган күнүмдүк маданиятты билүү алардын жүрүм-турумунун кыйла бөлүгүн түшүнүүгө жана алдын-ала айтууга мүмкүндүк берет.

Бул Баяндамада жаштардын күнүмдүк маданиятынын төмөнкү аспекттерин талдоого көңүл буруулган: маданият мекемелерине жете алуу, эс алууну уюштуруу, дene тарбия.

Ишмердүүлүкү тандоо эркиндиги объективдүү жана субъективдүү факторлор менен чектелген: социалдык инфраструктуралыны болушу, эс алуунун түрлөрүнө жете алуу жана бош убакытка, баалуулуктарга субъекттердин мамилеси. Мындан тышкарлы, бул үй-бүлөлүк абал, жаш курак, кирешелер деңгээли ж.б. менен шартталган.

8.1.1 Убакыттын бюджети

Эс алуунун мүнөзү жөнүндө маалыматтын негизги булагы убакыттын бюджети болуп саналат. Жаштардын бош убакытсын пайдалануунун өзгөчөлүгү жөнүндө маалымат жаштар менен байланышкан чөйрөлөр үчүн (билим берүү, маданият ж.б.) ар кандай программаларды, стратегияларды иштеп чыгууда зарыл. Сабактарга убакытты бөлүштүрүүнүн көрсөткүчтөрүнүн жардамы менен убакыттын бюджеттерин изилдөөлөр эмгек, тиричилик, билим берүү жана эс алуу чөйрөлөрүндө адамдардын аракеттерин бекемдөөгө жана талдоого мүмкүнчүлүк берет.

Калктын ар кандай топторунда убакыттын бюджетин пайдалануунун структурасындағы айырмачылыктарды изилдөөдө универсалдуу көрсөткүч болуп Салаинин А индекси саналат. 14 жаштан 34 жашка чейинки курактагы (2000-2005 жж.)⁹², жаштардын убакытсынын бюджетин тандап алуу менен изилдөөлөрдүн натыйжаласы боюнча биз эсептеген индекстерди салыштыруу төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарууга мүмкүндүк берет:

- жумушчу убакыттын бюджети дәээрлик өзгөргөн жок, ал эми ошол эле учурда бош убакыттын бюджети 10%га чейин кыскарган;
- бош убакыттын бюджетинин ишмердүүлүктүн башка түрлөрүнө өтүп кетиши жана эс алуу ишмердүүлүгүнүн үй-бүлөнүн чөйрөсүндө көбүрөөк өтүү тенденциясы орун алган, мында биринчи кезекте үй-бүлө тиричилиги жана балдарды тарбиялоо менен байланышкан керектөөлөр канаттандырылат;
- шаарда да, айыл жергесинде да жыныстар ортосунда бош убакыттын бюджетиндеги айырмалар тегизделүүдө. Аялдар үй чарбасын жүргүзүүгө 3,5 эсе көп убакытты, 2 эсе көп убакытты балдарды тарбиялоого жумшайт.

Үй-бүлөлөрдүн иштеген мүчөлөрүнүн бош убакытсын пайдаланууда жалпы мыйзам ченемдүүлүкү белгилесе болот, анын көпчүлүк бөлүгү пассивдүү пайдаланылат, негизинен телеберүүлөрдү көрүүгө жана радио угууга кетет. Эгерде бош убакыттын фонду күнүгө әркектер учун орточо 5,1 саатты жана аялдар үчүн – 3,8 саатты түзсө, теле берүүлөрдү көрүүгө убакыт ушул фонддун 46%на жакынын түзөт. Буга кыйыр далил болуп үй чарбаларында телевизорлордун бар экендиги саналат, мында 100 үй чарбасына 108 телевизор туура келет.

8.1.2 Эс алууну уюштуруу

Өзүнүн эс алуусун өз алдынча уюштурган жаштар жынысына карабастан, сурамжылангандардын төчинен көбүн түзөт. Ар бир бешинчи респондентке эс алууну ата-әнелери уюштурат, андан ары маанилүүлүгү боюнча достору жана окуу жайлары турат. Эс алуу активдүүлүгүнүн гендердик түзүүчүсү төмөнкү диаграммада көлтирилген:

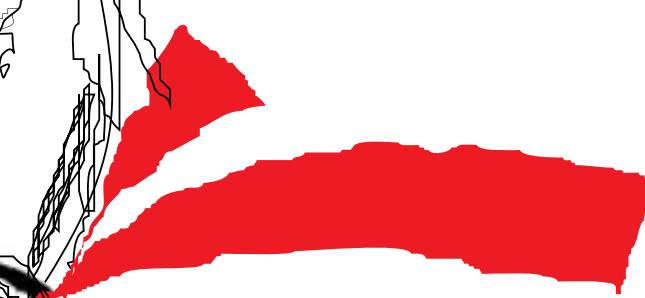
⁹² Убакыттын бюджетин тандап алуу менен изилдөөлөрдүн натыйжалары, 2000, 2005 -жж., КР УСК.

МОЛОДЁЖНЫЙ ТЕАТР АБСУРАД

35-ОЕ ДЕКАБРЯ
ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ
ВХОД АСТРАЛЬНЫЙ

мы уже есть надежда

живые мы уже

8.1-диаграммасы. Жынысы боюнча жаштардын эс алуусун уюштуруу ыкмалары (%)

Жаштардын көпчүлүк бөлүгү бош убактысын үй-бүлөсүндө (62%), достору менен 32% өткөрөүн сурамжылоо көрсөттү. Биздин пикирибиз боюнча эс алуунун үй-бүлөдө өтүшүнүн бир чети маданият жана эс алуу мекемелеринин жоктугу болсо, экинчи жагынан каржылык каражаттардын жетишсиздиги болуп саналат. Кыязы, үй-бүлөнүн жана достордун арасында эс алуу анча сартоолорду талап кылбайт. Жаштардын үй-бүлөлүк статусу бош убакытты өткөрүүгө таасир тийгизет. Алсак, бойдок жана күйөөгө чыга элек респонденттер дәэргүүлүп бирдей деңгээлде үй-бүлөдө да, достору менен да өткөрүшөт (тиешелүү түрдө 45% жана 48%), ал эми үй-бүлөсү бар эрекектер да, аялдар да көпчүлүгү үй-бүлөсүндө өткөрөт. Салттуу болуп калган социалдык ролдор зэлеген бош убакытты пайдалануунун чейресүн калыптандырууда аял үй-бүлөдө көбүрөөк болот. Эрекектер үчүн – үй-бүлө жана достор үчүн көрсөткүчтөр бирдей болуп саналат.

Айыл жаштарынан айырмаланып, борбордун жашоочулары эс алууну өткөрүүнү тандоого мүмкүнчүлүктөрү көп: алар түнкү клубдарга -35,7%, кинотеатрларга – 28,6%, театрларга – 17, 9% барышат⁹³.

Каада-салттар – биздин маданияттын эң маанилүү бөлүгү. Каада-салттар өзүнүн маңызы боюнча инерттүү. Өзүнөн-өзү жоголуп бара жаткан салттарга жаштар оболу бюджети боюнча кыйынчылыктарды туудурган жана үйлөнүү, сөөк коюу, баланын төрөлүшү менен байланышкан иш-чараларды өткөрүү сыйктуу социалдык статусун баса көрсөткөн салттарды көрсөтүшкөн. Жаштардын пикири боюнча жоголуп бара жаткан каада-салттарга улуттуу ат спорт оюндары (кыз-куумай, ат-чабыш, улак-тартыш) да кирген.

8.1.3 Маданият мекемелерине жете алуу мүмкүнчүлүгү

Калк, анын ичинде жаштар көптөгөн себептерге байланыштуу маданият мекемелерине азыраак барып калышты. Сурамжылоонун маалыматтары боюнча респонденттердин 43,9% убакыттын, каражаттын жоктугунан, каалабастыктан, ал тургай маданият мекемелеринин жоктугунан маданият мекемелерине эч качан барышкан эмес.

Маданият мекемелерине баруу үчүн жалпысынан үй-бүлөнүн кирешеси маанилүү эмес, өзүнүн жеке кирешеси маанилүү болуп саналат. Маданий мекемелерге барууга болгон суроо-талап жеке кирешеси айына 5000 сомдуу түзгөндө келип чыккан.

Клуб мекемелеринин саны⁹⁴ 1766ны түзгөн, анын ичинде айылда – 172, б.а. болгону 10%. Бул мекемелерде көлүүчүлөрдүн жалпы саны жылына 26 мин адамды, анын ичинде аялдар - 51%ды түзгөн. Бул калктын 60%дан ашыгы айыл жергесинде жашаган өлкөдөгү көрсөткүч. Айылда эс алуунун уюштуруучулары болуп көбүнчө жергилитүү жаштардын тобу, мисалы, эл аралык долбоорлордун каржылоосунда жана жергилитүү өз алдынча башкаруу органдары (ЖӨБО) менен бирдикте аракеттенген Жаштардын демилгелүү топтору (ЖДТ) болууда.

Кыргызстан сатылуучу билеттердин саны боюнча дүйнөдө 71-орунду жана кинотеатрлардын саны боюнча 19-орунду ээлейт: Алардын саны Кыргызстанда 293⁹⁵. Китеекана системасынын китеп фонду 19332,8 нусканы түзөт. Алардын ичинен айыл жергесинде – 8008,78 (41%) нуска, мамлекеттик тилде – 3648,48 (18%) нуска.

⁹³ www.diesel.kg.

⁹⁴ Кыргызстандын стратегиялык матрицасы: ретроспектива, азырык заман жана көлөчек енгүгүнүн сценарийи / А.Б.Байшаковдун жалпы ред. – М.: Экономикалык стратегиялар институту, 2007.- 266-б.

⁹⁵ [http://www.24.kg/
community/2007/12/22/72107.html](http://www.24.kg/community/2007/12/22/72107.html).

8.1-БОКСУ. Салайнин А индекси

Сабактарга убакытты бөлүштүрүнүн көрсөткүчтөрүнүн жардамы менен убакыттын бюджетин изилдөөлөр эмгек, тиричилик, билим берүү жана эс алуу чөйрөлөрүндө адамдардың аракеттерин белгилөөгө жана талдоого мүмкүнчүлүк берет. Бул аракеттер алардын топтомдорунда: узактыгында, жыштыгында, мезгилдүүлүгүндө, мейкиндикте жайгаусунда жана башка мүнөздөмөлөрүндө чагылдырылат. Кабыл алышынан квалификация боюнча убакыттын сүткалык фондуңда төмөнкүдөй элементтерди бөлүп көрсөтсө болот:

- жумуш убактысы жөнүндө
- иш менен байланышкан жумуштан тышкары убакыт
- ўй чарбасын жүргүзүү
- окуу, квалификациясын жогорулаттуу
- ўй жанындағы, дачадағы, бакчадағы участкадағы иш

- балдарды тарбиялоо
 - биш убакыт
 - физиологиялык муктаждыктарды канаттандыруу
 - туугандарга жана тааныштарга жардам берүү
 - жогоруда көрсөтүлбөгөн убакыттан башка убакыт короттуулар
- Убактылуу чыгымдардын структурасында айырмачылыктарды жалпылоочу универсалдуу көрсөткүч Салайнин А. (Szalai A.) индекси саналат.

$$K_V = \sqrt{\frac{\sum_{m=1}^n \left(\frac{V_{im} - V_{jm}}{V_{im} + V_{jm}} \right)^2}{n}},$$

мында V_{im} жана V_{jm} - i-и жана j-й топтордо чыгымдардын т-й элементине убакыттын королушу; n-убакытты короттуунун элементтеринин саны.

Башка факторлор менен бирдикте маданият жана ушуулган эс алуу мекемелерине тенденция эмес жете алуу мүмкүнчүлүгү жаш адамдарды айылды таштап, жакши жашоо издең ири шаарларга жана чет өлкөө миграцияга кетүүгө ебөлгө болууда. Айылдык жаштардын шаардык түрмүшкүү көнүгүшү чоң моралдык жана материалдык чыгымдар менен коштолот. Шаардык жашоого кыйынчылык менен интеграцияланган айылдык жаштар чыр-чатақтуу кырдаалдарга кыйла оной тартылып кетишет, анткени алар ушинтип ички бугун чыгарып алышат.

8.1.4 Дене тарбия жана спорт

Дене тарбия негизинен эс алуу ишмердүүлүгүнө кирет. Дене тарбия жана спорт менен алектенген адамдардын саны өлкөнүн⁹⁶ жалпы калкынын 8%ын түзөт. Кыргызстанда спортун⁹⁷ 57 түрү боюнча иш алып барылат, дене тарбия боюнча 2399 жамаат иштейт, дене тарбия жана спорт боюнча сабактарга 1105 мин балдар, өспүрүмдөр жана жаштар катышат, 2066 мектептин 65% гана жабдылган спортук аяңчаларга ээ. Жалпысынан дене тарбия жана спорт менен бардыгы болуп чоң кишилердин 11,5% жана 25,8% окуучу жаштар машыгышат.

Дене тарбиянын төмөн деңгээлин калктын ар кандай топторунда, өзгөчө балдардын жана өспүрүмдөрдүн арасында ден соолуктун начарлашы далилдеп турат. Калктын эс алуусунун ден соолуктуу чындоочу түрлөрүнүн өнүкпөгөндүгү, балдарды жана өспүрүмдөрдү кара күч жағынан тарбиялоонун советтик системасынын талкаланышы аскерге чакырылуучу курактагы жаш адамдардын 69%нан⁹⁸ ашыгын куралдуу күчтөрдүн катарында катардагы кызметка жараксыз болушуна алып келген.

Дене тарбия сабак катары мектеп курагынданы (7-15 жаш) толко багытталган. Дене тарбия менен алектенгендердин саны курак боюнча төмөндөшү күтүлүүде: эң чоң курактык топ 15-19 жаштагы мектеп окуучуларына туура келет – 27% же дене тарбия менен бардык алектенгендердин – 6,8%ын⁹⁹ түзөт.

1991-жылдан тартил Кыргызстанда ден соолуктуу чындоочу жана спортук курулуштардын тармагынын кыскарыши байкалууда. Ал дээрлик 10 эсеге азайган. 1991-жылы спортук мектептердин саны 800 дөн, 2005-жылы¹⁰⁰ 80гө чейин кыскарган. Дене тарбиянын жана спортун коммерциялык жактан пайдасыз, бирок социалдык маанилүү түрлөрү токтоп калган.

Кыргызстандын калкынын кызыгуулары социалдык-маданий жана экономикалык мүнөздөгү жана спортун командалык түрлөрүнөн жекеме-жеке күрөштүн ар кандай түрлөрүнө (панкратион, кикбоксинг, бокс, күрөш) суроо-талалтын илгерилиешин шарттайт.

8.1.5 Жаштар жана дин

Бүгүнкү күнде Советтер Союзу кулагандан кийин түзүлгөн идеологиялык боштуктун орду коомдо диндин таралышы менен толтурулууда. Мисалга алсак, эгерде 1991-жылга чейин бардыгы болуп 39 мечит, орус православие чиркөөсүнүн 25 храмы иштесе,

⁹⁶ Алмакүчуков К.М., Третьяков А.В. Кыргызстандын дене тарбия жана спорт чейресүнде саясатты изилдөө жана талдоо. – Бишкек, 2006, 99-бет

⁹⁷ «КР жаштары жана жаштар саясаты жөнүндө» Парламенттик угупардын материалдары. КР Жогорку Кенештин жаштар, гендердик саясат, дене тарбия жана спорт боюнча комитети (Парламент) КР, 2007.

⁹⁸ Дене тарбия жана спортуу өнүктүрүү концепциясынын долбоорун иштеп чыгуу боюнча ысык-Көл талдоо экспертик семинардын материалдары. 11-14.11.2005. «Сорос-Кыргызстан» Фонду.

⁹⁹ Алмакүчуков К.М., Третьяков А.В. Кыргызстандын дене тарбия жана спорт чейресүнде саясатты изилдөө жана талдоо – Бишкек, 2006, 99-б.

¹⁰⁰ Дене тарбия жана спортуу өнүктүрүү концепциясынын долбоорун иштеп чыгуу боюнча ысык-Көл талдоо экспертик семинардын материалдары. 11-14.11.2005. «Сорос-Кыргызстан» Фонду.

ал эми бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясынын маалыматтaryы боюнча 1648 мечит, 46 православие храмы, анын ичинде 15 протестанттык багытта иштейт. Бардыгы болуп өлкөдө 1800 ислам жана 300 христиан уюмдары иштейт. Секталардын жана ар кандай диний агымдардын так саны эмдигиче белгисиз. Кыргызстанда католиктер, Ак Чиркөө, кришнайттер, Мун чиркөөсү, Фалунгуня өкүлдөрү жана башка секталардын өкүлдөрү аракеттенет. Мындан тышкary, жашыруун түрдө экстремисттик багытtagы Хизб ut-Taxrir, Өзбекстандын Ислам кыймылы (ИДУ), Акромия аракеттенет.

Диндин ролунун жогорулаши жөнүндө Кыргызстанда өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн биригин маалыматтaryы айтып турат, анын натыйжасы боюнча респонденттердин 62% биринчи кезекте өздөрүн мусулман катары, андан кийин гана кыргыз¹⁰¹ катары таанышкан. Башка изилдөөлөрдүн алкагында сурамжыланган кыргызстандыктардын 68% дин алардын турмушундагы маанилүү бөлүк болуп калгандыгын, анын ичинде 64% эркек жана 71% аял ушундай деп жооп беришкен; диний мекемелерге жараптардын 18% барышат. Намазды күнүнө беш жолу 15-24 курактагы жаштардын 10% жана 24-34 жаш курактагы жаштардын 16% окушат¹⁰². Атеисттик көз караштардын диний ар кандай конфессияларга, ар кандай агымдарга алмашуусу жүрүүдө.

Мына ошентип, жаштардын баалуулук багыттарында болуп жаткан өзгөрүү процесстери ачык-айкын эле көрүнүп турат. Мамлекеттин жана коомдун атальк камкордугуна багытталган көз караштар акырындык менен өзгөрүүдө. Жекече, адамдын өзүнө мүнөздүү баалуулуктар калыптанып жана иштей баштады – бул болсо өзүнө, өз күчүнө, өз үйүнө, үй-бүлгө гана ишеним артуу дегендик. Жаштардын жигердүүлүгү өзүнүн жеке турмушун ыңгайлыштырууга умтууларында гана көрүнбөстөн, өз өлкөсү үчүн жоопкерчилик, өз айланасындағы жашоо-турмушту кайра өзгөртүүнү каалагандагынан да көрүнет.

8.2 Жаштардын маалыматка жете алуу мүмкүнчүлүгү

Жаш адамдар үчүн анык маалымат булактарына жете алуу мүмкүнчүлүгү анын өнүгүшүнүн маанилүү фактору болуп саналат. Коомдук турмушта, өз жамаатынын турмушунда жигердүү жана максатка багыттуу катышу үчүн жаш адамдар жамааттагы, өлкөдөгү жана дүйнедегү учурдагы абалды билүүгө мүмкүнчүлүгү болушу керек. Маалыматтын булактары билимдин жана маданияттын денгээлине, жаштардын эс алуусун уюштурууга таасирин тийгизет. Маалыматтын анык булактары жаштарга өз чечимдерин кабыл алууга жана саясий чечимдерди кабыл алууга катышууга мүмкүнчүлүк берет.

Жаш адамдар эң оболу өз курбалдаштары жөнүндө, жаштар проблемалары жөнүндө, окутуу жана ишке орноштуруу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө маалымат алууга умтулушат. («Жаштар саясаты» боюнча «Ак китеп»). Массалык маалымат каражаттары жана Интернет алар үчүн негизги маалыматтар булагы болуп саналат. Кыргызстандын жаштарынын маалыматка өтө жетишсиздиги бар экендигин жана ЖМКдагы жана Интернеттеги маалыматка кандайдыр-бир ишенбөөчүлүк калыптанып калганын талдоолор көрсөттү.

8.2.1 Улуттук деңгээл

Республикада жаштарга багытталган бир да коомдук-саясий басылма жок. Мында 2008-жылдын мартаынын башталышына карата Кыргызстанда 1199 жалпыга маалымдоо каражаттары катталган. Жаңылык сайттары жана башка Интернет-басылмалардын ЖМК статусу жок, бирок аларды «Жалпыга маалымдоо каражаттары жөнүндө» КР Мыйзамынын колдонуу чөйрөсүнө киргизүүгө аракеттер жасалууда.

Формалдуу түрдө Кыргызстанда жүздөн ашык телерадиокомпания катталган. Анын ичинен бир гана кыргыз телеканалы – Улуттук телерадиокорпорация (УТРК) жана россиялык үч телеканал – РТР «Планета», РТР «Маданият» – бүткүл республикага көрсөтүлөт. Бүткүл аймакка ошондой эле эки республикалык телеканал көрсөтүлөт. Кыргызстандын жашоочуларынын бир бөлүгү рельефинин өзгөчөлүгүнө байланыштуу коңшу мамлекеттердин кээ бир телеканалдарын (Өзбекстан, Казакстан) көрүүгө жана угууга мүмкүнчүлүктөрү бар. Улуттук радио жана телекөрсөтүү жаштар темасына арналган мезгилдүү берүүлөрдү чыгарат, бирок Сурамжылоонун натыйжалары көрсөткөндөй, жаш адамдар теле көрсөтүүдөн жаштар жөнүндө берүүлөр сейрек көрсөтүлгөндүгүн белгилешкен.

Басылма ЖМКлардын эң эле көп көрүнгөндүгүнө карабастан, анын маалыматтын булагы катары реалдуу мааниси анча көп эмес тиражы, мезгилдүүлүгү жана аларга жете алуу мүмкүнчүлүгү менен чектелген. Катталган 1199 ЖМКлардын ичинен эксперттик баалоолор боюнча 40%¹⁰³ дан азыраак бөлүгү гана иштеп тургандыгы анык.

¹⁰¹ К. Маликов <http://www.24.kg/community/2008/10/17/>.

¹⁰² Word Poll, Gallup (2008).

Ал тургай күн сайын чыгат деген расмий газеталар жумасына болгону 5 жолу чыгат. Газеталардын көпчүлүгүнүн ар бир саны болгону 5-7 мин нускадан түзүлөт. Журнал продукциясы 20 басылма менен сунушталат, алар негизинен россиялык «жалтырак» журналдардын кыргыз жана казакстандык версиялары. Жаштар темасы негизинен музикалык-көңүл ачуу мазмунда¹⁰⁴ гана сунуш кылышат.

8.2.2 Жергиликтүү деңгээл

Эксперттер борбор менен региондор ортосунда болгон маалыматтык ажырымды так белгилешет. Көбүнчө жаштар жөнүндө ЖМКларда макалаларды Бишкектин жашоочулары (41,1%) окушат. Региондордо жаштар жөнүндө макалаларга жетүү мүмкүнчүлүгү кыйла төмөндөйт, Баткенде жана Ошто эн аз (тиешелүү түрдө 12,6% жана 14,5% түзөт). Региондордо жашоо-турмуш деңгээл төмөнүрөөк, андыктан жаш адамдар газета, журналдарды сатып алууга каражаттары аз, алар жете алган телеканалдар жана радиоканалдар, ошондой эле баасы арзаныраак региондук ЖМКлар азыраак жана алар жаштар көйгөйлөрүн азыраак чагылдырат.

Бишкек менен региондордун ортосундагы маалыматтык ажырым жаш адамдар Интернетти көп колдонушун салыштырууда ачык көрүнөт. Бишкекте сурамжылангандардын жарымынан көбүнчө Интернетти тез-тез (33,5%) жана кәэде (22,2%) пайдаланышат, ал эми Интернетти тез-тез пайдалангандардын максималдуу саны Таласта – 12,5% жана кәэде пайдаланган жаш адамдардын саны Ошто – 13%. Региондордо маалыматка жете алуу кыйынчылыгы ЖМКлардын аз көлемү менен түшүндүрүлөт. 15%га жакын региондук басма басылмалардын тиражы аз жана жылына 3-4 жолу гана чыгарылат. Бул көрсөткүч айрым райондук газеталар учун мүнөздүү, алар айына 1-2 жолу чыгат, кәэде андан да сейрек. Региондук телекөрсөтүү же УТРКнын филиалы же аз кубаттулуктагы жеке телестанциялар, алардын берүүлөрү облустук борборлордон бир нече километр радиуска берүү менен гана чектелет.

Ошондой эле, ЖМКлардын ар кандай топтук курактык темаларды камтышында да айырмачылыктар бар. Курактык топтордун ичинен жаштар жөнүндө маалыматты көбүнчө 14 жаштан 19 жашка чейинки жаштар пайдаланат (27%), (салыштыруу учун 20 дан 24 жашка чейин – 24,7%, 25 тен 34 жашка чейин – 23,8%). 14 төн 19 жашка чейинки жаштарга мындей маалымат «кәэде» кездешет (45,3%) (салыштыруу учун 20 дан 24 жашка чейинки куракта – 38,9%, 25 тен 34 жашка чейин – 38,9%). Башкача айтканда, ЖМКларда көбүнчө «өткөөл курак» деп аталып жүргөн курактын көйгөйлөрү көбүрөөк чагылдырылат, башка курактык топторго караганда тинэйджелер журналисттердин көнүлүн көбүрөөк бурут, балким салттуу пикирге байланыштуу болсо керек, ал эми мектеп жана армия көйгөйлөрү, эреже катары ушул курактагы жаш адамдарга таандык болгондуктан, биздин өлкөдө чындыгында эле актуалдуу.

8.2.3 Интернет

Жаштар арасында Интернет пайдалануучулардын санынын аныктыгы, пайдалануучулардын өздөрү сыйктуу эле белгисиз. Мектеп окуучулары адатта Интернет жана компьютер менен ойнот көңүл ачуу учун гана пайдаланаарын эске алсак, Интернеттин негизги пайдалануучулары болуп Тармакка ынтызарлык менен билүү жана окуу максаттары менен көбүнчө студенттер, анын ичинде кыздар чыгышат. Салттуу булактардан маалыматтар тартыш болгон шартта Бишкектин жаштары көпчүлүк учурда салттуу эмес медианы пайдаланышат, ал эми техникалык мүмкүнчүлүктөрдөн улам региондогу жаштарга антигүл шарт жок.

Гендер көз карашынан алганда, Интернетти кимдер көбүрөөк пайдаланат деген суроодо айырмачылыктар жок. Бирок Интернетти пайдалануучулардын суммалык саны боюнча эркек балдар кыздарга караганда көбүрөөк пайдаланат (33,3% жана 27,5%). Мында сурамжылангандардын арасында Интернетти дээрлик пайдаланбаган жана бул эмне экендигин билбеген кыздар көбүрөөк.

Интернеттеги маалыматтын аныктыгынын маселеси андан да курч: пайдалануучулардын өздөрү ресурстардын сапаттуулугун баалоого дайыма эле жөндөмдүү эмес. Андыктан Интернетке жете алуу – бул дайыма эле маалыматка жете алуу эмес. Басылма жана теле ЖМКларга караганда Интернет ресурстарга ишенбеген жаш адамдардын көбүрөөк пайызы кооптондурган фактор болуп саналат. Маалымат булактарына ишеним рейтингде Интернет ресурстар 11 орунду эзлейт, андан төмөн жеке чыгарган басылма – 12 орун жана айың-көптер – 13 орун.

¹⁰³ «Кыргызстандын ЖМКлары: абалы, проблемалар, тенденциялар, интуициялар, көлөмчөлөр» Кыргыз Республикасынын Маданият жана маалымат министрлигинин баяндамасы, Бишкек ш., 2008-жылдын марта

¹⁰⁴ Ошол эле жерде

Ошол эле учурда жаштар арасында «сандык теңсиздик» так ушул Интернет пайдалануу чөйрөсүндө өтө айкын. Сурамжылангандардын дээрлик төнинин компьютерди пайдалануу жөндөмү жок, 53,1% дүйнөлүк желеден пайдаланышпайт, сурамжыланган жаш адамдардын 11%га жакыны Интернетти тез-тез пайдаланат.

8.2.4 Жалпыга маалымдоо каражаттарына ишеним

Кыргызстандын ЖМКларына берилген маалыматтардын аныктыгы тынчсызданууну пайда кылбай койбийт. Жаштар мамлекеттик телекөрсөтүүнү (УТРК – биринчи улуттук канал) чыныгы маалымат булагы дөп эсептешет. Бирок, телекөрсөтүүгө толук ишенүү респонденттердин кайсы региона таандык экендигине жараша болот. Алсак, Нарында, Баткенде, Ошто ишеним көрсөтүү деңгээли кыйла жорору. Бишкекте жашаган телекөрүүчүлөр азыраак ишенет.

Маалымат булагы катары Интернетке ишенигендик күткөнүбүздөн аз болуп чыкты. Жооп бергендердин 22,4% ага толугу менен ишенет.

Курактык аспектте, респонденттер «чоноюшуна» жараша, бардык жалпыга маалымдоо каражаттарына, анын ичинде Интернетке ишенимдин темендөө тенденциясы так байкалууда. Мисалы, 14-19 жаш курактагы респонденттердин дээрлик жарымы мамлекеттик ТВе толугу менен ишенет. 20-24 жаш курактык категорияда мындайлар респонденттердин болгону учунчү бөлүгүн түзөт. Респондент канчалык улуу болсо, ишеним деңгээли ошончолук төмөн.

Жете алуунун чектелгендиги менен катар эле жаштар муктаж болгон маалыматтын жетишсиздиги да маанилүү ролду ойнойт. Кыргызстандын өспүрүмдөрү жана балдары (студент жаштар) үчүн салттуу мезгилдүү басылмалар чыгарылбай калды. Эксперттер коомдук-саясий басылмаларга кызыгуунун жоголуп бааткандыгын белгилешет, алардын ордун көнүл ачуучу материалдар ээлеп калды. Көпчүлүк телеканалдар, өзгөчө Бишкектеги телеканалдар жаштар аудиториясына багытталган. Жаштар сегменттин көпчүлүк учурда музыкалык-көнүл ачуучу берүүлөр камтыйт. Эреже катары жергилиттү ЖМКлар калкка жергилиттү башкаруу органдарынын иши жөнүндө, жетекчиликтиң иш сапарлары жөнүндө маалымдашат, расмий маалыматты билдиришиет. Журналисттер да жаштар уюмдарынын начар коммуникациялык абалын белгилеп жаткандағын айта кетүү керек, алар коомчулукка өздөрүнүн көйгөйлөрү жана демилгелери жөнүндө маалымат беришпейт.

Жаштардын көз карашынан алганда, Кыргызстанда маалыматты өнүктүрүүдө жаңы тенденцияны белгилей кетүү зарыл. Өлкөнүн тургундарынын, өзгөчө шаар жаштарынын онлайндык ЖМКлардын тынымсыз өсүшүнөн улам шашылыш маалымат булагы катары газеталарга жалпы кызыгуусу кыскарууда. Барган сайын медиа активдүүлүк Интернетке ооп жатат, ал жерде басылма ЖМКлар өз басылмаларынын веб-версияларын пайдалануу менен эмитен эле өз конундарын табууга умтуулуп жатышат.

8.3 Чечимдерди кабыл алууга жаштардын катышуусу

8.3.1. Жаштардын социалдык жигердүүлдүгүнүн мүнөздөмөлөрү

Жаштардын жигердүү жана жигердүү эмес болуп бөлүнүшүнүн негизги критерийи иштиктүү катышу жана жок дегенде социалдык-саясий партиялардын биринде (партия, ӨЭҮ, кесиптик жана жердештик уюмдар, жергилиттү өз алдынча башкаруунун иштери ж.б.) катышууга ниеттенүү.

Сурамжылоонун натыйжалары боюнча жигердүү/потенциалдуу жигердүү жаш жарандар 18%ды (мындан ары текст боюнча – «жигердүү») түзүү. Эки топтун ортосунда социалдык-демографиялык мүнөздөмөлөрдө алгылыктуу айырмачылыктар жок экендигин салыштырмалуу талдоо көрсөттү, бирок жигердүүлөрдүн арасында эркектер жана киреше деңгээли кыйла жорору жаш адамдар басымдуулук кылат. Жаштардын жигердүү жана жигердүү эмес топторунун ортосунда өтө айырмаланган маанайлар байкалбайт. Бирок, жигердүүлөрдүн дайыма өз позициясы бар. Сурамжылоо өткөрүүдө жигердүүлөрө карганда жигердүү эмес жаштар «билбейм» деген жоопту көбүрөөк көрсөтүшкөн.

Жаш жигердүү жарандардын өз жашоосунун ар кандай аспекттери менен канаттануусу өзгөчө төмөнкү чөйрөлөрдө жорору:

- чыгармачылык жөндөмдү жүзөгө ашыруу
- кесиптик өсүш жана мансап
- эс алуу
- жаран катары укуктук жактан корголушу
- материалдык абалы.

Эмоциялык мамилелерди баалуулук түшүнүктөрүнө салыштырмалуу талдоодо жаштардын жигердүү жана жигердүү эмес тобунун ортосунда чоң айырмачылык

**Жигердүү жаштар деген
кимдер? Бул суроого
өлкөнүн жаш жарандары
өздөрү төмөндөгүдөй
жооп беришкен:**

«Алар бир орунда
турбастан бир нерсеге
жетүүгэ умтулушат, алга
умтулушат, социалдык
иши шалып барат,
алардын идеялары бар.
Пассивдүү – бул колунда
болгонуна ыраазы
болгондор». «Жигердүү
жаштар тил, компьютер
үйрөнөт, чөт өлкөө
чыгат». (ФТ, иштебеген
жаштар, Бишкек ш.)

«Өлкөнүн келечеги
тууралуу ойлоноордон
мурда, биз жаштар
жөнүндө ойлошуубуз
керек. Өлкөнүн келечеги
жаштардын колунда.
Бардыгы биздин
колубузда, биз келечек
учун умтулушубуз,
аркетенишибиз керек». (ФТ, айылдык жаштар,
Капал-Абад ш.)

деле табылган жок. Бирок «жигердүү» жана «жигердүү эмес» топтордогу сандык көрсөткүчтөрдөгү айырмачылык ой жүгүртүүлөрдү тандоодо 15%га чейин өзгөрүп турат. Буга эки түшүнүк кирбейт. Алсак, жигердүү жаштар «диний секта» деген түшүнүктүү кыйла позитивдүү баалайт (26,4% - жигердүүлөр жана 18% - жигердүү эместер). Ал эми «акча» деген түшүнүккө жаш адамдардын жигердүү эмес бөлүгү жигердүү бөлүккө караганда позитивдүү карайт. Жигердүү жаш адамдар жалпы жарандык жана рыноктук баалуулуктарды жогору бааларын белгилей кетүү керек.

Инсандын социалдык жигердүүлүгүнүн маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири анын субъективдүүлүгү, б.а. өзүн-өзү башкарууга жөндөмдүүлүгү, ал төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт:

1. адамдарды өзүнүн артынан ээрчите алат/ тегерегиндегилерге таасир көрсөтө алат;
2. чечим кабыл алууга жана жоопкерчиликти өзүнө алууга жөндөмдүү.
3. өз аракетинин түпкү максатын көре билет
4. ресурстардын болушу.

Сурамжылоонун жүрүшүндө жаш адамдар өздөрүн жогоруда көрсөтүлгөн мүнөздөмөлөргө таандык кылышкан. Ишке орноштуруу кесиндиинде маалыматтарды талдоодо иштеген жаштардын арасында биринчи суроого (адамдарды өзүмдүн артыман ээрчите алам) 53%, окуп жаткандардын арасында 42,4% жана сурамжыланган иштебеген жаштардын учтөн бир бөлүгү он жооп берген. Жаш адамдардын аталган сегментинин арасынан жарымынан көбүнчөлүк тегерегиндегилерге таасир көрсөтө албайм жана адамдарды ээрчите албайм деп жооп беришкен. Иштеген жаштардын арасында жоопкерчиликтуу адамдар көбүрөөк (64,2%), ал эми окуп жаткандардын арасында мындайлар жарымын түзсө, иштебегендөрдин арасында - 42%. Сурамжыланган жаштардын дәэрлик жарымы түпкү максатын көре билет, алардын ичинен иштебегендөрдин арасынан - 61%, окуп жаткандардын арасынан - 45,6%, жана иштебеген жаштардын арасынан - 46,6%. Мына ошентип, иштеген жаштардын жарымынан көбүнчөлүк жана окуп жаткан жаштардын жарымынан азы жогоруда саналып өткөн мүнөздөмөлөргө ээ. Иштебеген жаштардын ресурстарынын жетишсиздигине карабастан, алардын учтөн бир бөлүгү өзүнүн субъекттүүлүгүн көрсөтүшкөнүн көңүлгө алуу зарыл. Аны жаштардын өзүлөрүнүн потенциалы учун гана эмес, ошондой эле коомдук бакубаттык учун пайдалануу зарыл экендиgi абызел.

Жигердүү жаштар бул мүнөздөмөлөргө көбүрөөк ылайык келээрин жоопторду талдоо көрсөтүү, ал эми жооптордогу жигердүү жана жигердүү эмес жаштардын ортосундагы айырмачылык 17-22%-ды түзөт. Мына ошентип, жигердүү жаш адамдарды айырмалай турган бул: «эн башкысы - ички түрткү берүүчү күч» (ФТ, Бишкек).

Так ошол жаш адамдардын баалуулук багыттары менен иштөө потенциалдуу жигердүү жаштардын реалдуу жигердүү жаштарга өтүшүнө мүмкүндүк берет.

8.3.2 Жигердүүлүк жана чечим кабыл алууга катышуу

Чечимдерди кабыл алууга жаштардын катышусу жаштардын акыркы чечимдерге таасир тийгизиши катары түшүнүлөт, анткени, ал чечимдер жаштардын пикирлерин жана таламдардын эске алуу менен кабыл алынат. Кыргызстандын азыркы жаштары чечимдерди, өзгөчө, башкаруу денгээлиндеги чечимдерди кабыл алууга начар катышат. Кырдаал жаштарды көнири тартуу тарабына өзгөрөн баштады, бирок, бул процессти бардык денгээлде колдоо зарыл. Чечимдерди кабыл алуунун алгачкы тажрыйбасы үй-бүлөдө башталат. Кийинки этаптарда ал жашоо турмушта толук өлчөмүндө жүзөгө ашырылат.

8.3.2.1 Мектеп/ Окуу жайы

Окуучуларды окуу жайынын турмушуна, мисалы, окуу комитеттерине, старосталыкка тартуунун салт болуп калган түрү менен катар соңку мезгилде мектептик парламент, ал кандай талашып тартышуу клубдары пайда болду. Ал жерде окуучулар өз окуу жайынын актуалдуу маселелерин талкуулоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болуштуу. Окуу жайынын коомдук турмушуна катышуучулардын 67% жигердүү катышат. Муну менен бирге «коомдук турмуш» түшүнүгү өзүнө ишембиликтөрдө катышуудан тартып окуучулар комитеттине чейинки көнири диапозонду камтыйт. Бул өзгөчө айыл жери учун мүнөздүү. Шаарларда мектептен/окуу жайынан тышкary эс алуу мүмкүнчүлүгү болгондуктан окуучулардын кыйла бөлүгү өз окуу жайынын коомдук турмушуна сейрек катышат.

Жаштардын окуу жайынын, өзгөчө, жогорку окуу жайынын каржылык маселелерине катышуу денгээли (бюджетти түзүү, каражаттарды бөлүштүрүү) кыйла көнири жана окуу жайын башкаруу жагы өтө төмөн. ФТнин учурунда белгиленгендей өзүнүн окуусуна

А че? Идеи не
мало
таких

Аетили біл
А күдә сезлеңбез ми?
Зарбаса от ляда, под ногами
жарылған көзде, көзде
көрділдей білді

Күдә
ништі в з класс
ништі не зашибел
ко перво засыпка
ко засыпка

**БУДЕТ
О ЧЕМ
РАССКАЗАТЬ
ВНУКАМ?**

Утран
Зүндел бізде
білді жаңа
жыныс
таптауда
ағырлық
жыныс
таптауда

білді жыныс
таптауда
білді жыныс
таптауда
жыныс
таптауда

акы төлөгөн студенттер алардан алган акча кандай бөлүштүрүлүп жаткандыгына кызыгышпайт. Жетекчиликти же студенттердин өз алдынча башкаруусун шайлоого катышуу Борбордук Азиядагы Америка университетинен тышкary жерлерде формалдуу жүргүзүлөт, ал эми билүү университеттөөндөшүүлөт. Ал эми билүү университеттөөндөшүүлөт. Көп алдынча башкаруу денгээлинде жергиликтүү жамааттардын жергиликтүү деңгээлде башкарууга катышуусу формалдуу бойдон калууда.

8.3.2.2 Жамаат/ Жергиликтүү деңгээл

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу да чечимдерди кабыл алууга жаштарды тартууга жөндөмсүз. Көп бийлик укуктарын децентралдаштырууга карабастан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу деңгээлинде жергиликтүү жамааттардын жергиликтүү деңгээлде башкарууга катышуусу формалдуу бойдон калууда.

Сурамжылангандардын дээрлик 66% айылдык жыйындарга, курутайларга, коомдук угуулара жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун башка иш-чараларына катышпайт. Бул жаштардын чечимдерди кабыл алуу процессинен салт боюнча обочо калгандыгынын, көп жагынан жаштардын дегеле чечимдерди кабыл алууга жамааттардын катышуу механизминин жоктугунун кесепети болуп саналат. ФТНИН катышуучуларынын бири белгилегендей: «Жаштарды кандайдыр бир өнүктүрүүнүн эч кандай механизми жок, аларды качан керек болгон учурда гана же кандайдыр бир нерсени куруу, чогулуштуу ёткөрүү керек болгондо гана чакыруунун эски ыкмасы пайдаланылат».

Жергиликтүү деңгээлде жаштардын өз алдынча уюмдашуу жөндөмдүүлүгүнүн төмөндүгү кошумча кыйынчылык болуп саналат. Алсак, Кыргызстандагы жаштар уюмдарын картага түшүрүү боюнча изилдөөдө өнүгүү үчүн негизги тоскоопдук катары тилди (орус жана английс) билбөгөндөр, маалыматка жете албагандык, чондор тарааптан колдоонун жоктугу, чогула турган жердин жоктугу көрсөтүлдү. Жаштар кыймылын өнүктүрүүнү уюштуруу боюнча окуу материалдарынын көпчүлүгү орус же англий тилдеринде болгондуктан, тилдик бөгөттөр оптуттуу маселөө бойдон калууда. Кээ бир учурларда чондор жаштардын демилгесин «эмне кылуу керек экендигин билиш үчүн алар али жаш» деген принцип боюнча колдоодон баш тартышат.

Жергиликтүү деңгээлде өз алдынча уюмдашуу жергиликтүү бийликтөр да көмөк көрсөтпөйт. 2008-жылга чейин облустардын жергиликтүү мамлекеттик администрацияларынын курамында жаштар менен иштөө боюнча структуралар түзүлген. Алардын милдетине жаштар уюмдарынын ишин координациялоо кирген. Бирок, азыркы учурларда жаштар комитеттери облустук деңгээлдеги башка мамлекеттик көп органдар менен катар эле жоюлуп кеткен. Жаштар менен иштөө боюнча функцияларды ким аткара тургандыгы ачык бойдон калып жатат. Андай

8.2 БОКСУ

Субъекттүүлүк [лат. *subjectum* — сүйлөмдүн эсси] — индивиддин жигердүүлүктүн субъекти боло алуу касиети. Адамга карата «субъект болуу» - демек Мен деген идеяны алып жүрүүчү болуу. Мен, бул өз кезегинде адам катары өзүн-өзү ойлойт, кабыл алам, кайгырат жана жүзөө ашырат, б.а. өзүн *causa sui*. деп табат. Адамдын өзүнүн алдында чыгып көрсөтүүгө мүктааждыгы, дүйнөгө карата өзүнүн биринчи себепчи экендигин сезүү, акыр аягында «Мен=Дүйнө» дегенди өзүнүн алдында ыйык көрүп негиздөө анын кырдаалдын үстүнөн жигердүүлүгүнүн өтө терең булагын түзөт. Адамдын субъекттүүлүгү анын виртуалдуулугунда, ишмердүүлүгүндө, баарлашууда, өзүн-өзү кайра жаратууга карата тенденция катары ан-сезиминде пайда болот. Мындан эн оболу Субъекттүүлүк максатка ишенүү актыларында зарыл болуп чыгат (кайра

жаратуу туруктуу жаңыланып турган, жандууну кайра түзүү процессине багытталган «образ-эталондун» болушун божомолдойт; андан ары Субъекттүүлүк эркиндикти билдириет (акыр-аягында ал үчүн башка бирөө эмес, индивиддин өзү кайра жаратууну ишке ашырат, бул процессти багыттайт жана аяктоону көрсөтөт) жана Субъекттүүлүктуу өнүгүүдөн тышкary элестетүү кыйын (индивид ара татаал, күтүүсүз жагдайларда, өзгөрүлмөлүү чөйрөдө аракеттениүүгө туура келет жана ошол себептүү жаңы, мурдагы кадамында белгиленгендей кайра жаратуунун ыкмалары кайра жаралууга жатат). Адам өзүнүн алдында өз Субъекттүүлүгүн көрөт, өзүнө себепчи болушуна өзүнүн жөндөмүн сыноопорго дуушар кылуу менен, жигердүү жатыкпазандыгынын негизин түзөт.

В.А. Петровский

Сейнеп Дыйканбаева, БААУнун студенти буткул дүйнөгө балдардын церебралдык шалдыгы (БЦШ) оору эмес, болгону дененин абалы экендигин далилдей алды.

Сейнептин төрөлүшү апасы Тамара Канаева үчүн кубаныч менен да, кайгыруу менен да коштолду. Мындан ары кантип жашайм, эмне кылуу керек? Эненин жүрөгү баласына кантип жардам берүү керек экендигин айтып турду.

Сейнеп беш жашынан тартып ыр жазып, ырдай баштаган, ал эми жети жашында аны биринчи жолу телевизордан көрсөтүштү. Сейнеп балдарга арналган ар кандай иш-чараларда чыгып жүрдү.

Ошондо эле аны майып балдардын тағдыры ойлондурчу. Бир күнү газетада анын ырлары жарық көрүп, биринчи тапкан акчасын алып жатып, ал апасына кайрылды: «Ала мен көл-көп ыр жазып, көп акча тапкым келет, ал акча мага окишогон балдардын турмушун өзгөртүү үчүн керек. Алар ўйларундө отурушат, окупшайт, эч ким менен баарлашпайт, эгерде менин акчам болсо, мен алар учун балдар бакчаларын, мектептерди, кафелерди курам, ошондо балдар баарлашып, окуй альшат, алар эч качан жалгыз болушпайт» – деди.

Анын бул сөздөрү 1995-жылы «Майып балдардын ата-энелер ассоциациясы» (МБАА) коомдук бирикмесин тузуу үчүн негиз болду. Сейнеп «Үмүт - Надежда» реабилитациялык борбордо окуучу. Бирок максатка умтуулган Сейнеп, врачтарга жана айланадагыларга ал кадимки адам экендигин жана башка балдар сыйктуу эле бирдей укуктары бар экендигин далилдей алды, 9 жашында жалпы билүм берүүчү мектепке барды. Эзүнүн укуктарын коргоо менен, ал мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын укуктарын коргой баштады.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын турмушу жөнүндө макалалардын автору Сейнеп Америка, Финляндия, Таиланд ж.б. өлкөлөрдөгү көптөгөн семинарларга катышкан.

Биздин каарман жөнүндө 16 жашында майыптардын белгилүү коргоочусу, коляскада отурган Калле Кёнкельл билди, ал майыптардын чексиз мүмкүнчүлүктөрүнүн идеясын буткул дүйнөгө пропагандалаган адам эле. Анын демилгеси боюнча Сейнеп жөнүндө «Сейнептин ыры» аттуу документалдуу тасма тартылган жана бул тасма Калле Кёнкельл барган бардык өлкөлөрдө көрсөтүлдө. Ошондой эле Сейнеп «дүйнөнү өзгөрткөн жаш адамдар» Эл аралык китебине киргөн, анын талапкерлигин Second International Women's Institute on Leadership and Disability (WILD 2003) экинчи раундуна катышкан соң Mobility International (MiUSA) уому сунуш кылган. Бул анын жетишкендиктеринин толук эмес тизмеси.

Сейнеп майып балдардын жана ата-энелердин укуктарын коргоого тишиш болгон КР мыйзамдарына өзгөртүүлөрдү жана толуктоорлору киргизээн. Аны эксперт катары майып балдардын жана жаш адамдардын укуктарынын маселелери боюнча ар кандай жолуушууларга жана талкууларга чакырышат. Сейнептин он образы көптөгөн адамдарга дүйнөнү башка көз караш менен кароого, чечилбей турган маселе жок экендигине, бардыгы адамдардын өз жашоосун жана башкалардын жашоосун жакши жакка өзгөртүүгө болгон каалоосуна жараша болоруна ишениүүгө жардам берет.

Таржымалды Серкебаева Роза Касымбаевна Нурагү Шаршембиееванын жалпы редакциясында жаздырып чыккан («Журналисттер Ўй» КБ, 03922 51546).

структуралар иштеп жаткан жерлерде да алар негизинен маданий-массалык иш-чараларды гана жүргүзүшкөн.

Башка маселе жаштар үчүн иш-чараларды каржылоо системасына байланышкан. Жаштар саясаты боюнча колдо бар мамлекеттик программаларга жергилиткүү деңгээлде иш-чараларды жүзөгө ашыруу үчүн жетиштүү каражат бөлүнбөйт, ал эми жергилиткүү бийликтөр мамлекеттик программалардын линиясы боюнча трансфертерге ниеттенүү менен мынтай чыгымдарды пландаштырышпайт.

Өз кезегинде, жаштар жергилиткүү бюджетти түзүүгө таасир тийгизбейт. Жаштардын салт болуп калган өкүлчүлүктүү демократияга катышуусу өтө төмөн. Алсак, Кыргыз Республикасынын жергилиткүү кенештерине болгон 2008-жылдын 5-октябрьндагы шайлоонун жыйынтыктары боюнча республикада 7647 депутат шайланган. Анын ичинен 30 жашка чейинки курактагы депутаттардын саны болгону 9%, жана 30дан 45 жашка чейинкилер – 45%. Жаштардын жергилиткүү өкүлчүлүктүү органдарынын жетекчилик курамына катышуусуна келсек, анда бүткүл республика боюнча райондук жана шаардык кенештердин 62 төрагасы шайланган, алардын курамында 30 жаштан 45 жашка чейинки курактагы депутаттар 16 кишини же 25,8 %ды түзөт. Жергилиткүү кенештердин жетекчилеринин басымдуу көпчүлүгү 45 жаштан жогорку курактагы адамдар (74,2%).

Ошентип, жаштар жергилиткүү бийликтөр мамлекеттик программаларында өз таламдарын коргоо үчүн жетишсиз өкүлдүк кылат, ал эми жаштар үчүн иш-чараларды каржылоо системасы үшүүлгөн эмес.

Коомдук иштерге катышуу жаштарды чечимдерди кабыл алууга тартуунун башка бир формасы болуп саналат. Жаштар уюмдары, негизинен шаарда иштеп жаткандары орнот калган салттуу пикирлерди жооп, өнүгүү маселелерин чечүү жана жаштарга

8.3 БОКСУ
Сейнеп
Дыйканбаева

лидерликти калыптаандыруу үчүн жаштарды мобилизациялоого аракет кылыш жатышат. Бул уюмдардын демилгелери Бишкек жана Чүй облусунда, андан азыраак деңгээлде Ош, Жалал-Абад, Нарын, Баткен жана Талас¹⁰⁵ облустарында жүзеге ашырылууда.

Тилекке карши, бул иш-чаралар алыссы айылдык региондорду таптакыр эле камтыбайт.

Жалпысынан жаштар, атап айтканда, эненин жана баланын укуктары жагында, ошондой эле жаштардын аялуу топтору менен иштеген жарапдык коомдук бир катар уюмдары бар. Алар билим алуу жана жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү үчүн кызмат көрсөтүп, маалымат жана мүмкүнчүлүк беришт. Көп уюмдар АИВ/ЖИКС чейрөсүндө, ошондой эле сексуалдык жана репродукциялык ден соолук маселеси боюнча маалыматтык иштерге адистешкен, анткени, бул ӨЭУдун жетиштүү финансыйланган ишинин бирден-бир чөлкөмү. Акырындык менен жаштардын ассоциациялар секторунун өнүгүшү ӨЭУдун секторунун ажыралгыс бөлүгү, ошондой эле жарапдык коомдун чегинде саясий секторго айланды¹⁰⁶. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тараабынан 70 жаштар уюму катталган. Бирок, жергилитүү ӨЭУдун маалыматты боюнча Кыргызстанда 1010 ӨЭУ иштейт, алардын ичинен 12% (же 302) – ӨЭУ Кыргыз Республикасы ратификациялаган балдардын укугу боюнча БҮУнун конвенциясына, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексине ылайык ар бир адам 18.¹⁰⁷ жашка чыкканга чейин балдар категориясына кирет деген ой менен балдар жана жаштардын маселелери боюнча иштейт.

Респонденттердин кызыкчылыктар боюнча ар кандай уюмдарга/топторго киргендигин талдоого алуу ал уюмдардын шарттуу рейтингин аныктоого мүмкүнчүлүк берди. Алсак, жаштар арасында спорттук уюмдар (55,4%), кесипкөй уюмдар (29%) жана саясий партиялар (26,4%) кыйла көңири таанымал. Муну менен бирге респонденттердин 1,1% кылмыштуу уюмдарда тургандыктарын моюндарына алышкан.

20-24 жаш курак мезгилинде кесипкөй уюмдарга болгон кызыгуу кескин өсөт (37,6%). Кесиптик уюмдарга болгон кызыгуунун эң жогорку деңгээлин Оштук (55,7%), Баткендик (50,8%) жана Нарындык (42,1%) жаштар айтышкан. Талас жана Чүй облустарынын жаштарында аларга эч кандай кызыгуу жок. Бишкекте кесиптик уюмдарга кызыгуу анча жогору эмес (22,4%). Бул маселеге гендердик айырмачылыктар байкалбайт.

Саясий партияларга болгон кызыгуу бардык курактык категорияларда болжол менен бирдей, саясий партияларды жактагандардын арасында жынысы боюнча айырмачылыктар жок. Баткендик (44,1%), Жалал-Абаддык (33,3%), Ош жана Ысык-Көлдүк жаштар партияларга ете кызыккандыктарын көрсөтүштү. Ош жана Ысык-Көлдүк

8.2-диаграмма. Жаштар катарында болгусу келген таламдар боюнча уюмдар, топтор (%)

¹⁰⁵ Өнүккөн өлкөлөрдө жаштардын катышуу маселеси жөнүндө жашып китец, 20-б.

¹⁰⁶ 2005-жыл учун БҮУӨПтүн АӨО, 22-б.

¹⁰⁷ 2005–2006-жылдарга карата жаштар саясатын изилдөөнүн жыйынтыктары, 20-б.

Тиши оору деген эмне экенин биз бардыгыбыз билебиз. Тиши дарылоо жагымсыз жана кымбат. Биздин жигитке бул маселе кеп эмес. Жогорку класслагы стоматолог Уланбек Турсунбаев караколдук балдарды бекер дарылап, өзүнүн депутаттык парзын аткарат жана аны менен сыймыктанат. Анын жетишкендиктери жөнүндө анын жубайы айтып берди.

Мен сиздерге карапайым, чыңчыл адам жөнүндө айтып бергим келет. Ал жөнөкөй эле мектепти, жогорку окуу жайын бутүргөн, ал Намыс – Кудайга ишен, үй-буләңдүр урматта жана Мекенине кызмат кыл деген принцип менен жашайт. Бул менин жубайым Уланбек, ал баш оту менен жумушуна киришип, туулуп өскөн шаарына жана өз өлкөсүнө кызмат кылат.

Уланбек 1975-жылы Бишкекте төрөлгөн, азыр Караколдо жашайт. Үй-буләңүн камкор башчысы, уулу менен кызынын сүйүктүү атасы. Ысык-Көл облустук стоматологиялык бейтапканада башкы врач болуп иштейт. Стоматологдун кесибин ал кокусунан тандап алган эмес, Уландын атасы да шаардын тургундарына көнции таанымал болгон стоматолог.

Бүгүнкү күндө тиши дарылатуу кымбат болгондуктан, ага бардыгынын эле чamasы чак келе бербейт. Болгондо да бир кездеги мектептерге барган көчмө стоматологиялык кабинеттер азыр жок болгон, ал кезде мектеп окуучуларынын тишилери адистердин күнт кооп көңүл буруусунда турчу. 1992-жылдан тартып ушул күндөргө чейин Кыргызстанда мектеп окуучуларынын тишилери акысыз дарылана элек.

Уланбек мектеп курагындагы балдардын тишилери абдан начар болуп кеткендигин байкаган. Алар тишилериин эки, ал түгүл уч эссе кымбат дарылатканга араагсыз болушкан. Эч ким тиши оорунун алдын алуу ишин жүргүзбәйт. Оорунун көпчүлүгү тиши оорудан, өзгөчө балдардын тиши оорусунан баштала тургандыгы белгилүү эмеспи. Уланбек бул ишти өз колуна алууну чечти. Каракол шаарындагы эки мектептө Уланбек акысыз дарылоону жана балдардын тишин алдын алуу ишин колго алды. Эки ай бою күн сайын мектеп окуучулары жана мугалимдер стоматологго келип, сапаттуу

дарылануудан өтүп жана кесипкөй адамдын көнешин ала алышат. 15 жылдан бери мындай иш болгон эмес. Жылына эки жолу көчмө стоматолог дарылап кетет. Уландын пландарында демөөрчүлүк жардамды таал, шаардын дагы эки мектебин камтысам деген ою бар. Ракымбек уулу Медер Уланбектин кесиптеши жана досу: «Улан жасаганды ар ким эле жасай албайт, бүгүнкү баалар асмандал турган чакта ал тиши акысыз дарылайт, дары жана дарылоо үчүн материалдар азыр өтө кымбат турат. Чыннында эле бул баатырдык иш болду!».

Уланбек дарылоо ишинен тышкary илимий иштерине да убакыт табат. Ал ар кандай темадагы 60тан ашык изилдөөлөрдү жүргүзүп, Кыргызстандын бардык региондорунда 300 окутуу семинарларын уюштурган. Саламаттыкты сактоо системасында калктын муктаждыктарына жана керектөөлөрүнө тез арада баа берүү ишин республикада биринчилерден болуп киризген. 2003-жылы Уланбектин Ереван шаарында (Армения) жаш илимпоздордун Эл аралык конференциясындагы «Саламаттыкты сактоону реформалоо жөнүндө медициналык кызматкерлердин пикирин иликтөө» деген баяндамасы «Public health» тобунда биринчи орунду ээлгөген. Ал Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоо системасын реструктاشтырууга жана рационалдаштырууга түздөн-түз катышкан. 2007-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу социалдык мааниси бар өзгөчө коркунучтуу жүгүштүү оорулар боюнча Өлкөлүк көп сектордуу координациялык комитетке коомдук уюмдардан мучө болуп шайланган.

Саламаттыкты сактоо – бул Уланбек зор ийгиликтерге жетишкен жалгыз чөйрө эмес. Өткөн жылы ал Каракол шаардык көнешине депутат болду. Азыр ал шаардын жана шаардыктардын көйгөйүн чечип жатат, тилекке карши, андай көйгөйлер жыл өткөн сайын улам көбөйүп баратат.

Убакыттын тартыштыгына карабастан, Уланбек өзүнүн дөн соолугунун абалын эч качан унутпайт, ал дайыма спорт менен машыгып, кесипкөйлөрдөн-бетер топ тээл, шахматтан алдына киши чыгарбайт.

8.4 БОКСУ
Уланбек
(Каракол ш.)

жаштар үчүнчү жана төртүнчү орунду (27,1%дан) бөлүшкөн. Борбордун жаштары партиялык иштерге кыйла көнүл кош болуп чыкты (22.4%). Саясий партиялар Таластык жана Нарындык жаш респонденттерди өтө аз қызыктырат (тииштүү түрдө 8,8% жана 7,9%).

Кыргызстандын коомдук турмушунда өкмөттүк эмес (коммерциялык эмес) уюмдардын ээлеген ордун эске алганда, алардын жаштар арасында таанымалдыгы өтө төмөн экендигинин фактысы көнүл бурууга арзыйт. КЭУ уюмдарынын жалпы рейтингинде төртүнчү орунду гана ээлейт (16,4%). Жалпы таркаган пикирге карабастан, диний уюмдарга кызыгуу андан да төмөн (болгону 10,5%). КЭУнун жактоочуларынын арасында эркектер жана кыз-келиндер бирдей даражада катышат. КЭУгө кызыгуунун курактык өзгөчөлүгү айдан ачык көрүнүп турат, анткени, аларга 25-34 жаштагы жаштар көбүрөөк кызыгат, ал эми 14 жаштан 19 жашка чейин жаштар аларга азыраак кызыккандыгын көрсөтүшкөн (13,1%).

Тигил же билүү санаат жаштардын ынанымдары (36,4%), өлкөсүнө пайда алып келүүнү каалагандык (18,5%) жана үчүнчү орунда турган коргонуу (13%) эн маанилүү жүйөлөрдөн болуп санаат. Кадыр-барк фактору рейтингде төртүнчү гана орунду ээлеген (7,5%).

8.3.2.3 Улуттук деңгээл

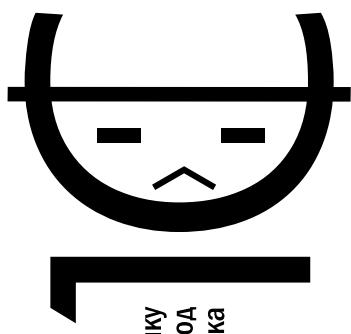
Улуттук деңгээлдин өзгөчөлүгү чечим кабыл ала турган адамдардын стратегиялык мүнөздөгү чечимдерге жаштарды тартуу мүмкүнчүлүгү бар экендигинде турат. Кыргызстанда жаштардын таламдарын билдириген кандайдыр бир консультациялык орган жок болгондуктан, жаштарга чечимдерди кабыл алуунун (чондор сыйктуу эле) системасына катышуунун салттуу формасы, б.а. кандайдыр бир бийлик структурасына мүчө болуу сунуш кылышат.

Жаштарды тартуунун салттуу түрү – парламентке жана жергиликтүү өкүлчүлүктүү органдарга шайлоолор, аларга сурамжылангандардын 53,4% тартылган, болгондо да алардын 22,2% алардын добуштары эч нерсени чечпейт деген ишенимде. Бирок, добуш бербей калган жаштардын 8,6% алардын добуштары эч нерсени чечпейт деген ишенимден улам аны атайылат жасагандыгы өтө тынчсыздандырат. Ошентип, шайлоолорго катышпай коюунун негизинде жарандык позиция эмес, жөнөкөй эле пассивдүүлүк жатат. Бийлик да, институттук чөйрө да жаштарга коомдук иштерге катышуу үчүн эч кандай түрткү бербейт. Мамлекеттик деңгээлде да жаштар демилгесине дем берилбейт. Мисалы, «Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө» Мыйзамдын жаңы редакциясында эске алынгандан тышкary волонтердүк иштер үчүн мыйзамдык база жок, азырынча жаштар демилгелерин каржылоо үчүн атайын фонд жарыя гана кылышууда.

Сонку парламенттик шайлоолордо жаштардын өкүлчүлүгүн кубаттоо үчүн партиялык тизмелерге 35 жашка чейинки курактагы адамдарды милдеттүү түрдө кошууну талап кылган атайын квота киргизилген болуучу. Ушундай жол менен гана парламентке жаштарды шайлап алууга мүмкүнчүлүк болду. Жаштар квотасы саясий ишмерлердин өздөрүнүн жаш шериктештерин тартууга болгон кызыгуусун жогорулатты, бул партиялардын жаштар канатынын түзүлүшүнө алып келди. Ушул уюмдар иш жүзүндө чондор тарабынан түзүлгөндүгү, башкacha айтканда, алар жаштардын өз алдынча уюмдашууга болгон ан-сезимдүү муктаждыгынан өсүп чыкпандандыгы олуттуу маселе бойдон капууда. Мамлекет чечимдерди кабыл алууга жаштарды тартууда алгачкы кадамдарды гана жасап жатат. 2008-жылы 10-ноябрда БишкектөБҮУВ-БҮҮӨПтүн Жаштар программасынын колдоосу менен Кыргыз Республикасынын Президентинин Администрациясы уюштурган «Жаштар өлкөнү өнүктүрүүдө» деген атальшта болуп өткөн алгачкы улуттук жаштар конференциясы коомдук саясат форматында жаштар маселесин талкуулоонун улгусу болуп калды. Тилекке каршы, көп учурда мыйдай иш-чаралар эл аралык уюмдардын каржылык колдоосу менен гана өткөрүлөт. Жаштар саясатын талкуулоого жаштарды тартуу азырынча жалпы кабыл алынган тажрыйбага айланы элек.

Кыргыз Республикасынын жаштарынын өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна катышуусу бил жакта орун алган мүмкүнчүлүктөр жөнүндө маалыматтын жоктугунан улам өтө чектелгөн. Андан тышкary, администрациялык борбордун географиялык алыстыгы сыйктуу фактор да белгилүү роль ойнойт: калктын жарымынан ашыгы айылдык региондордо жашашат.

Жаштардын катышуусунун деңгээли жана мүнөзүнө тиешелүү так маалыматтар жеткиликсиз, бугабүү Вдун фокустук топтору өткөргөн жаштардын укук коргоо тобу жана айылдык жаштарды иликтөө өткөргөн изилдөөлөр кирбейт.

B
Кыргызстане на молодежную политику
выделяется 1 цент в год
на душу молодого человека

САЯСАТ БОЮНЧА СУНУШТАР

ЖАШТАР САЯСАТЫ

Мамлекеттик органдарга сунуштар

- Биринчи кезекте, жаштар саясатынын предметин жана жаштар маселесин табуунун ыкмаларын өзгөртүүнү кошуп алганда, саясатты түзүүнүн методологиялык негизин өзгөртүү зарыл. Саясаттын предмети катары жаштардын жашоо турмушка салт болуп калган тармактык (билим берүү, спорт, саламаттыкты сактоо, ишке орношуу ж.б.) мамилеси эмес, бутундөй мамиле кылууну кароо сунуш кылышат, анда базалык билими, компетенциясы бар, улам өзгөрүп жаткан тышкы чөйрөгө жатыгууга жөндөмдүү жана өз ордун аныктай ала турган жаштар таасирдүү саясаттын натыйжасы болуп калат.
- Саясаттын ар бир тармагы «жаштар» компонентинен, б.а. жаштар деген аныктамага кирген жарандарга таасир тийгизүүгө багытталган саясий чаралардан туррууга тийиш. Тармактык саясатты калыптандырууда керектөөчүнүн, демек жаш адамдын пикири да эске алынууга тийиш.
- Жаштар саясатынын камкордук көрүүчүлүк мүнөзүнөн чечкиндүү арылуу жана жаштардын аялуу белгүгүнө (жетим балдар, майылтар ж.б.) азыркыдай социалдык-багытталган мамилени сактап калуу менен анын өнөктөштүк курамын күчтүү зарыл.
- Мыйзамда жаштардын курагын кыскартуу жана аны эл аралык стандарттарга ылайык келтириүү зарыл (БУУнун стандартына ылайык 25 жашка чейин). Жаштардын курагы боюнча бөлүштүрүүнү Улуттук статистика комитети менен макулдашуу керек.
- Мамлекеттик органдар жана жергилитүү өз алдынча башкаруу органдары жаштарга өзгөчө артыкчылыктарды бербестен, саясат чараларынын даректүүлүгүн күчтүшүү, жаштардын муктаждыктарын жана керектөөлөрүн дифференциациялоо, демек, жаштардын ар кандай сегменттерин бөлүп көрсөтүү зарыл. Жаштардын сегментациялоонун мүмкүн болуучу критерийлери болуп курактык топтор, жашаган жеринин географиялык региону (айылдык жана шаардык жаштар) же кылган ишинин статусу (студент, иштеген адам ж.б.) саналат.
- Мамлекеттик жаштар саясатынын артыкчылыктуу стратегиялык багыты катары темөнкүлөргө күч топтоо жана багыттоо керек: бардык деңгээлдерде жаштар чөйрөсүн башкаруу системасын өркүндөтүү, социалдык өнөктөштүктүн горизонталдык жана вертикальдик интеграцияланган институттарын өнүктүрүү аркылуу түрүктуу, төн укуктуу жана өз ара пайдалуу диалогду камсыз кылуу зарыл, ага мамлекет, жергилитүү өз алдынча башкаруу органдары, жаштар бирдей укуктарды, ачыктыкты жана иштеги макулдашкандыкты камсыз кылуу үчүн катышат. Жаштардын пикирин эсепке алуу мамлекеттик органдардын жарандык коом менен консультациясынын ар кандай түрлөрүнүн, мисалы, бюджетти коом тарабынан угуулардын зарыл элементи болуп калууга тийиш.

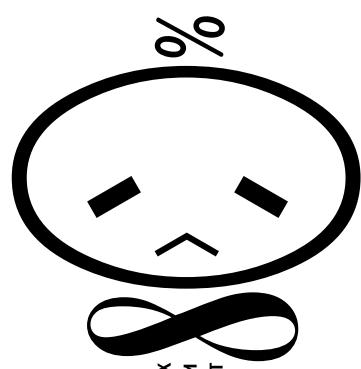
БИЛИМ БЕРҮҮ

Билим берүү жана илим министрлиги, билим берүү маселеси жагында иш алып барган эл аралык жана донор уюмдары

- Мамлекет билим берүү системасынан 1 жылдан, 5 жылдан, 10-жылдан кийин эмне ала тургандыгын стратегиялык жактан так жана таасын билүүгө тийиш. Бардык деңгээлде ал азыр жана келечекте кандай өнүмгө, кандай сапаттагы жана мүнөздөгү өнүмгө муктаж экендигин аныктоо керек. Улуттук, региондук жана жергилитүү деңгээлде билим берүү чөйрөсүндө социалдык өнөктүкүүгө көмөк көрсөтүү керек. Билим берүүнү башкаруу органдарынын өнөктөрдүн алдындагы ачыктыгын, отчёт берүүчүлүгүн жана жоопкерчилгигин жогорулаттуу зарыл.
- Билим берүүнүн маңызын калыптандырууга жаңыча мамиле кылыш, эмгек рыногунун керектөөлөрүнө жана тышкы таасирлерге ийкемдүү мамиле кылышу керек.
- Башкаруу чечимдерин кабыл алуу, анын ичинде ресурстарды жана финанссы каражаттарын кайра бөлүштүрүү үчүн окуу жайларына көнири ыйгарым укуктарды берүү керек. Окуу жайлары окуу программаларын түзүүдө өз алдынчалуулук укукка ээ болууга тийиш. Мониторинг жүргүзүү жана көзөмөлдүк кылуу үчүн бардык окуу системасында коомчулуктун жана калктын активдүү өкүлчүлүккүү катышуусу менен байкоочу көнештер иштөөгө тийиш. Кесиптик билим берүүчү окуу жайларда эл аралык бөлүмдөрдүн жана карьералык борборлордун ишин жөнгө салуу зарыл. Көз карандысыз сертификациялоо системасын, окуу жайларды аккредитациялоонун көз карандысыз системасын түзүү зарыл. Окуу жайларынын рейтинг системасын киргизүү керек.

B

Кыргызстане более 80% ВИЧ инфицированных
составляют молодые люди
в возрасте 20-30 лет

10. Колдо бар ресурстарды сарамжалдуу пайдалануу үчүн окуу мекемелеринин тармактарынын структурасын оптималдаштыруу зарыл.
11. Кечки мектептерди жана жалпы билим берүү мектептеринде кечки класстарды, кесиптик окутууну кошу менен иштен ажырабастан билим алууну уюштурууга мүмкүндүк бере турган окутуунун жаңы ықмаларын жана технологияларын (мисалы, окутуунун модулдук системасын) өнүктүрүү зарыл. Бул окуу жайлары окутуунун формаларында ийкемдикти жана окууга жетүү жолунун ачыктыгын камсыз кылууга тийиш.
12. Финансы каражаттарын кыйла даражада инфраструктуралын күтүүгө эмес, билим берүүнүн сапатын жогорулатту үчүн пайдалануу керек. Билим берүү мекемелеринин тармагы окуучуларды кайра бөлүштүрүү менен ете чыгашилдуу окуу жайларын жабуунун эсебинен оптималдаштырылууга тийиш. Салттуу эмес билим берүү мекемелерин (комплекстерди, борборлорду ж.б.) түзүү процессине дем берүү зарыл.
13. Педагог адистигинин жана кесибинин кадыр-баркын жогорулаттуу, ошондой эле педагог кадрларды даярдоонун сапатын көтөрүү зарыл. Окуучуларга акы төлөөнүн структурасын өзгөртүү керек. Бюджеттин бошогон каражаттын эмгек акынын дем берүүчү бөлүгүн төлөөгө багыттоо менен окуучуларга келтирилген окуу жүгүн оптималдаштыруу керек.
14. Жаш адамдарды педагогикалык адистикке тартуу зарыл. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жаш педагогорду даярдоо үчүн жоопкерчилики тен бөлүшүп жана алардын адистиги, өзгөчө айыл жеринде иштеши үчүн шартты камсыз кылуулары зарыл. Мамлекеттик бюджеттин каражаттарынын эсебинен кесиптик билим алган буттүрүүчүлөрдүн билим сапатына көзөмөлдүк кылуу механизмдерин иштеп чыгуу зарыл.
15. Кесиптик билим берүү системасында окутуу тилдеринин катышын оптималдаштыруу зарыл. Жогорку кесиптик билим берүү (68%) системасы жана орто кесиптик билим берүү (76%) орус тилинде жүргүзүлөт, муун менен бирге окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептер 80% түзөт.
16. Кадрларды даярдоо структурасын региондук өнүгүүнүн эске алуу менен экономиканын жана эмгек рыногунун керектөөлөрүнө ылайык келтириүү керек. Жогорку класстардын мектеп окуучуларынын арасында кесиптик багыт берүүнү күчтүү, ошондой эле жаштар арасында баштапкы жана орто кесиптик билим берүүнүн кызыктуулугун жогорулаттуу максатка ылайыктуу.
17. Кесиптик-техникалык билим берүүнү үзгүлтүксүз билим берүү мейкиндигинин бир тизмегине айлантуу, аны иши жок калкты кайра даярдоонун базасы жана жергиликтүү региондук өнүктүрүүнүн борбору кылуу керек. Жаштардын ишке орношусун жана иштөөсүн (ишкердик) камсыз кылууга, улуттук ири долбоорлор үчүн бойго жеткен калкты кесипке кайра даярдоого жана жумушчу кадрларды даярдоого багыттоо аркылуу аймактык эмгек рыногунун көп профилдүү керектөөлөрүнө багытталган жаңы моделдерин түзүп жана аны турмушка ашырып, кесиптик билим берүүнү сапаттык жаңы деңгээлге чыгаруу керек.
18. Курагына жана тажрыйбасына карабастан, жаш адамдарга билим алуу мүмкүнчүлүгүн берген бейформал билим берүү системасын көнөйттүү керек. Билим берүүнүн бардык деңгээлинде, күндөлүк турмуш процессинде жана кесиптик иштин тажрыйбасынын негизинде алынган квалификацияны, билим жана жөндөмдүктуу расмий таануу системасын түзүү зарыл.
19. Өлкөнүн жаранын билим берүү системасынын курамдык бир бөлүгүнө айлантуу, жарандык тарбия берүү, адам укугу, демократияга жана экологиялык билимдерге окутуу маселелерине негизги көңүл бөлгөн «Жаран таануу» курсун бардык жерге жайылтуу керек.

ЖАШТАРДЫ ИШКЕ ОРНОШТУРУУ

Экономикалык тескөө министрлиги, Эмгек, ишке орноштуруу жана миграция министрлиги

20. Товарлар рыногуна (мамлекеттик буюртмалар, мамлекеттик материалдык резервдер фондуна сатып алуулар, мамлекеттик ишканаларга берүүлөр ж.б. аркылуу), максаттуу кредиттерге жана билим берүү-консультациялык ресурстарга жете алуучулук түрүнде жаш жумушсуздарга колдоо көрсөтүүнү караган жаштар ишкерлигинин программаларын иштеп чыгуу зарыл. Программа даректүү багытта жана жаштардын багыттык ишинин мүнөзүн эске алуу менен тандап мамиле кылууга, ишкер аялдар жана кайтып келип жаткан мигранттар үчүн өзүнчө кызмат көрсөтүү жана шарттарды түзүү мүнөзүндө болууга тийиш¹⁰⁹.
21. Өнүктүрүү фондунун каражаттарынан финансыланган инвестициялык долбоорлорду иштеп чыгуунун жана тандоонун чегинде жумушсуз жаштардын ичинен жаңы жумушчу орундарды түзүү мүмкүнчүлүгүн кароо керек.

BКыргызстане 70 % выпускников ВУЗов
не могут найти работу

70%

22. Жаштар үчүн кредиттер боюнча коммерциялык банктардын пайыздык өлчөмдөрүн мамлекет менен чогуу төлөө боюнча сунуштарды иштеп чыгуу зарыл. Бир катар коммерциялык банктар пайдаланган кредит берүүнүн жаңы түрлөрүн (кешилдик фонддор, банктык кешилдиктер ж.б.) пайдалануу мүмкүнчүлүгүн кароо керек.
23. Уюмдарда насаатчылык институтун күчөтүү үчүн практиканнтарды жана стажерлорду тарткан ишканаларга экономикалык дем берүү чараларын иштеп чыгуу зарыл (салык төлөөдө жана Социалдык фондго чегерүүлөрдө «женилдиктерди» берүү, женилдигилген кредит берүү ж.б.).
24. Жаш кызматкерлерди жалдоого дем берген, өз кызматкерлеринин квалификациясын жогорулаттуу (окутуу, кайра окутуу) иш берүүчүлөр сарптаган сумманы салыктык жыйымдардан бишотуу жөнүндө Салык кодексинин ченемдерин жүзөге ашырууну жигердүү пропагандалоо зарыл.
25. Мамлекет тараптан иштеп жаткан жаштардын эмгек акысын/кирешелерин жарым-жартылай субсидиялоо (салыктан бишотуу, салык каникулдарын берүү ж.б.) боюнча сунуштарды иштеп чыгуу керек. Биринчи кезекте, жаш үй-бүлөлөр жана социалдык жактан аялуу жаштар үчүн иштеп чыгуу керек.
26. Өлкөдөгү биш орундар (иш берүүчүнүн бардык талаптарын көрсөтүү менен) жана иш издең жүргөн адамдардын маалыматтар базасы жөнүндө республикалык маалыматтык порталдын ишин активдештируү зарыл. Биш орундар жана иш берүүчүлөрдүн талаптары жөнүндө жумушсуз жаштарга кыйла кеңири маалымат берүү максатында ишке орноштуруу кызматтарынын ишин активдештируү зарыл.
27. Функциясына жаштардын эмгек рыногун системалуу талдоо, жаш жумушчу күчтөрүнө болгон суроо-талапты иликтөө, иш берүүчүлөр жана калкты ишке орноштуруу борборлору менен туруктуу байланышты түзүү, иш берүүчүлөрдүн алдында жаштардын таламдарын билдириүү, жаңы керектөөлөрдү жана иш берүүчүлөрдүн талаптарын аныктоо тийиш болгон жаштар үчүн карьера жана иш издең борборлорун активдештируү зарыл.
28. Жаштар арасында өз алдынча ишке орношуунун артыкчылыктары, киреше алып келүүчү иш жөнүндө маалымат-түшүндүрүү иштерин активдештируү, эркин тандап алуу, ишкердик жана рынок экономикасынын идеяларын жайылтуу зарыл.
29. Ишке орноштуруунун мамлекеттик программаларында жумушчу орундарын уюштуруу жана биринчи кезекте микрокредит берүү аркылуу өз алдынча иш жүргүзүүдө социалдык жактан аялуу жаштарга колдоо көрсөтүүнү кароо керек.
30. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген, социалдык коргоого өзгөчө муктаж болгон жаштар үчүн тийиштүү мамлекеттик органдар биринчи кезекте ишке орноштуруу тартибинде жиберген уюмдардын тизмесин жана квотанын өлчөмүн белгилөө зарыл.
31. Жумушчу орундарда болуп жаткан өзгөрүүлөрдү эске алуу, таламдаш структуралардын (бизнес-ассоциациялар, консалтинг уюмдары, кадр агенттиkeri ж.б.) катышусун активдештируү менен кесиптердин квалификациялык стандарттарын өркүндөтүү зарыл. Алардын ичинен жаштар үчүн ылайыктуу кесиптердин стандарттарын бөлүп көрсөтүү керек.
32. Окуучу жаштар арасында баштапкы кесиптик багыт берүү боюнча жана окуу жайларында жүргөн мэзгилде алардын жөндөмдүүлүктөрүн табуу боюнча ишти күчтөү зарыл. Окуучулар эмгектик такшалуу, баштапкы кесиптик жана ишкердик жөндөмдүүлүктөрдү ала турган биш жаткан аймактарды жана окуу жайлардын имараттарын, алардын көмөкчү чарбаларын тендердик негизде атаандашууга жөндөмдүү өндүрүштөрдү жайгаштыруу үчүн пайдалануу керек.
33. Кесиптик билим берүү системасына профилдин бизнеси уюштуруу жана киргизүү боюнча курстарды иштеп чыгуу жана киргизүү керек. Окутуу менен катар эле бизнес-пландарды өз алдынча даярдоо жана коргоо боюнча ишти жүргүзүү зарыл.
34. Окутуу долбоорлоруна донордук уюмдардын катышушусун активдештируү, устат-класстарды жана ж.б. өткөрүү, окутуу ыкмаларын жана теориялык-практикалык билимдерди жана окутуучу персоналдын билгичтегин жакшыртууга көзөмөлдүү күчтөү аркылуу баштапкы, орто жана жогорку кесиптик билим берүү системасынын окутуучуларын курамынын жана устаттардын квалификациясын туруктуу жогорулаттуу зарыл.

МИГРАЦИЯ ЖАНА ЖАШТАР

¹⁰⁹ Уюктук байланыш операторлору сыйктуу коммерциялык ишканалардын мамлекеттин көлдөнүү керек, алар мобайлдик телефондордуу бизнеске караганда баарлашуу (мисалы, жумуштандышканардын түшкүрүү) жана жаштарга ынгайлуу болгон тарифтерди иштеп чыгышат.

Эмгек, ишке орноштуруу жана миграция министрлиги

35. Миграцияга жөнөтүүчү өлкө катары, ошондой эле кабыл алуучу өлкө катары кыргызстандык эмгек мигранттарын пенсия жана медициналык тейлөөнү/камсыздандырууну тартипке салуу жана шайкеш келтириүү үчүн эмгек мигранттарын кабыл алган мамлекеттер менен Кыргызстандын өкмөттөр аралык макулдашуларын кайра кароо керек.
36. Мамлекеттердин, ӨЭУдун жана жеке уюмдардын ортосунда, анын ичинде жумушчу күчүн жалдоо боюнча агенттиkeri ортосунда эмгек миграциясынын бардык

стадиясында эмгек мигранттарына максималдуу колдоо көрсөтүү максатында кызматташуу механизмдерин жана өнөктөштүк мамилелерди өнүктүрүү зарыл.

37. Кыргызстандык жарандарды чет өлкөдө ишке орноштуруу боюнча уюмдардын кенири тармагын түзүү зарыл. Кыргыз Республикасынан мигранттарды ишке орноштуруу боюнча арачы уюмдардын ишин көзөмөлдөө чараларын иштеп чыгуу керек.
38. Жаштар арасынан чыккан эмгек мигранттарына координациялык кызматтарды жана кабыл алуучу өлкөдө жумушчу кадрлар өтө жетишсиздик байкалган адистиктер, кесиптер жана тармактар боюнча жумушчу күчүн сунуш кылууну оптималдаштыруу үчүн жиберүүчү жана кабыл алуучу өлкөлөрдүн ортосундагы механизмдерди өнүктүрүү аркылуу жардам көрсөтүү зарыл. Кабыл алуучу жана жиберүүчү өлкөлөрдө эмгек рыногунда мониторинг жана талдоо жүргүзүү, эмгектик айымдарды талаптагыдай жөнгө салуу зарыл.
39. Жаштарды чыгып кетүүгө даярдык көрүү жана иш издеөдөн тартып кабыл алуучу өлкөгө барганга, акырында, миграцияны токтотуп жана кайтып келген мигранттарды коомго интеграциялоого чейинки эмгек миграциясынын процесси менен байланышкан маалымат менен камсыз кылуу зарыл.
40. Жаштар арасында ишкердикти колдоо үчүн эмгек миграциясынан кайтып келген, ошондой эле жергилитүү бизнесмендердин жана ишкерлердин финансы каражаттарын топтогон жана пайдаланган инвестициялык/кредиттик банктарды түзүү мүмкүнчүлүгүн кароо зарыл.
41. Эмгек мигранттарынын көбүрөөк кайтып келишин эске алуу менен региондордо ишкердикти колдоо борборлорун өнүктүрүү зарыл.
42. Өздөрүнүн бизнесин түзүүнү каалаган эмгек мигранттары үчүн бизнеске жагымдуу чейрөнү түзүүнүн салтуу эмес жана жергилитүү деңгээлдеги механизмдерин иштеп чыгуу зарыл.
43. Кризистик борборлордун ресурстарын пайдалануу менен кайтып келген эмгек мигранттарын жана алардын үй-бүлөлөрүн социалдык-психологиялык жактан колдоо кызматтарын өнүктүрүү зарыл.
44. Эмгек миграциясынын демографиялык кырдаалга, эмгек рыногуна жана кыргызстандыктардын, өзгөчө, жаштардын жашоо деңгээлине жана сапатына таасир тийгизишин изилдөө зарыл.

ДЕН СООЛУК. ЭКОЛОГИЯ ЖАНА КООПСУЗДУК

Саламаттыкты сактоо министрлиги, Ички иштер министрлиги, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Курчап турган чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы мамлекеттик агенттиги, курчап турган чөйрөнү коргоо, ден соолук жана коопсуздук жагындагы маселелер жагында иш жүргүзгөн эл аралык жана донор уюмдары

45. Билим берүү циклиниң бардык этаптарында сергек жашоо ыңгайын калыптандыруу, колдо бар бардык жеткиликтүү каражаттар менен сергек жашоо ыңгайын түзүү зарыл. Ден соолук жаштарда биринчи даражадагы байлык катары билим системасынан жаштардын жөндөм системасына өтүшү керек.
46. Жол-транспорт кырсыктарын кыскартуу, уурулук кылуу, талап-тоноо жана ээнбаштыктын залалдары жөнүндө алдын ала маалымат-түшүндүрүү иш-чараларын жүргүзүү боюнча комплекстүү чараларды кабыл алуу керек.
47. Окуу жайларында, өзгөчө мектептерде күч менен өндүрүп алуу жана зомбулуктун башка түрлөрүн азайтуу боюнча иш жаштардын коопсуздук чөйрөсүндө артыкчылыктуу иш болуп калууга тийиш.
48. Жаштарга, өзгөчө сексуалдык ден соолук жагында «досторчо» медициналык кызмат көрсөтүү системасын өнүктүрүү зарыл.
49. Жаштардын экологиялык сезимтальдыгы темөн бойдан калып жана азыркы мезгилдин талаптарына ылайык келбейт. Бул жагындагы билим берүү есүп келаткан муундарды тарбиялоонун ажыралгыс бөлүгү болуп калууга тийиш. Экологиялык билим жана жөндөм ажыралыс болууга тийиш.
50. Абактан бошоп келген жаш адамдарды социалдаштыруу боюнча ишти жакшыртуу жана активдештируү керек. Ушул категориядагы жаштар менен иштеген уюмдар үчүн экономикалык жүйөлүү шарттарды түзүү зарыл.

ҮЙ-БҮЛӨ ЖАНА ЭС АЛУУ

Кыргыз Республикасынын Президентинин Катчылыгы, Эмгек, ишке орноштуруу жана миграция министрлиги, ЮНФПА, ЮНИФЕМ, БУУӨП.

51. Аялдардын үй-бүлөдөгү ролун таанууга жана алардын статусун урматтоого бағытталган кенири масштабдагы маалыматтык-пропагандалык иш-чараларды

жүргүзүү зарыл. Аялдарга жана мажбурлоо боюнча никеге турган кыздарга зомбулук жасалган учурларга карата укуктук чарапарды көлдөну учурларын ЖМКда чагылдыруу. Талкуулоого коомдук ишмерлерди, бийлик органдарынын өкулдөрү жана ички иштер органдарынын жетекчилерин тартуу менен ушул маселеге арналган атайын ТВ-бераулардан циклин иштеп чыгуу керек.

52. Жаштарды тарбиялоого үй-бүлө, билим берүү мекемелер институтун кенири тартуу зарыл. Маалыматка жете алууну камсыз кылуу жана чечимдерди кабыл алууга жаштарды тартуу зарыл.

СОЦИАЛДЫК ЖИГЕРДҮҮЛҮК

Кыргыз Республикасынын Президентинин Катчылыгы, Эмгек, ишке орноштуруу жана миграция министрлиги, ЖӨБ, ЮНФПА, ЮНИФЕМ, БУУӨП.

53. Жаштарга маалымат жана консультация берүү мамлекеттик бийлик жана жергилиттүү өз алдынча башкаруу органдарында жаштар менен иштөөнүн негизги бағыты болуп калууга тийиш.
54. Туруктуу иштеген маалымат аянтчасын – жаштардын маалыматтык порталын түзүү зарыл. Иштеп жаткан веб-сайттардын бириң, мисалы, www.jashtar.kg сайтын жаңылоо зарыл.
55. Мамлекеттик кызметчилер гана эмес, ошондой эле бизнес жана КЭУ секторундагы топ-менеджерлерди даярдоо үчүн Улуттук кадрлар резервинин негизинде жаш лидерлердин улуттук мектебин түзүү керек.
56. Маалыматтык жаштар порталы бардык жалпыга маалымдоо каражаттары үчүн жаштар жөнүндө коомдук маалыматтарды таркатуунун үлгүсү болуп калышы үчүн етө кызыктуу жана окумдуу болууга тийиш.
57. Жергилиттүү өз алдынча башкаруу органдары мектептерге, маданият үйлөрүнө же башка муниципалдык менчик объекттерине жай бөлүп берип жана жаштардын демилгелүү топторун уюштуруу үчүн тийиштүү колдоо көрсөтүүгө тийиш.
58. Региондордо жаштарды кыргыз тилиндеги маалымат менен камсыз кылуу зарыл. Жаштар уюмдары менен иштеп жаткан эл аралык уюмдарды которулбай түп нускада жазылган кыргыз тилиндеги окуу куралдары жана окуу материалдарынын натыйжалуулугуна бағыттоо керек.
59. Ишке орноштуруу же жаштар менен иштеп жаткан башка мекемелердин базасында ишке орноштуруу, билим берүү жана эс алуу маселелери боюнча бирдиктүү маалыматтык-консультациялык борборлорду түзүү зарыл.
60. Волонтердук ишмердиктин өзгөчө түрү катары мыйзамдык базага муктаж. Волонтерлордун укуктары жөнүндө мыйзамды иштеп чыгуу, алардын укуктук статусун бекемдөө зарыл.
61. Демилгелүү топторду тартуу жана коомдук турмушка жаштарды катыштыруунун башка түрлөрүн, мисалы, туруктуу коомдук угууларды өткөрүүнү көнөйтүү зарыл.
62. Жаштар демилгелерин ЖӨБтү жана жамааттарды өнүктүрүү программасына милдеттүү түрдө кошуу керек.
63. Өнөктөштүк негизде жаштардын катышуусу менен социалдык жана бизнес долбоорлорду каржылоо учүн Жаштар демилгелерин колдоо фондун түзүү зарыл.

ТИРКЕМЕЛЕР

1-тиркеме. Кыргыз Республикасынын негизги социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрү

1-таблица. Кыргызстан боюнча негизги маалыматтар

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Аяны, мин чарчы км	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9
Калкынын жыштыгы, чарчы км адамдын саны	23	25	25	25	26	26	26	26	26
Жыл аягына карата туруктуу жашаган калк, млн. киши	4,6	4,9	5,0	5,0	5,1	5,1	5,2	5,2	5,3
Балдар жана ёспүрүмдөр, %	38,0	36,7	35,2	34,5	33,8	33,2	32,8	32,6	32,3
Эмгекке жаракттуу курактагы адамдар, %	9,2	8,9	8,7	8,5	8,4	8,3	8,2	8,3	8,3
Айыл калкы, %	64,7	65,2	65,3	65,1	64,8	65,0	65,2	65,3	65,4
Шаар калкы, %	35,3	34,8	34,7	34,9	35,2	35,0	34,8	34,7	34,6
Эркектер, %	49,2	49,4	49,4	49,4	49,4	49,4	49,4	49,4	49,4
Аялдар, %	50,8	50,6	50,6	50,6	50,6	50,6	50,6	50,6	50,6
Кыргыздар, %	60,3	65,7	66,9	67,4	67,9	68,4	68,9	69,2	69,6
Орустар, %	15,7	11,7	10,7	10,3	9,9	9,5	9,1	8,7	8,4
Өзбектер, %	14,2	13,9	14,1	14,2	14,3	14,3	14,4	14,5	14,5
Украиндер, %	1,6	0,9	0,8	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5	0,4
Татарлар, %	1,2	0,9	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7
Дунгандар, %	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2
Уйгурлар, %	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Түрктөр, %	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Корейлер, %	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Немецтер, %	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
Башка улуттар, %	3,6	3,3	3,2	3,1	3,0	3,0	2,9	2,9	2,9
Наристелердин өлүмгө учурашы (төрөлгөн 1000 наристеге карата) ¹	28,1	22,6	21,2	20,9	25,7	29,7	29,2	30,6	27,1
Балдардын өлүмгө учурашы (төрөлгөн 1000 балага карата)	41,3	33,2	29,0	27,7	31,8	35,1	35,3	35,3	31,2
Табигый ёсуш, мин киши	80,4	62,7	65,8	69,5	74,8	72,9	82,2	85,1	89,6
Миграциялык кемүү, мин киши	-18,9	-22,6 ²	-27,8	-16,7	-19,3	-27,0	-31,0	-50,6	-37,8
Жыл аягына карата эмгекке жарамдуу калк, млн. киши	2,4	2,7	2,8	2,9	2,9	3,0	3,1	3,1	3,1
Иштегендөр, млн. киши ³	1,6	1,8	1,9	1,9	2,0	2,1	2,1	2,2	2,2
Жыл аягына карата катталган жумушсуздар, %	2,9	3,0	3,1	2,7	2,7	3,0	3,2	3,0	2,9
Орточо жыл ичиндеги жалпы жумушсуздардын денгээли, % ⁴	5,7	7,5	12,5	9,9	8,5	8,1	8,3	8,2	-

1 Наристелердин жана балдардын чарчап калышынын көбөйшүү өлкөнүн 2004-жылдан баштап Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму сунуш кылган тирүү төрөлүү критерийлерине еткөндүгүнө байланышкан, мында ЗАГС органдарында салмагы етө аз (500 граммдан 1000 граммга чейин) жаңы төрөлгөн балдар да каттоого алына баштаган.

2 Маалыматтар мин адамга чейин тегеректөөгө байланыштуу такталган.

3 Маалымат булалы: 1993-2001-жкк. –эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуу маселеси боюнча уй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь, 2002-ж.), 2003 – 2007-жкк.- уй чарбаларын интеграциялык изилдөөнүн "Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздук" модулунун маалыматтары, 2008-ж. - алдын ала маалыматтар.

4 Ошол эле жерде

2-таблица. Адамдын өнүгүшүнүн индекси

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Төрөлгөндө күтүлгөн өмүрдүн узактыгы (жаш) ¹	66,0	68,5	68,1	68,2	68,2	67,9	67,7	67,9	68,4
Бойго жеткен калктын сабаттуулук дөнгөэли (%)	97,3	98,7	98,7	98,7	98,7	98,7	98,7	98,7	98,7
Баштапкы, орто жана жогорку окуу жайларындагы окуучулардын жалпы үлүшү (7-24 куректеги калк арасынан %)	63	71	72	71	71	71	71	72	71
Калктын киши башына реалдуу ИДӨ (СЖП 2005, \$ АКШ) ²	1000 (1122)	1332 (1560)	1438 (1622)	1558 (1714)	1697 (1928)	1728 (1936)	1813 (2024)	1980	-
Күтүлгөн жашоонун узактыгынын индекси	0,683	0,725	0,718	0,720	0,720	0,715	0,712	0,715	-
Билим дөнгөлинин индекси	0,859	0,895	0,898	0,896	0,895	0,896	0,895	0,897	-
Киреше индекси ³	0,384 (0,404)	0,432 (0,459)	0,445 (0,465)	0,458 (0,474)	0,473 (0,494)	0,476 (0,495)	0,484 (0,502)	0,498	-
Адамдын өнүгүшүнүн индекси ⁴	0,642 (0,649)	0,684 (0,693)	0,687 (0,694)	0,692 (0,697)	0,696 (0,703)	0,696 (0,702)	0,697 (0,703)	0,704	-

1 Наристелердин жана балдардын чарчап калышынын көбөйшүү өлкөнүн (2004-жылдан баштап) Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму сунуш кылган тириү төрөлүү критерийлерине өткөндүгүнө байланышкан.

2 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары.

3 Ошол эле жерде

4 Ошол эле жерде

3-таблица. Гуманитардык өнүгүү

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Төрөлгөндө күтүлгөн өмүрдүн узактыгы (жаш) ¹	66,0	68,5	68,1	68,2	68,2	67,9	67,7	67,9	68,4
Энелердин өлүмгө учурашы (тириү төрөлген 100.000 балага карата)	44,3	45,5	53,5	49,3	50,9	60,1	55,5	51,9	55,0
1 врача туура келген адамдардын саны	306	343	366	370	375	384	395	405	404
Илимпоздор жана техниктер (1000 кишиге карата)	0,8	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3
Окуу жайларына киргендердин саны (7-24 жаштагы калктын ичинен %)	60	71	72	71	71	71	71	72	71
Бардык ЖОЖдорго киргендердин жалпы көрсөткүчү (17 жаштагы калктын ичинен % менен)	20	49	33	42	53	54	46	47	40
Аялдар (окууга киргендердин ичинен %)	51	51	54	55	58	56	57	57	55
Күндөлүк газеталар (жазылуулар саны, 100 кишиге)	35	27	18	27	10	10	3	3	3
Телевизорлор (100 кишиге карата)	14	9	5	5	5	5	6	7	7
Калктын киши башына реалдуу ИДӨ (СЖП 2005, \$ АКШ) ²	1000 (1122)	1332 (1560)	1438 (1622)	1558 (1714)	1697 (1928)	1728 (1936)	1813 (2024)	1980	-
“Атлас” ыкмасы боюнча Калктын киши башына реалдуу ИДӨ (\$ АКШ) ³	350	280	290	340	400	450	500	590	-

1 Наристелердин жана балдардын чарчап калышынын көбөйшүү өлкөнүн (2004-жылдан баштап) Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму сунуш кылган тириү төрөлүү критерийлерине өткөндүгүнө байланышкан

2 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары

3 Маалыматтар ДБнын эсептөө ыкмасынын методологиясынын өзөргөндүгүнө байланыштуу такталган.

4-таблица. Адамдардын кедейлиги

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кедейликтин таркашынын көрсөткүчү (калктын санына карата %) ¹	57,3	52,0	44,4	49,9 ²	45,9 ³	43,1	39,9	35,0	-
Расмий жумушсуздуктун дөнгөэли (%) - бардыгы	2,9	3,0	3,1	2,8	2,7	3,0	3,2	3,0	2,9
анын ичинде 16-29 жаштагы жаштар арасында (ушул курактагы экономикалык жактан жигердүү калкка карата % менен)	3,3	3,2	2,9	2,8	2,9	3,2	3,4	3,4	2,9
Аялдардын эмгек акысы (эркектердин эмгек акысына карата %)	73	68	65	64	67	63	66	67	67
Керектөөчүлүк бааларынын индекси (өткөн жылдын декабрьина карата ушул декабрда %)	132,1	109,6	102,3	105,6	102,8	104,9	105,1	120,1	120,0
Сомго карата АКШ долларынын номиналдык курсу (ортого мезгилде)	10,82	47,72	46,94	43,72	42,67	41,01	40,16	37,31	36,57
Күтүүсүз өлүмдөн улам жоголгон жылдардын саны ⁴	21	19	18	18	20	20	20	20	19
Жол-транспорт кырсыктарынан мертиныүү (100 000 кишиге карата)	78	67	71	81	78	-	-	-	-
Зордуктоо учурларына арыздануулар (15-59 жаштагы 100 000 аялга)	26	23	22	20	18	19	17	16	18
Күкүрт ангидриди менен азот кычкылынын чыгышы (калктын киши башына кг менен)	7,3	4,0	2,2	2,2	1,9	2,1	2,1	2,0	2,4
Көмүртек кычкылынын чыгышы (калктын киши башына кг менен) ⁵	1,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,9	0,9	0,6

1 Дүйнөлүк Банктын долбоорунун кедейликті көп максаттуу изилдөөнүн натыйжаласы, 1993-жыл үчүн – 1993-жылы жүргүзүлген биринчи изилдөөнүн маалыматтары, 1995-жыл үчүн – 1996-жылы жаңында жүргүзүлген изилдөөнүн маалыматтары, 1996-1999-жылдар үчүн – тийштүү жылдын күзүндөгү изилдөөлөр. 1996-1998-жылдардагы көрсөткүчтөрдүн взгершуу кедейлик чегин кайра эсептөөгө байланышкан, анда тамак-ашка чыгымдардын структурасы взергөн болчу. Эзгертуү киргизүүнүн зарылчылыгы 1998-жылдагы экономикалык киатчылык менен байланышкан (киатчылык калган чыгымдардын эсебинен тамак-аш азыктарына чыгымдардын улущунун көбөйшүнөн улам керектөө структурасынын взершууне тикелей таасир тийгизген). 2000-2002-жылдардын маалыматтары 3 мин үй чарбасынын бюджетин изилдөөнүн натыйжаласы буюнча эсептөлгөн.

2 2003-2004-жылдар үчүн маалыматтар үй чарбаларынын бюджеттерин жана жумушчу күчүн интеграциялык тандан изилдөөнүн натыйжалалары буюнча эсептөлген. Кедейликтин чегинин жаңы сыйыгы буюнча эсептөө.

3 Ошол эле жерде.

4 Наристелердин жана балдардын чарчап калышынын көбөйшүү өлкөнүн 2004-жылдан баштап Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму сунуш кылган тириү төрөлүү критерийлерине өткөндүгүнө байланышкан, мында ЗАГС органдарында салмагы етө аз (500 граммдан 1000 граммга чейин) жана төрөлгөн балдар да каттоого алына баштаган.

5 Стационардык булактардан алынгандар гана эсепке алынды.

5-таблица. Адамдын өнүгүшүнүн тенденциясы

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Төрөлгөндө күтүлгөн өмүрдүн узактыгы (жаш) ¹	66,0	68,5	68,1	68,2	68,2	67,9	67,7	67,9	68,4
ЖОЖдорго стационардык окууга киргендердин көрсөткүчү (жалпы киргендерден % менен)	76	59	53	63	57	57	60	62	70
Калктын киши башына реалдуу ИДӨ (СЖП 2005, \$ АКШ) ²	1000 (1122)	1332 (1560)	1438 (1622)	1558 (1714)	1697 (1928)	1728 (1936)	1813 (2024)	1980	-
“Атлас” ыкмасы буюнча калктын киши башына реалдуу ИДӨ (\$ АКШ) ³	350	280	290	340	400	450	500	590	-
Билим берүүгө жалпы чыгымдар (ИДӨдөн % менен)	7,1	3,7	5,0	5,3	5,2	5,2	5,8	6,6	-
Ден соолуктуу сактоого жалпы чыгымдар (ИДӨдөн % менен)	4,3	2,2	2,6	2,4	2,3	2,4	2,8	2,9	-

1 Наристелердин жана балдардын чарчап калышынын көбөйшүү өлкөнүн 2004-жылдан баштап Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму сунуш кылган тириү төрөлүү критерийлерине өткөндүгүнө байланышкан

2 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары.

3 Маалыматтар ДБнын эсептөө ыкмасынын методологиясынын взергөндүгүнө байланыштуу текталган.

6-таблица. Эркектер менен аялдардын ортосундагы айырмачылык (аялдар – эркектер, %)

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Күтүлгөн өмүрдүн узактыгы	115	112	112	112	112	112	114	114	113
Калк (жыл аягына карата)	103	102	102	102	102	102	102	102	102
Бойго жеткен сабатсыз калк ¹	-	-	-	-	-	-	-	-	271
Башталгыч, орто жана жогорку окуу жайларындагы окуучулардын жалпы үлүшү (%)	104	101	103	103	104	105	106	106	105
Орто окуу жайларына киргендер	102	97	97	89	80	102	103	99	97
Аяктаган орто билими барлар	108	106	106	96	102	104	99	101	100
Университеттердин (же эквиваленттик ЖОЖдорго) стационардык бөлүмдөрүнө киргендер	162	127	112	122	129	124	136	141	76
ЖОЖго табигый жана колдонмо илимдерди үйрөнүү боюнча киргендер	213	228	163	184	181	197	164	238	258
Жумушчу күчү ²	96	83	79	79	76	75	74	73	-
Айыл чарба секторунда иштегендер ³	96	75	77	79	75	76	74	72	-
Жумушсуздук ⁴	146	132	100	88	88	92	86	87	-
Эмгек акы	73	68	65	64	67	63	66	67	67

1 1994-жылдагы социалдык-демографиялык изилдөөлөрдүн маалыматтари жана 15 жана андан жогорку жаштагы адамдар жөнүндө 1999-жылдагы Биринчи улуттук эл каттоонун жыйынтыбы.

2 Маалымат булагы: 1993-2001-ж.кк. –эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуу маселеси боюнча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь, 2002-ж.), 2003 – 2007-ж.к.- үй чарбаларын интеграциялык изилдөөнүн “Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздук” модулунун маалыматтари, 2008-ж. - алдын ала маалыматтар.

3 Ошол эле жерде

4 Ошол эле жерде

7-таблица. Аялдардын абалы

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Төрөлгөндө күтүлгөн өмүрдүн узактыгы (жаш)	70,4	72,4	72,1	72,2	72,2	71,9	72,1	72,3	72,6
Биринчи никеге туруудагы орточо курак (жаш)	21	22	23	23	23	23	23	23	23
Энелердин өлүмгө учурашы (тируү төрөлгөн 100.000 балага карата)	44,3	45,5	53,5	49,3	50,9	60,1	55,5	51,9	55,0
Наристелердин өлүмгө учурашы (терөлгөн 1000 наристеге карата) ¹	28,1	22,6	21,2	20,9	25,7	29,7	29,2	30,6	27,1
Балдардын өлүмгө учурашы (төрөлгөн 1000 балага карата) ²	41,3	33,2	29,0	27,7	31,8	35,1	35,3	35,3	31,2
Орто окуу жайына кириү (%)	71	51	68	60	60	67	65	64	64
Аяктаган орто билими барлар (адаттагы бүтүрүү курагындағы аялдар %)	65	44 ³	50	60	61	61	57	58	59
ЖОЖдорго стационардык бөлүмдерүнө киргендөр (жалпы киргендөргө карата %)	66	56	53	55	56	55	58	59	43
ЖОЖго табигый жана колдонмо илимдерди үйрөнүү боюнча киргендөр (ЖОЖдору аялдарга карата % менен)	25	33	18	29	29	27	24	25	17
Аялдардын жумушчу күчү (жалпы жумушчу күчүнө карата % менен) ⁴	49	45	44	44	43	43	42	42	-
Администрациялык жана жетекчи персонал (аялдардын %)	36	30	29	30	36	38	39	38	-
Парламент (аялдар ээлеген орундарынын %)	5	5	7	7	7	-	-	27	27

1 Наристелердин жана балдардын чарчап калышынын көбөйшүү өлкөнүн 2004-жылдан баштап Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уомуу сунуш кылган тириү төрөлүү критерийлерине еткендүгүнө байланышкан, мында ЗАГС органдарында салмагы етө аз (500 граммдан 1000 граммга чейин) жана төрөлгөн балдар да каттоого алына баштаган

2 Ошол эле жерде

3 Темендөө окуучуларды 3-класстан 5-класasca которуу боюнча эксперименттин аякташынын натыйжасында 9-класстын бүтүрүүчүлөрүнүн санынын кыскарышина, б.а. 10 жылдык окутуудан 11 жылдык окутууга етүүнүн аякташына байланышкан

4 Маалымат благы: 1993-2001-жк.-змтк ресурстарынын балансы, 2002-жк. – иш менен камсыз болуу маселеси боюнча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь, 2002-ж.), 2003 – 2007-жк.- үй чарбаларын интеграциялык изилдөөнүн “Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздук” модулунун маалыматтары, 2008-ж. - алдын ала маалыматтар.

8-таблица. Демография

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Түкүмдүулуктун жалпы көрсөткүчү	3,1	2,4	2,5	2,5	2,6	2,5	2,7	2,8	2,8
Убакыт өңүтүнөн алганда түкүмдүулуктун көрсөткүчү (1990-жылы % менен)	86	67	69	69	71	69	75	78	78
Багууда болуу көрсөткүчү (%)	70	66	64	62	60	59	57	56	55
65 жана андан жогорку курактагы калк (%)	5,5	5,5	5,5	5,5	5,6	5,6	5,5	5,4	5,3
60 жаш курагында өмүрдүн күтүлгөн узактыгы (жылдардын саны)							-		
Эркектер	14,4	15,6	15,0	15,0	15,3	15,0	14,9	14,9	15,2
Аялдар	18,7	18,7	18,3	18,4	18,8	18,7	19,2	19,0	19
Калктын саны (жылдын ақырына карата, млн. киши)	4,6	4,9	5,0	5,1	5,1	5,2	5,2	5,3	5,3
Калктын жылдык өсүшү (%)	1,5	0,8	0,8	1,1	1,1	0,9	1,0	0,7	1,0

9-таблица. Медицина жана ден соолукту коргоо

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Күтүүсүз өлүмдөн улам жоголгон жылдардын саны ¹	21	19	18	18	20	20	20	20	19
Кенири таркаган оорулардан өлүмгө учуроо (жалпы санга карата % менен) ²	47	54	56	56	55	56	56	56	57
анын ичинде жаман шишик оорусунан өлгөндөр (өлгөндөрдүн жалпы санына карата % менен)	8	9	9	9	9	8	8	8	8
СПИД менен ооруп калуу (ВИЧке чалдыккан 100 000 кишиге карата)	0,04	0,33	3,2	2,6	3,2 ³	3,3	4,7	7,9	10,5
Ичкилиик ичүү (бойго жеткен адамга литр менен)	3,6	4,1	6,4	6,4	6,6	6,6	6,7	6,6	6,6
Тамеки чегүү (бойго жеткен адамга кг менен)	0,3	0,5	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
1 врача туура келген адамдардын саны	306	343	366	370	375	384	395	405	404
Социалдык камсыздандыруу кызматы төлөгөн медициналык кызмат көрсөтүүлөр (%) ⁴	7,9	6,4	6,7	6,1	5,5	5,1	2,3	-	-
Ден соолукту коргоого мамлекеттик чыгымдар (мамлекеттик жалпы чыгымдардан % менен)	13,6	11,5	10,1	9,6	10,2	11,3	12,1	11,2	10,0 ⁵
Ден соолукту коргоого жалпы чыгымдар (ИДӨдөн % менен)	4,3	2,2	2,6	2,4	2,3	2,4	2,8	2,9	-

1 Наристерлердин жана балдардын чарчап калышынын көбөйшүү өлкөнүн 2004-жылдан баштап Дүйнөлүк саламаттыктык сактоо уому сунуш кылган тириү төрөлүү критерийлерине өткөндүгүнө байланышкан, мында ЗАГС органдарында салмагы өтө аз (500 граммдан 1000 граммга чейин) жана төрөлгөн балдар да каттоого алына баштаган

2 Кан айлануу системасынын оорулары жана жаны түзүлүштер.

3 Көрсөтүүтүн көбөйшүү оорулулардын, эзетең өлкөнүн жаңандарынын, 20-29 жаштагы эркектердин санынын кескин өсүшүнө байланышкан.

4 2006-жылдан баштап социалдык камсыздандырууга каражат белүнбөйт, чыгымдар социалдык жактан коргоого кошутат.

5 Маалыматтар алдын ала берилди.

10-таблица. Билим берүү

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Окуу жайларына киругунун көрсөткүчү (7-24 күрактагы калк арасынан %)	60	71	72	71	71	71	71	72	71
Аяктаган стационардык орто билими барлар (%)	87	91	94	96	96	96	95	96	94
Аяктаган техникалык орто билими барлар (жогорку баскычтагы бардык орто билимге карата % менен)	38	24	22	22	26	22	21	12	18
ЖОЖдордун саны	32	45	46	47	49	51	47	49	50
ЖОЖдорго стационардык окууга киргендер (%)	75	59	53	63	57	57	60	64	70
ЖОЖко табигый жана колдонмо илимдерди үйрөнүү боюнча киргендер (жалпы сандан % менен)	7	8	5	6	5	4	4	4	3
Жогорку билим берүүгө чыгымдар (билим берүүгө мамлекеттик чыгымдарга карата % менен) ¹	8,2	14,7	19,6	19,9	19,8	18,9	18,0	15,9	-
ЖОЖдун студенттерине мамлекеттик чыгымдар (млн. сом.)	87,5	337,5	657,3	747,3	864,3	930,5	1135,2	1459,4	-
Билим берүүгө жалпы чыгымдар (ИДӨдөн % менен)	7,1	3,7	5,0	5,3	5,2	5,2	5,8	6,6	-
Билим берүүгө мамлекеттик чыгымдар (ИДӨдөн % менен)	6,6	3,5	4,4	4,5	4,6	4,9	5,5	6,5	6,0 ²

1 1993-1997-жылдар учун маалыматтар билим берүүгө мамлекеттик чыгымдарга карата (мурда – билим берүүгө жалпы чыгымдарга, анын ичинде ишканалардын чыгымдарына карата) % менен чыгымдарды кайра эсептөөштүү байланыштуу өзгөргөн.

2 Маалыматтар алдын ала берилди.

11-таблица. Адамдык капиталдын түзүлүшү

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Баштапкы, орто жана жогорку окуу жайларындагы окуучулардын жалпы үлүшү (7-24 курактагы калк арасынан %)					-				
Эркек менен аялдар	63	71	72	71	71	71	71	72	71
Эркектер	62	71	71	70	70	70	69	70	69
Аялдар	64	71	73	73	72	73	73	74	73
Коомдук уюмдардын саны (саясый уюмдардан тышкary)	885	3759	6018	7355	8963	10515	11892	13394	13491
Илимпоздор жана техниктер (1000 кишиге карата)	0,8	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3
Колдонмо изилдөөлөр жагында иш алып барган илимпоздор жана техниктер (100 000 кишиге карата) ¹	52	33	32	32	33	-	-	-	-
Изилдөөлөргө жана өнүктүрүүгө чыгымдар (ИДӨН % менен)	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	-	-	-	-
Орто окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрү (бүтүрүү курагындагы калктан % менен)	45	43 ²	48	61	60	60	58	58	59
ЖОЖдордун бүтүрүүчүлөрү (бүтүрүү курагындагы калктан % менен)	10	21	30	35	36	35	33	28	33
Табигый-техникалык жана математика адистиктери боюнча бүтүрүүчүлөр (бүтүрүүчүлөрдүн жалпы санынан % менен)					-				
Эркек менен аялдар	28	20	20	18	18	18	21	20	21
Эркектер	13	11	12	11	11	12	14	13	13
Аялдар	12	9	8	6	6	7	7	7	8
Жогорку билим бар адамдардын саны (15 жана андан жогорку жаштагы калктын ичинен % менен) ³	10,8	10,5	10,5	10,5	10,5	10,5	10,5	10,5	10,5

1 2005-жылдан баштап статистикалык отчёттуулуктун кыскарышына байланыштуу билсектүү белгүнгөн эмес.

2 Төмөндөе окуучуларды 3-класстан 5-класasca которую боюнча эксперименттин аякташынын натыйжасында 9-класстын бүтүрүүчүлөрүнүн санынын кыскарышына, б.а. 10 жылдык окутуудан 11 жылдык окутууга етүүнүн аякташына байланышкан.

3 Маалыматтардын булагы: 1992, 1993-жж. учүн . – 1989-жылдагы эл каттоонун маалыматтары боюнча, 1994-1998-жж. учүн –1994-жылдагы социалдык-демографиялык изилдөөлөр боюнча, 1999-2008-жж. учүн . – 1999-жылдагы Биринчи улуттук эл каттоонун маалыматтары боюнча.

12-таблица. Иш менен камсыз болуу

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Жумушчу күчү (бүткүл калктан % менен) ¹	39	39	43	43	43	44	44	45	-
төмөнкүлөрдө иштеген жумушчулардын %:					-				
Айыл чарбасы	47	53	49	43	39	38	36	35	-
Өнөр жайында	17	10	12	15	18	18	19	20	-
Кызмат көрсөтүү чөйрөсүндө	36	37	39	42	43	44	45	45	-
Келечекте алмашыла турган жумушчу күчүнүн катышы	191	186	172	166	159	154	149	146	144
Жумадагы жумушчу сааттардын саны (өндүрүштөгө адамдардын санына карата)	36	35	35	35	35	33	35	35	35

1 Маалымат булагы: 1993-2001-жж. –эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуу маселеси боюнча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь, 2002-ж.), 2003 – 2007-жж.- үй чарбаларын интеграциялык изилдөөнүн “Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздук” модулунун маалыматтары.

13-таблица. Жумушсуздук

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Расмий жумушсуздардын саны (мин. киши)				-					
Эркек менен аялдар	50,4	58,3	60,2	57,4	58,2	68,0	73,4	71,3	67,2
Эркектер	20,5	27,1	27,6	26,5	26,8	32,2	35,5	35,5	33,5
Аялдар	29,9	31,2	32,6	30,9	31,4	35,8	37,9	35,8	33,7
Жаштар	20,3	23,2	22,0	20,7	22,3	25,2	28,3	27,9	27,9
Өспүрүмдер	8,9	10,6	10,6	9,6	10,4	12,6	13,7	13,9	14,3
Кыздар	11,4	12,6	11,4	11,1	11,9	12,5	14,6	14,0	13,6
Расмий жумушсуздуктун деңгээли (бардыгы - %)	2,9	3,0	3,1	2,7	2,7	3,0	3,2	3,0	2,9
Бардык жумушсуздар, анын ичинде өз алдынча иш издегендер (мин. киши)	100,0	144,3	265,5	212,3	185,7	183,5	188,9	191,1	-
Расмий жумушсуздуктун узактыгы (%)				-					
6 айга чейин	74	40	34	30	34	37	45	43	31,7
6 айдан 12 айга чейин	17	30	32	30	29	26	29	24	24,7
12 айдан ашык убакыт	9	30	34	40	37	37	26	33	43,6
Жумушсуздардын жалпы санына карата жумушсуздардын % катышы: ¹				-					
Эркектер	41	46	50	53	53	52	54	54	
Аялдар	59	54	50	47	47	48	46	46	

1 Маалымат булагы: 1993-2001-жок. –эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуу маселеси боюнча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь, 2002-ж.), 2003 – 2007-жок.- үй чарбаларын интеграциялык изилдөөнүн “Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздук” модулунун маалыматтари.

14-таблица. Аскердик чыгымдар жана ресурстарды пайдалануунун бирдей эместиги

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 ¹
Аскердик чыгымдар (ИДӨдөн % менен)	1,6	1,7	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,1	1,0
Аскердик чыгымдар (билим берүүгө жана медицинага чогуу чыгымдарга карата % менен)	14,8	31,7	22,5	23,8	23,4	20,3	17,9	13,4	13,2

1 Маалыматтар алдын ала берилди

15-таблица. Жаратылыш ресурстарынын балансы

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Өлкөнүн жалпы аякты (мин. чарчы км.)	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9	199,9
Калктын жыштыгы (1 чарчы км. киши саны)	23	25	25	25	26	26	26	26	26
Айдоо жана туруктуу эгилген жерлер (жалпы аякта карата % менен)	7	7	7	7	7	7	6	6	6
Чөп чабындылар (жалпы аякта карата % менен)	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Токойлор жана токой ёстүрүлгөн аянттар (жалпы аякта карата % менен)	7	8	8	8	8	8	8	8	8
Сугат жерлер (бардык айдоо аяктына карата % менен)	64	66	66	66	66	66	66	66	66
Киши башына жаңыланган ички суу ресурстары (жылына 1000 куб. М.)	2,7	2,4	2,4	2,4	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
Жыл сайын алынган суу, суу ресурстарынын %	95	67	71	63	65	66	68	71	71
киши башына (куб. м.)	2426	1638	1695	1499	1542	1534	1122	1629	1604
Коруктардын жана жаратылыш парктарынын саны	7	12	14	15	16	16	16	17	17

16-таблица. Кирешелердин улуттук эсеби

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Айыл чарба өндүрүшү (ИДӨдөн % менен)	40,6	34,2	34,4	33,6	32,9 (29,9)	28,5	28,7	26,9	25,8
Өнөр жайы (ИДӨдөн % менен)	12,0	25,0	17,9	17,3	16,0 (19,2)	17,3	14,9	13,1	14,0
Кызмат көрсөтүүлөр (ИДӨдөн % менен)	34,0 33,6	29,6	35,6	36,8 (36,9)	38,1 (38,3)	40,7	41,2	42,9	43,9
Керектөө:					-				
Жекеке (ИДӨдөн % менен)	75,0	65,7	67,5	77,9	76,0	84,5	95,2	87,5	-
мамлекеттик (ИДӨдөн % менен)	19,5	20,1	18,6	16,8	18,2	17,6	17,9	17,1	-
Жалпы ички инвестициялар (ИДӨдөн % менен)	18,4	20,0	17,6	11,8	14,5	16,4	24,2	26,6	-
Жалпы ички аманаттар (ИДӨдөн % менен)	9,3	14,4	17,4	7,6	10,4	8,2	10,8	20,7	-
Салыктан түшкөн киреше (МБ) (ИДӨдөн % менен)	15,1	11,7	13,9	1423	14,8	16,2	17,6	18,7	19,4 ¹
Чыгымдоо борбору, Өкмөт (ИДӨдөн % менен) (МБ)	28,6	17,3	20,2	20,2	20,0	20,0	22,2	25,3	24,3 ²
Товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү экспорттоо (ИДӨдөн % менен)	29,5	41,8	39,6	38,7	42,6	38,3	41,7	52,9	-
Товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү импорттоо (ИДӨдөн % менен)	42,4	47,6	43,3	45,2	51,3	56,8	79,0	84,1	-

1 Маалыматтар алдын ала берилди

2 Ошол эле жерде

17-таблица. Экономикадагы өнүгүүгө карай тенденция

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Керектөө бааларынын индекси (декабрда өткөн жылдын декабрына карата % менен)	132,1	109,6	102,3	105,6	102,8	104,9	105,1	120,1	120,0
Салыктан түшкөн киреше (МБ), (ИДӨДөн % менен)	15,1	11,7	13,9	14,2	14,8	16,2	17,6	18,7	19,4 ¹
Тикелей салыктар, бардык салыктардан % менен	50,0	38,4	40,0	36,4	35,1	35,8	30,5	28,2	32,5 ²
Бюджеттин жалпы артықбашы/тартыштыгы (ИДӨДөн % менен)	-11,5	-2,0	-1,0	-0,8	-0,5	0,2	-0,2	0,1	0,8 ³
Акча массасынын көлөмү (M2) ⁴ , жыл аягына карата млн. сом	2754	7367,5	10995,6	14676,4	19379,3	21295,9	32280,9	43018,0	48452,7
Банктык пайыздардын дөнгөзлий ⁵	46	38,3	4,4	4,0	4,0	4,1	3,2	8,8	15,1
Соода балансы, млн.АКШ доллары ⁶	-113,4	-49,,6	-101,2	-135,3	-222,2	-429,3	-924,1	-1277,9	-2430,2
Мамлекеттик баалуу кагаздардын эмиссиясынын көлөмү, млн. сом	200,7	563,2	768,3	928,8	1214,6	1399,3	1283,0	1671,4	4173,4

1 Маалыматтар алдын ала берилди.

2 Маалыматтар алдын ала берилди.

3 Маалыматтар алдын ала берилди

4 M2 – жалын акча массасы.

5 Кыргызстандын Улуттук Банкынын эсептик ставкасы, ал акча наркынын минималдуу дөнгөзлийн мүнөздөйт. 2000-жылы ал финанссырында финанссырында түрүктешүсүнүн натыйжасында 38,3% өлчөмүндө болгон.

6 Жеке жактардын тышкы соода көлөмүн эсепке албастан.

18-таблица. Социалдык структуралардын алсырашы

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Соттолгондор (14 жана андан жогорку курактагы калктын 100 000 кишисине)	580	617	502	474	417	371	368	340	284
Жашы жете элек соттолгондор (соттолгондордун жалпы санынан % менен)	7	6	7	6	7	7	7	7	6
Атайылап киши өлтүрүү (100 000 кишиге карата)	12	8	7 ¹	6 ²	6	7	7	6	6
Өзүн-өзү өлтүрүү (100 000 кишиге карата)					-				
Эркек менен аялдар	13	10	11	10	9	9	9	9	9
Эркектер (100 000 кишиге карата)	21	17	19	16	15	15	14	14	14
Аялдар (100 000 кишиге карата)	6	4	4	3	3	3	4	4	4
Зордуктоо учурларына арыздануу (15-59 жаштагы 100 000 аялга)	26	23	22	20	18	19	17	16	18
Кылмыштардын жалпы саны	41008	38620	37193	35606	32616	33277	31392	29151	29519
Баңгизаттары менен байланышкан кылмыштар	2623	3539	3018	3106	3090	2565	2437	1996	1905
Экономикалык кылмыштар	2647	3155	2773	3413	3166	2971	3119	2916	2139
Кылмыштын-бетин ачуу деңгээли	61,1	77,2	76,8	78,8	77,7	63,7	63,3	66,5	64,9
Эмигранттардын саны, киши	37302	27887	32717	21209	22607	30741	34423	54608	41287
Жыл аягына карата катталган качкындардын саны, киши	13311	10609	7584	7501	5921	-	-	-	-
Жыл ичинде баш калкалоо үчүн кайрылгандар, киши	7617	655	279	160	279	-	-	-	-
анын ичинде качкын деп таанылгандар	-	1509 ¹	160	905	284	-	-	-	-
Жыл ичинде эсептен чыгарылган качкындар, киши	-	1749	1788	988	1864	-	-	-	-
Ажырашуулар (түзүлгөн никеге карата % менен)	22	22	20	16	15	16	16	17	17
Никесиз төрөлгөн балдар (%)	19	32	33	32	32	33	32	32	30

1 Маалыматтар такталган

2 Маалыматтар такталган

19-таблица. Байлык, кедейлик жана социалдык инвестициялар

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Калктын киши башына реалдуу ИДӨ (СЖП 2005, \$ АКШ) ¹	1000 (1122)	1332 (1560)	1438 (1622)	1558 (1714)	1697 (1928)	1728 (1936)	1813 (2024)	1980	-
“Атлас” ыкмасы боюнча калктын киши башына реалдуу ИДӨ (\$ АКШ) ²	350	280	290	340	400	450	500	590	-
Өнер жайынын ИДӨ кирешеси (%)	12	25,0	17,9	17,3	19,2	17,3	14,9	13,1	14,0
Кирешеге катышуу: эң жогорку 20% жана эң төмөнкү 20% катышуу	7,1	10,9	9,1	8,5	8,6	9,9	8,9	9,2	-
Социалдык камсыздандыруу боюнча чыгымдар (ИДӨдөн % менен) ³	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1	0,0	-	-
Билим берүүгө жалпы чыгымдар (ИДӨдөн % менен)	7,1	3,7	5,0	5,3	5,2	5,2	5,8	6,6	-
Ден соолукту коргоого жалпы чыгымдар (ИДӨдөн % менен)	4,3	2,2	2,6	2,4	2,3	2,4	2,8	2,9	-
Калктын киши башына орточо кирешеси, сом менен	150,6	495,5	706,3	772,5	827,4	955,9	1111,5	1417,3	-
Эң кедей үй чарбаларынын 20% кирешеси, топтогу калктын киши башына сом менен	58,5	162,6	250,9	259,0	275,5	310,4	359,4	515,8	-
Үй чарбаларынын жалпы чыгымында тамак-ашка чыгымдар пайыз менен	48,0	44,4	39,5	40,7	43,3	47,5	43,7	45,6	-

1 2005-жылы Эл аралык салыштыруу раундунун маалыматтары, кашаада – 2000-жылдагы салыштыруу раундунун маалыматтары.

2 Маалыматтардын өзгөрүшү эсептөө методологиясынын өзгөрүшү менен байланышкан.

3 2006-жылдан баштап социалдык камсыздандырууга каражат бөлүнбөйт, чыгымдар социалдык жактан коргоого кошутат.

20-таблица. Ички жана тышкы обочолууну жоюу

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Радио кабылдоочу жабдуулар (100 кишиге карата)	13	8	5	4	5	5	5	5	5
Телевизорлор (100 кишиге карата)	14	9	5	5	5	5	6	7	7
Жылына кинотеатрларга баруулар (1 кишиге карата)	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,04	0,04	0,03
Жылына музейлерге баруулар (1 кишиге карата)	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Китепканадан катталып пайдалангандар (1 кишиге карата)	0,4	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Күндөлүк газеталар (100 кишиге жылдык нуска)	35	27	18	27	10	10	3	3	3
Жарыяланган китептер (100000 кишиге басылмалардын саны)	7	9	13	13	14	14	11	13	17
Жазуу жана басуу кагаздарын керектөө (100 кишиге метр. тонна) ¹	5	-	-	-	-	-	-	-	-
Кат-кабар жөнөтүү (киши башына)	2	1	1	1	1	-	-	-	-
Эл аралык сүйлөшүүлөр (киши башына бирдик)	7	9	11	13	14	-	-	-	-
Телефондор (100 кишиге карата)	8	8	10 ²	11 ³	13	19	32	50	74
Автомобилдер (100 кишиге карата)	4	4	4	4	4	4	4	4	6

1 1994-1998-жок учун “Акыл” АКСы боюнча гана маалыматтар.

2 Анын ичинде уюлдук телефон.

3 Анын ичинде уюлдук телефон.

21-таблица. Энергияны керектөө¹

	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Коммерциялык муктаждыктарга кеткен энергия, бардыгы (мунай эквивалентинде млрд. кг)	7,6	2,5	2,4	2,5	2,7	2,8	2,8	-	-
Энергияны керектөө (калктын киши башына мунай эквивалентинде млрд. кг)	1722,8	535,3	497,6	507,9	541,4	548,6	544,0	-	-
Коммерциялык муктаждыктарга энергияны керектөөнүн натыйжалуулугу (ИДӨнын 100 АКШ долларына мунай эквивалентинде млрд. кг)	-	164,7	178,9	157,0	141,1	125,9	113,7	-	-
Энергияны керектөө бирдигине ИДӨ (2005, СЖП мунай эквивалентинде кг. \$ АКШ)	1,5	2,3	3,0	3,1	3,0	3,2	3,2	-	-
Коммерциялык муктаждыктарга кеткен энергиянын ар жылдык өзгөрүшү (өткөн жылга карата % менен)	-	-12,6	-0,4	13,5	7,6	2,4	0,1	-	-

1 Көрсөткүчтер эсептөө методологиясынын өзгөргөндүгүнө байланыштуу өзгөргөн.

22-таблица. Урбанизациянын өсүшү

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Эң ири шаарлар – Бишкек менен Оштун калкы (өлкөнүн шаар калкына карата % менен)	55	57	57	57	56	57	57	57	57
1 млн. жана андан ашык калкы бар шаарлар (шаар калкына карата % менен)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Калкынын жыштыгы жокору болгон ири шаарлар (Бишкек шаарында - 1 чарчы км/кишинин саны)	5560	6148	6178	6230	6327	6391	6450	6513	6587
Шаар калкы (жалпы санга карата % менен)	35,3	34,8	34,7	34,9	35,2	35,0	34,8	34,7	34,6
Шаар калкынын жылдык өсүшү (%)	0,8	1,0	0,2	1,6	1,9	0,5	0,5	0,3	0,7

23-таблица. Курчап турган чөйрөнүн булғанышы жана аны коргоо

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Күкүрт ангиридин жана азот кычкылынын чыгышы (мин мөтөр тонна)	33	24	11 ¹¹	11 ²	10	11	11	10	12,8
Күкүрт ангиридин жана азот кычкылынын чыгышы (калктын киши башына кг менен)	7,3	4,0	2,2	2,2	1,9	2,1	2,1	2,0	2,4
Пестициддерди керектөө (1000 кишиге мөтөр тонна)	0,3	0,1	0,25	0,28	0,28	-	-	-	-
Радиоактивдүү калдықтар	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Жыл ичинде чогулган өндүрүштүн уулдуу калдықтары (чарчы км. мөтөр. тонна) ³	2,4	31,5 ²	32,6	32,1	32,1	27,2	26	26,2	27,9
Шаар калдықтары (киши башына кг)	201	-	-	-	-	-	-	-	-
Калдықтарды кайра иштетүү (керектөө % менен):	-	-	-	-	-	-	-	-	-
кагаз жана картон	0,3	-	-	-	-	-	-	-	-
Айнек	0,06	-	-	-	-	-	-	-	-

(Footnotes)

1 Маалыматтар стационардык булактар боюнча гана берилди.

2 Маалыматтар стационардык булактар боюнча гана берилди.

3 Маалыматтардын кыйла көбөйүшү “Күмтөр” алтын кен комбинатында өндүрүштүн башталышынын эсебинен жүрдү.

2-тиркеме. Кыргыз Республикасынын региондорунун негизги социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрү

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялык-аймактык бирдиктердин саны (жыл аягында):								
Райондор	40	40	40	40	40	40	40	40
Шаарлар	22 ¹	22	24 ²	25 ³	25	25	25	25
Шаарчалар	29	29	28	28	28	28	28	28
Калк конуштары ⁴	-	3	3	3	3	3	3	3
Айылдык округдар	429	439	442	443	444	444	444	440
Туруктуу калктын саны (жыл аягында, мин киши)	4907,6	4984,4	5037,3	5092,8	5138,7	5189,8	5224,3	5276,1
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӨГА карата % менен)								
Айыл чарбасы	34,2	34,4	33,6	29,9	28,5	28,7	26,9	25,8
Өнөр жайы	25,0	17,9	17,4	19,2	17,3	14,8	13,1	14,0
Кызмат көрсөтүү чөйресү	29,6	35,6	36,8	38,3	40,7	41,3	42,9	43,9
ТЫШКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР								
Калктын киши башына ЖКБ, сом	1205,3	1404,8	1540,4	1725,9	1836,6	2377,2 ⁵	2795,9	3571,0
КАЛКТЫН КИШИ БАШЫНА ӨНДҮРҮШ								
Ички дүн өнүм								
- сом (учурдагы рынок бааларында)	13297	15094	16646	18526	19617	21918	27107	35070
АКШ доллары (СЖП бойонча) ⁶	1332 (1560)	1438 (1622)	1558 (1714)	1697 (1928)	1728 (1936)	1813 (2024)	1980	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтүлгөн узактыгы, жаш								
Эркектер	64,9	64,4	64,5	64,3	64,2	63,5	63,7	64,5
Аялдар	72,4	72,1	72,2	72,2	71,9	72,1	72,3	72,6
Экономикалык жигердүү калктын үлүшү ⁷								
Эркектер	54,7	56,0	55,9	56,9	57,1	57,6	57,8	-
Аялдар	45,3	44,0	44,1	43,1	42,9	42,4	42,2	-
Аялдар менен эркектердин эмгек ақыларынын катышы, %	67,6	64,9	64,1	66,6	62,5	65,8	67,3	67,3
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), % ⁸								
Үй чарбасы	50,8	44,9	38,1	34,6	32,0	30,9	26,3	-
Калк	62,6	54,8	49,9	45,9	43,1	39,9	35,0	-
Өтө кедей калктын үлүшү, %								
Үй чарбасы	23,6	18,7	11,7	9,2	7,4	6,2	4,1	-
Калк	32,9	23,3	17,2	13,4	11,1	9,1	6,6	-
Ичилигүү коопсуз сууга жете албаган калктын үлүшү, % ⁹	14,0	15,8	21,4	19,0	15,6	10,2	7,0	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, % ¹⁰	11,4	9,8	8,6	7,8	6,5	5,6	4,8	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, % ¹¹	6,6	12,4	7,8	6,7	6,0	6,1	5,2	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ¹²	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӨИ ³	0,684 (0,693)	0,687 (0,694)	0,692 (0,697)	0,696 (0,703)	0,696 (0,702)	0,697 (0,703)	0,704	-
ЮКИ-1	8,4	9,5	9,4	8,7	7,8	7,1	6,9	-
ГФАӨ ³	0,680 (0,689)	0,681 (0,688)	0,685 (0,691)	0,689 (0,696)	0,688 (0,694)	0,689 (0,695)	0,696	-
АМКК ³	0,479 (0,481)	0,454 (0,455)	0,471 (0,473)	0,530 (0,532)	0,529 (0,531)	0,533 (0,535)	0,532	-

1 2000-жылы Баткен шаарын жана 2001-жылы түзүлгөн Исфана шаарын эске алуу менен.

2 2003-жылы түзүлгөн Ноокат, Кочкор-Ата шаарларын эске алуу менен.

3 2004-жылы түзүлгөн Кербен шаарларын эске алуу менен.

4 2002-жылы Жалал-Абад облусунун Майлуу-Суу шаарынын уч: Сары-Бээ, Көкөй жана Кара-Жыгач поселкадан турган Сары-Бээ поселкалых көнеши түзүлгөн.

5 2006-жылдан баштап минималдуу көркөтөө бюджети Кыргыз Республикасынын Жогорку Көнешинин 2006-жылдын 9-июнундагы №1088-III токтомуна жана Кыргыз Республикасынын Эмбеттүнүн 2007-жылдын 17-августундагы №333 токтому менен бекитилген методикага ылайык эсептөлгөн.

6 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары.

7 Маалымат булагы: 1996-2001-жж. –эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуп маселеси боянча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь 2002-ж.), 2003-2007-жж. – үй чарбаларын интеграциялык изилдөөнүн "Иш менен камсыз болуп жана кумумусудук" модулунун маалыматтары.

8 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап иликтөөнүн натыйжалары боянча берилген.

9 Ошол эле жерде.

10 Ошол эле жерде.

11 Ошол эле жерде.

12 Маалыматтар 7-17 жаштагы курактагы мектепке барбаган балдардын салыштырма салмагы боянча берилди.

БИШКЕК	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялык-аймактык бирдиктердин саны (жыл аягында):								
Райондор	-	-	-	-	-	-	-	-
Шаарлар	1	1	1	1	1	1	1	1
Шаарчалар	1	1	1	1	1	1	1	1
Калк конуштары	-	-	-	-	-	-	-	-
Айылдык округдар	-	-	-	-	-	-	-	-
Туруктуу калктын саны (жыл аягында, миң киши)	768,0	772,0	778,4	790,7	798,8	806,3	814,2	823,8
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӨГА КАРАТА % МЕНЕН)								
Айыл чарбасы	1,3	0,8	0,2	0	0	0,2	0,9	-
Өнер жайы	7,9	13,4	10,9	9,4	10,5	12,1	9,3	-
Кызмет көрсөтүү чөйрөсү	63,1	57,7	60,4	63,7	62,8	60,2	63,8	-
ТЫШКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР	-	-	-	-	-	-	-	-
Калктын киши башына ЖКБ, сом	1286,6	1506,4	1721,0	1969,1	2017,8	2523,3 ¹	2940,9	3717,5
КАЛКТЫН КИШИ БАШЫНА ӨНДҮРҮШ								
Ички дүү өнүм	-	-	-	-	-	-	-	-
- сом (учурдагы рынок бааларында)	16216	26042	29647	35834	40711	45867	60413	-
АКШ доллары (СЖП боюнча) ²	1832 (2147)	2823 (3183)	3285 (3614)	3986 (4529)	4195 (4701)	4205 (4693)	4832	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтүлгөн узактыгы, жаш	-	-	-	-	-	-	-	-
Эркектер	64,6	63,4	63,6	63,9	64,2	64,4	64,6	66,3
Аялдар	74,4	74,5	73,6	73,6	73,7	74,1	75,0	75,3
Экономикалык жигердүү калктын үлүшү ³	-	-	-	-	-	-	-	-
Эркектер	55,5	55,8	55,3	55,2	55,8	56,4	56,3	-
Аялдар	44,5	44,2	44,7	44,8	44,2	43,6	43,7	-
Аялдар менен эркектердин эмгек ақыларынын катышы, %	68,5	67,3	69,3	69,8	64,2	73,2	72,2	75,8
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), % ⁴	-	-	-	-	-	-	-	-
Үй чарбасы	28,3	23,2	16,4	12,8	7,5	4,5	3,0	-
Калк	40,6	31,7	22,5	16,5	10,8	5,5	5,0	-
Өтө кедей калктын үлүшү, % ⁵	-	-	-	-	-	-	-	-
Үй чарбасы	10,5	6,3	4,0	3,6	-	-	-	-
Калк	17,1	8,3	6,6	4,7	0,4	0,4	0,6	-
Ичилүүчү коопсуз сууга жете албаган калктын үлүшү, % ⁶	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, % ⁷	16,7	18,9	8,2	7,1	6,1	7,3	2,8	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, % ⁸	12,7	19,1	8,7	5,9	5,0	5,5	3,1	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ⁹	0,1	0,1	0,1	0,03	0,03	0,03	0,02	0,01
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӨИ ¹⁰	0,719 (0,728)	0,752 (0,759)	0,761 (0,766)	0,749 (0,757)	0,762 (0,768)	0,812 (0,818)	0,828	-
ҚКИ-1	7,5	9,2	5,2	5,3	5,3	5,3	5,2	-
ГФАӨ ¹¹	0,714 (0,722)	0,742 (0,749)	0,755 (0,760)	0,743 (0,750)	0,790 (0,796)	0,804 (0,810)	0,821	-
АМКК ¹²	0,458 (0,461)	0,519 (0,522)	0,539 (0,541)	0,540 (0,544)	0,537 (0,541)	0,539 (0,543)	0,547	-

1 2006-жылдан баштап минималдуу керектөө бюджети Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2006-жылдын 9-июнундагы №1088-III токтомуна жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 17-августундагы №333 токтому менен бекитилген методикага ылайык эсептелген.

2 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдардын салыштыруулар раундунун маалыматтары.

3 Маалымат булагы: 1996-2001-жкк. -эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуп маселеси боянча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь 2002-ж.), 2003-2007-жкк. - үй чарбаларын интеграциялык изилдөөнүн "Иш менен камсыз болуп жана жумушсуздуу" модулунун маалыматтары.

4 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап иликтөөнүн натыйжалары боянча берилген.

5 Ошол эле жерде.

6 Ошол эле жерде.

7 Ошол эле жерде.

8 Ошол эле жерде.

9 Маалыматтар 7-17 жаштагы курактагы мектепке барбаган балдардын салыштырма салмагы боянча берилди.

10 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдардын салыштыруулар раундунун маалыматтары.

11 Ошол эле жерде.

12 Ошол эле жерде.

ЧҮЙ ОБЛУСУ	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялык-аймактык бирдиктердин саны (жыл аягында):								
Райондор	8	8	8	8	8	8	8	8
Шаарлар	4	4	4	4	4	4	4	4
Шаарчалар	5	5	5	5	5	5	5	5
Калк конуштары	-	-	-	-	-	-	-	-
Айылдык округдар	104	104	104	104	104	104	104	104
Туруктуу калктын саны (жыл аягында, мин киши)	765,7	751,4	752,1	752,8	752,3	756,7	759,9	762,4
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӨГА карата % менен)								
Айыл чарбасы	47,7	40,6	50,7	46,4	47,5	44,0	41,6	-
Өнөр жайы	16,4	22,4	9,4	16,5	13,0	14,0	16,1	-
Кызмат көрсөтүү чөйрөсү	25,3	30,1	33,1	30,9	33,4	34,1	32,2	-
ТЫШКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР								
Калктын киши башына ЖКБ, сом	1165,2	1278,8	1367,2	1465,4	1614,0	2229,9 ⁴	2604,8	3496,1
КАЛКТЫН КИШИ БАШЫНА ӨНДҮРУШ								
Ички дүң өнүм	-	-	-	-	-	-	-	-
- сом (учурдагы рынок бааларында)	16463	21798	20851	22450	22853	26291	31075	-
АКШ доллары (СЖП боюнча) ¹	1685 (1974)	2006 (2262)	1835 (2019)	1858 (2112)	1884 (2111)	2130 (2377)	2201	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтүлгөн узактыгы, жаш								
Эркектер	62,8	61,3	61,3	62,0	61,5	60,6	60,4	61,3
Аялдар	72,7	70,8	69,9	71,0	70,6	70,7	70,6	71,1
Экономикалык жигердүү калктын үлүшү ²	-	-	-	-	-	-	-	-
Эркектер	54,8	53,6	54,3	55,7	57,1	58,0	57,4	-
Аялдар	45,2	46,4	45,7	44,3	42,9	42,0	42,6	-
Аялдар менен эркектердин эмгек акыларынын катышы, %	60,2	64,5	57,8	62,0	58,7	63,5	65,7	66,6
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), % ³	-	-	-	-	-	-	-	-
Үй чарбасы	26,8	24,7	19,7	13,9	16,9	15,1	9,8	-
Калк	34,6	32,0	27,7	21,7	22,0	20,1	15,0	-
Өтө кедей калктын үлүшү, % ⁴	-	-	-	-	-	-	-	-
Үй чарбасы	8,7	7,5	5,8	4,0	3,7	2,6	0,9	-
Калк	14,0	9,9	8,5	6,8	5,3	3,8	1,4	-
Ичилүүчү коопсуз сууга жете албаган калктын үлүшү, % ⁵	0,0	0,8	0,2	0,0	3,9	0,7	0,4	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, % ⁶	27,1	17,4	16,1	17,8	17,4	12,1	7,8	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, % ⁷	9,6	14,3	10,9	9,1	11,4	9,9	9,1	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ⁸	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӨИ ⁹	0,681 (0,689)	0,687 (0,694)	0,682 (0,688)	0,691 (0,699)	0,687 (0,694)	0,682 (0,688)	0,683	-
КЖИ-1	9,4	8,7	7,7	7,9	9,3	8,4	8,2	-
ГФАӨ ¹⁰	0,676 (0,685)	0,678 (0,685)	0,668 (0,674)	0,685 (0,692)	0,669 (0,676)	0,674 (0,680)	0,677	-
АМКК ¹¹	0,572 (0,574)	0,504 (0,507)	0,553 (0,555)	0,600 (0,602)	0,595 (0,597)	0,594 (0,596)	0,584	-

1 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары.

2 Маалымат булагы: 1996-2001-жкк - эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. - иш менен камсыз болу маселеси боянча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь 2002-ж.), 2003-2007-жкк - үй чарбаларын интеграциялык изилдейнүүн "Иш менен камсыз болу жана жумушсуздуу" модулунун маалыматтары.

3 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап иликтеөнүн натыйжалары боянча берилген.

4 2006-жылдан баштап минималдуу керектөө бюджети Кыргыз Республикасынын Жогорку Көнешинин 2006-жылдын 9-июндагы №1088-III токтомуна жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 17-августундагы №333 токтому менен бекитилген методикага ылайык эсептелген.

5 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап иликтеөнүн натыйжалары боянча берилген.

6 Ошол эле жерде.

7 Ошол эле жерде.

8 Маалыматтар 7-17 жаштагы курактагы мектепке барбаган балдардын салыштырма салмагы боянча берилди.

9 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары.

10 Ошол эле жерде.

11 Ошол эле жерде.

ЫСЫҚ-КӨЛ ОБЛУСУ	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялык-аймактык бирдиктердин саны (жыл аягында):								
Райондор	5	5	5	5	5	5	5	5
Шаарлар	3	3	3	3	3	3	3	3
Шаарчалар	5	5	5	5	5	5	5	5
Калк конуштары	-	-	-	-	-	-	-	-
Айылдык округдар	58	58	58	58	58	58	58	58
Туруктуу калктын саны (жыл аягында, мин қиши)	417,8	420,6	423,4	426,4	428,5	430,9	432,6	434,9
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӨГА КАРАТА % МЕНЕН)								
Айыл чарбасы	29,8	44,7	27,7	24,6	28,0	40,8	35,0	-
Өнер жайы	56,0	32,2	56,2	58,0	50,2	32,0	31,0	-
Кызмат көрсөтүү чөйрөсү	11,9	19,3	13,7	14,3	17,7	22,0	19,1	-
ТЫШКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР								
Калктын қиши башына ЖКБ, сом	1145,7	1271,8	1356,3	1513,5	1658,1	2241,6 ¹	2598,3	3461,7
КАЛКТЫН ҚИШИ БАШЫНА ӨНДҮРҮШ								
Ички дүн өнүм								
- сом (учурдагы рынок бааларында)	25670	19869	28209	33547	30729	28015	35563	-
АКШ доллары (СЖП боюнча) ²	2583 (3026)	1818 (2050)	2463 (2710)	2868 (3259)	2602 (2916)	2282 (2547)	2513	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтүлгөн узактыгы, жаш								
Эркектер	64,3	61,7	60,2	61,8	60,9	59,4	60,0	61,0
Аялдар	72,7	69,1	70,0	70,2	69,7	70,2	71,1	71,3
Экономикалык жигердүү калктын үлүшү ³								
Эркектер	56,7	59,6	54,9	57,7	57,6	56,5	58,8	-
Аялдар	43,3	40,4	45,1	42,3	42,4	43,5	41,2	-
Аялдар менен эркектердин эмгек акыларынын катышы, %	53,2	60,2	63,6	72,4	64,8	62,7	70,5	71,9
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), % ⁴								
Үй чарбасы	58,9	45,1	42,8	43,3	38,5	34,4	31,1	-
Калк	70,9	53,9	52,1	54,1	51,5	43,9	38,6	-
Өтө кедей калктын үлүшү, % ⁵								
Үй чарбасы	31,8	21,6	10,8	11,8	8,9	6,2	5,4	-
Калк	45,4	26,7	14,7	17,2	14,2	10,6	8,1	-
Ичилиүүчүү коопсуз сууга жете албаган калктын үлүшү, % ⁶	0,0	0,0	12,7	14,8	4,1	4,5	4,2	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, % ⁷	12,5	2,0	2,7	7,0	6,4	5,2	2,2	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, % ⁸	4,4	5,5	3,2	5,2	5,0	8,1	7,1	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ⁹	0,5	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӨИ ¹⁰	0,718 (0,726)	0,684 (0,690)	0,703 (0,708)	0,708 (0,715)	0,697 (0,704)	0,683 (0,689)	0,693	-
КЖИ-1	6,5	7,2	6,8	8,2	7,5	8,1	7,8	-
ГФАӨ ¹¹	0,708 (0,717)	0,671 (0,678)	0,691 (0,697)	0,705 (0,712)	0,689 (0,696)	0,677 (0,683)	0,687	-
АМКК ¹²	0,456 (0,460)	0,431 (0,433)	0,441 (0,443)	0,552 (0,555)	0,561 (0,564)	0,561 (0,563)	0,556	-

1 2006-жылдан баштап минималдуу керектөө бюджети Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2006-жылдын 9-июнундагы №1088-III токтомуна жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 17-августундагы №333 токтому менен бекитилген методикага ылайык эсептелген.

2 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдардын салыштыруулар раундунун маалыматтары.

3 Маалымат булагы: 1996-2001-жок. -эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуу маселеси боянча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь 2002-ж.), 2003-2007-жок.- үй чарбаларын интеграциялык изилдөөнүн "Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздук" модулунун маалыматтары.

4 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап иликтөөнүн натыйжалары боюнча берилген.

5 Ошол эле жерде.

6 Ошол эле жерде.

7 Ошол эле жерде.

8 Ошол эле жерде.

9 Маалыматтар 7-17 жаштагы курактагы мектепке барбаган балдардын салыштырма салмагы боюнча берилиди.

10 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдардын салыштыруулар раундунун маалыматтары.

11 Ошол эле жерде.

12 Ошол эле жерде.

БАТКЕН ОБЛУСУ	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялык-аймактык бирдиктердин саны (жыл аягында):								
Райондор	3	3	3	3	3	3	3	3
Шаарлар	4 ¹	4	4	4	4	4	4	4
Шаарчалар	5	5	5	5	5	5	5	5
Калк конуштары	-	-	-	-	-	-	-	-
Айылдык округдар	28	30	30	30	30	30	30	29
Туруктуу калктын саны (жыл аягында, мин киши)	393,1	403,6	409,0	413,7	418,1	423,2	426,0	431,1
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӨГА КАРАТА % МЕНЕН)								
Айыл чарбасы	50,6	55,5	52,2	54,7	46,9	44,1	49,3	-
Өнөр жайы	6,8	8,6	5,4	6,9	7,6	7,4	7,5	-
Кызмат көрсөтүү чөйрөсү	36,7	33,1	36,9	34,8	41,6	44,3	38,7	-
Тышкы инвестициялар								
Калктын киши башына ЖКБ, сом	-	1091,5	1158,0	1290,4	1339,7	1883,0 ²	2205,0	2953,8
КАЛКТЫН КИШИ БАШЫНА ӨНДҮРҮШ								
Ички дүн өнүм								
- сом (учурдагы рынок бааларында)	6530	7495	8543	8892	8042	8485	11742	-
АКШ доллары (СЖП боюнча) ³	588 (688)	589 (664)	637 (701)	648 (737)	550 (617)	581 (648)	704	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтүлгөн узактыгы, жаш								
Эркектер	66,0	66,7	66,4	66,8	66,2	66,3	66,5	66,4
Аялдар	71,5	70,9	73,1	72,7	72,5	72,2	72,4	72,4
Экономикалык жигердүү калктын үлүшү ⁴								
Эркектер	55,2	57,2	56,5	57,8	57,6	57,8	56,8	-
Аялдар	44,8	42,8	43,5	42,2	42,4	42,2	43,2	-
Аялдар менен эркектердин эмгек акыларынын катышы, %	77,7	69,6	64,6	67,8	67,7	72,4	72,3	58,6
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), % ⁵								
Үй чарбасы	63,9	56,2	78,7	70,2	51 2	43,6	34,6	-
Калк	69,0	62,5	84,9	77,8	59,1	50,9	40,4	-
Өтө кедей калктын үлүшү, % ⁶								
Үй чарбасы	31,9	23,7	30,3	28,5	14,6	13,4	7,5	-
Калк	37,3	27,2	36,3	33,7	18,8	16,1	9,2	-
Ичилүүчүү коопсуз сууга жете албаган калктын үлүшү, % ⁷	28,2	47,3	40,3	36,0	28,4	19,1	19,7	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, % ⁸	7,7	6,1	10,8	8,2	4,0	4,3	2,6	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, % ⁹	4,2	14,4	5,1	4,7	2,3	2,2	5,2	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ¹⁰	0,1	0,1	0,03	0,1	0,1	0,01	0,01	0,01
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӨИ ¹¹	0,638 (0,647)	0,645 (0,651)	0,651 (0,656)	0,648 (0,655)	0,638 (0,644)	0,638 (0,644)	0,650	-
КЖИ-1	10,1	15,9	13,3	11,7	8,9	7,5	7,9	-
ГФАӨ ¹²	0,637 (0,646)	0,636 (0,643)	0,642 (0,648)	0,642 (0,649)	0,631 (0,637)	0,633 (0,639)	0,645	-
АМКК ¹³	0,358 (0,359)	0,365 (0,366)	0,381 (0,382)	0,452 (0,453)	0,464 (0,464)	0,506 (0,507)	0,456	-

1 2000-жылы түзүлгөн Баткен шаарын жана 2001-жылы түзүлгөн Исфана шаарын эске алуу менен.

2 2006-жылдан баштап минималдуу көркөтөө бюджети Кыргыз Республикасынын Жогорку Көнешинин 2006-жылдын 9-июнундагы №1088-III токтомуна жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 17-августундагы №333 токтому менен бекитилген методикага ылайык эсептөлгөн.

3 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары.

4 Маалымат булагы: 1996-2001-жкк - эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. - иш менен камсыз болуу маселеси буюнча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь 2002-ж.), 2003-2007-жкк - үй чарбаларын интеграциялык изилдейнүүн "Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздуу" модулунун маалыматтары.

5 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап иликтөөнүн натыйжалары буюнча берилген.

6 Ошол эле жерде.

7 Ошол эле жерде.

8 Ошол эле жерде.

9 Ошол эле жерде.

10 Маалыматтар 7-17 жаштагы курактагы мектепке барбаган балдардын салыштырма салмагы буюнча берилди.

11 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары.

12 Ошол эле жерде.

13 Ошол эле жерде.

ОШ ОБЛУСУ ¹	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялық-аймактық бирдиктердин саны (жыл аяғында) ² :								
Райондор	7	7	7	7	7	7	7	7
Шаарлар	3	3	3 ³	3	3	3	3	3
Шаарчалар	2	2	2	2	2	2	2	2
Калк конуштары	-	-	-	-	-	-	-	-
Айылдық округдар	80	84	83	85	86	86	86	86
Туруктуу калктын саны (жыл аяғында, миң киши) ⁴	1211,0	1247,3	1017,9	1033,5	1049,2	1065,1	1073,7	1089,0
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӨГА КАРАТА % МЕНЕН)								
Айыл чарбасы	44,0	50,5	65,3	59,7	56,3	50,7	48,9	-
Өнөр жайы	5,6	10,7	6,3	4,2	4,6	4,8	2,1	-
Кызмат көрсөтүү чейрөсү	41,8	32,6	22,1	27,5	26,7	27,2	31,1	-
ТЫШКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР								
Калктын киши башына ЖКБ, сом	1024,4	1242,3	1355,4	1441,4	1561,2	2140,8 ⁵	2645,0	3406,7
КАЛКТЫН КИШИ БАШЫНА ӨНДҮРҮШ								
Ички дүң өнүм								
- сом (учурдагы рынок бааларында)	7683	8243	9040	9343	10514	12481	14488	-
АКШ доллары (СЖП боюнча) ³	691 (810)	737 (831)	789 (868)	761 (864)	838 (939)	971 (1083)	1042	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтүлгөн узактыгы, жаш								
Эркектер	66,9	67,1	66,9	67,7	66,7	66,7	66,4	66,6
Аялдар	72,8	72,9	72,6	73,6	73,1	72,2	72,9	72,8
ЭКОНОМИКАЛЫК ЖИГЕРДҮҮ КАЛКТЫН ҮЛҮШҮ⁶								
Эркектер	54,5	57,9	57,8	58,6	57,4	58,1	58,9	-
Аялдар	45,5	42,1	42,2	41,4	42,6	41,9	41,1	-
Аялдар менен эркектердин эмгек ақыларынын катышы, %	78,9	65,6	68,9	72,5	69,2	71,6	78,1	66,8
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), % ⁷								
Үй чарбасы	61,8	58,2	46,4	47,4	46,2	42,5	38,8	-
Калк	70,7	63,9	56,4	57,0	55,9	52,1	46,6	-
Өтө кедей калктын үлүшү, % ⁸								
Үй чарбасы	30,1	28,1	15,7	8,5	7,9	5,6	3,3	-
Калк	36,7	32,5	21,2	11,3	10,2	7,6	6,4	-
Ичилүүчүү коопсуз сууга жете албаган калктын үлүшү, % ⁹	36,6	34,1	38,0	34,9	40,7	24,9	17,0	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, % ¹⁰	6,9	13,0	9,3	6,8	4,8	5,1	9,8	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, % ¹¹	5,2	12,2	9,1	7,9	6,4	8,3	2,2	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ¹²	0,1	0,02	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	0,3
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӨИ ¹³	0,654 (0,663)	0,659 (0,666)	0,661 (0,666)	0,641 (0,648)	0,641 (0,647)	0,665 (0,671)	0,667	-
КЖИ-1	11,7	14,0	13,2	11,9	12,5	9,8	9,0	-
ГФАӨ ¹⁴	0,653 (0,662)	0,652 (0,659)	0,653 (0,658)	0,638 (0,645)	0,646 (0,652)	0,656 (0,662)	0,659	-
АМКК ¹⁵	0,398 (0,399)	0,386 (0,387)	0,406 (0,407)	0,472 (0,472)	0,472 (0,473)	0,468 (0,469)	0,468	-

1 1992-2002-жылдар үчүн Ош шаары менен кошо.

2 2003-жылдан баштап Ош облусу боюнча маалыматтар Ош шаарынын белгүнүшү менен езгерген.

3 2003-жылды түзүлген Ноокат шаарынын белгүнүшү менен жана республикалык мәннелеги шаар болуп калган Ош шаарын чыгарып салуу менен.

4 2003-жылдан баштап Ош облусу боюнча маалыматтар Ош шаарынын белгүнүшү менен езгерген.

5 2006-жылдан баштап минималдуу көркөтөө бюджети Кыргыз Республикасынын Жогорку Көнешинин 2006-жылдын 9-июнундагы №1088-III токтомуна жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 17-августундагы №333 токтому менен бекитилген методикага ылайык эсептелген.

6 Маалымат булагы: 1996-2001-жкк. -эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуу маселеси боюнча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь 2002-ж.), 2003-2007-жкк. - үй чарбаларын интеграциялык изилдейнүүн "Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздуу" модулунун маалыматтары.

7 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап иликтөөнүн натыйжалары боюнча берилген.

8 Ошол эле жерде.

9 Ошол эле жерде.

10 Ошол эле жерде.

11 Ошол эле жерде.

12 Маалыматтар 7-17 жаштагы курактагы мектепке барбаган балдардын салыштырма салмагы боюнча берилди.

13 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде – 2000-жылдары салыштыруулар раундунун маалыматтары.

14 Ошол эле жерде.

15 Ошол эле жерде.

ТАЛАС ОБЛУСУ	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялык-аймактык бирдиктердин саны (жыл аягында):								
Райондор	4	4	4	4	4	4	4	4
Шаарлар	1	1	1	1	1	1	1	1
Шаарчалар	1	1	1	1	1	1	1	1
Калк конуштары	-	-	-	-	-	-	-	-
Айылдык округдар	35	36	36	36	36	36	36	36
Туруктуу калктын саны (жыл аягында, миң киши)	203,7	208,1	210,5	212,1	213,6	216,0	217,6	219,4
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӨГА КАРАТЫ % МЕНЕН)								
Айыл чарбасы	75,6	77,7	78,5	72,7	68,9	70,4	62,1	-
Өнөр жайы	3,9	4,3	3,6	4,1	6,1	5,7	4,2	-
Кызмет көрсөтүү чөйресү	18,5	16,0	16,2	19,7	18,1	20,4	28,6	-
ТЫШКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР								
Калктын киши башына ЖКБ, сом	1030,0	1156,9	1190,1	1306,1	1437,9	2056,6 ¹	2464,3	3267,9
КАЛКТЫН КИШИ БАШЫНА ӨНДҮРҮШ								
Ички дүн өнүм								
- сом (учурдагы рынок бааларында)	13110	15444	19050	18404	21271	24277	26842	-
АКШ доллары (СЖП боюнча) ²	1186 (1389)	1286 (1450)	1460 (1606)	1358 (1543)	1562 (1750)	1814 (2025)	1799	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтүлгөн узактыгы, жаш								
Эркектер	66,2	64,1	63,1	63,5	62,1	62,6	63,2	63,1
Аялдар	72,3	68,5	71,5	72,6	71,4	71,6	71,4	71,9
ЭКОНОМИКАЛЫК ЖИГЕРДҮҮ КАЛКТЫН ҮЛҮШҮ³								
Эркектер	53,2	53,5	56,0	57,9	58,1	57,3	56,8	-
Аялдар	46,8	46,5	44,0	42,1	41,9	42,7	43,2	-
Аялдар менен эркектердин эмгек акыларынын катышы, %	71,1	60,3	64,3	68,6	63,2	80,0	74,3	69,6
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), % ⁴								
Үй чарбасы	74,7	61,8	49,4	44,9	35,9	32,3	28,3	-
Калк	80,8	65,5	55,4	51,3	44,4	40,0	35,3	-
Өтө кедей калктын үлүшү, % ⁵								
Үй чарбасы	38,5	29,4	14,4	14,7	10,0	7,1	5,8	-
Калк	48,5	31,4	18,1	16,8	14,1	9,7	7,9	-
Ичилүүчү коопсуз сууга жете албаган калктын үлүшү, % ⁶	0,1	0,4	2,5	2,7	2,7	1,6	0,7	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, % ⁷	10,3	7,6	5,2	7,2	10,0	4,5	1,6	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, % ⁸	4,0	8,1	8,1	7,0	6,6	7,2	9,4	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ⁹	0,8	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,02	0,02
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӨИ ¹⁰	0,678 (0,686)	0,676 (0,682)	0,681 (0,686)	0,677 (0,685)	0,675 (0,681)	0,685 (0,691)	0,685	-
КЖИ-1	5,9	6,8	5,9	6,8	7,6	6,4	6,8	-
ГФАӨ ¹¹	0,675 (0,684)	0,664 (0,671)	0,673 (0,678)	0,672 (0,679)	0,669 (0,675)	0,682 (0,688)	0,681	-
АМКК ¹²	0,426 (0,428)	0,411 (0,412)	0,409 (0,411)	0,528 (0,530)	0,529 (0,530)	0,533 (0,535)	0,532	-

1 2006-жылдан баштап минималдуу керектөө бюджети Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенешинин 2006-жылдын 9-июнундагы №1088-III токтомуна жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 17-августундагы №333 токтому менен бекитилген методикага ылайык эсептелген.

2 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдарга салыштыруулар раундунун маалыматтары.

3 Маалымат булагы: 1996-2001-жк.-эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуу маселеси буюнча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь 2002-ж.), 2003-2007-жк.- үй чарбаларын интеграциялык изилдейенүн "Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздук" модулунун маалыматтары.

4 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап илктоонун натыйжалары буюнча берилген.

5 Ошол эле жерде.

6 Ошол эле жерде.

7 Ошол эле жерде.

8 Ошол эле жерде.

9 Маалыматтар 7-17 жаштагы курактагы мектепке барбаган балдардын салыштырма салмагы буюнча берилди.

10 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдарга салыштыруулар раундунун маалыматтары.

11 Ошол эле жерде.

12 Ошол эле жерде.

НАРЫН ОБЛУСУ	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялык-аймактык бирдиктердин саны (жыл аягында):								
Райондор	5	5	5	5	5	5	5	5
Шаарлар	1	1	1	1	1	1	1	1
Шаарчалар	2	2	2	2	2	2	2	2
Калк конуштари	-	-	-	-	-	-	-	-
Айылдык округдар	56	58	61	61	61	61	61	61
Түрүктүү калктын саны (жыл аягында, миң киши)	254,6	261,1	264,0	265,5	267,0	268,7	269,9	271,5
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӨГА КАРАТА % МЕНЕН)								
Айыл чарбасы	70,8	64,8	63,3	61,6	53,7	48,0	44,3	-
Өнөр жайы	7,9	9,3	7,0	7,9	10,8	7,6	4,6	-
Кызмат көрсөтүү чөйрөсү	16,4	21,3	24,0	24,5	23,7	22,9	23,9	-
ТЫШКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР								
Калктын киши башына ЖКБ, сом	1080,9	1217,8	1301,6	1351,8	1443,3	2119,1 ¹	2426,4	3186,9
КАЛКТЫН КИШИ БАШЫНА ӨНДҮРҮШ								
Ички дүн өнүм								
- сом (учурдагы рынок бааларында)	11963	12312	13377	14755	15661	19241	23327	-
АКШ доллары (СЖП боюнча) ²	1136 (1330)	1079 (1217)	1121 (1233)	1127 (1280)	1154 (1294)	1481 (1653)	1539	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтулгөн узактыгы, жаш								
Эркектер	66,3	62,1	62,8	62,0	61,9	59,7	61,2	62,0
Аялдар	73,4	70,2	70,5	70,6	70,0	71,1	71,1	71,2
ЭКОНОМИКАЛЫК ЖИГЕРДҮҮ КАЛКТЫН ҮЛҮШҮ³								
Эркектер	56,9	60,2	59,1	58,8	65,1	65,9	65,7	-
Аялдар	43,1	39,8	40,9	41,2	34,9	34,1	34,3	-
Аялдар менен эркектердин эмгек ақыларынын катышы, %	69,3	64,7	65,9	72,7	73,7	71,4	76,8	77,5
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), % ⁴								
Үй чарбасы	87,6	79,7	65,7	60,6	45,1	47,6	41,7	-
Калк	90,9	84,6	72,1	66,3	51,2	49,3	45,2	-
Өтө кедей калктын үлүшү, % ⁵								
Үй чарбасы	62,7	49,9	26,1	26,5	17,4	13,5	10,4	-
Калк	68,6	52,2	30,4	30,7	20,0	15,1	12,8	-
Ичилиүүчү коопсуз суга жете албаган калктын үлүшү, % ⁶	6,7	10,7	25,7	22,2	11,9	40,1	11,4	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, % ⁷	12,4	7,7 ²⁾	9,5	5,5	2,8	1,3	2,2	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, % ⁸	3,1	4,9	7,0	6,2	5,1	3,0	5,3	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ⁹	0,5	0,3	0,2	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӨИ ¹⁰	0,677 (0,686)	0,665 (0,671)	0,663 (0,669)	0,658 (0,666)	0,656 (0,663)	0,661 (0,667)	0,666	-
КЖИ-1	7,7	8,1	10,8	9,6	8,3	12,0	8,2	-
ГФАӨ ¹¹	0,677 (0,685)	0,651 (0,658)	0,655 (0,660)	0,654 (0,661)	0,645 (0651)	0,650 (0,656)	0,657	-
АМКК ¹²	0,450 (0,452)	0,385 (0,386)	0,417 (0,418)	0,532 (0,534)	0,516 (0,517)	0,510 (0,512)	0,509	-

1 2006-жылдан баштап минималдуу көркөтөө бюджети Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2006-жылдын 9-июнундагы №1088-III токтомуна жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 17-августундагы №333 токтому менен бекитилген методикага ылайык эсептелген.

2 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдарга салыштыруулар раундунун маалыматтары.

3 Маалымат булагы: 1996-2001-жкк. -эмгек ресурстарынын балансы, 2002-ж. – иш менен камсыз болуу маселеси буюнча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь 2002-ж.), 2003-2007-жкк. - үй чарбаларын интеграциялык изилдөөнүн "Иш менен камсыз болуу жумушсуздуу" модулунун маалыматтары.

4 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап илктийн натыйжалары буюнча берилген.

5 Ошол эле жерде.

6 Ошол эле жерде.

7 Ошол эле жерде.

8 Ошол эле жерде.

9 Маалыматтар 7-17 жаштагы курактагы мектепке барбаган балдардын салыштырма салмагы буюнча берилди.

10 2005-жылы эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдарга салыштыруулар раундунун маалыматтары.

11 Ошол эле жерде.

12 Ошол эле жерде.

ЖАЛАЛ-АБАД ОБЛУСУ	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялык-аймактык бирдиктердин саны (жыл аягында):								
Райондор	8	8	8	8	8	8	8	8
Шаарлар	5	5	6 ¹	7 ²	7	7	7	7
Шаарчалар	8	8	7	7	7	7	7	7
Калк конуштары	-	3 ³	3	3	3	3	3	3
Айылдык округдар	68	69	69	68	68	68	68	68
Туруктуу калктын саны (жыл аягында, миң киши)	893,7	920,3	933,5	947,6	960,8	973,4	980,4	993,7
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӨГА КАРАТ % менен)								
Айыл чарбасы	29,3	38,8	37,5	38,2	35,8	36,1	38,7	-
Өнөр жайы	44,0	24,9	22,7	27,4	26,5	26,6	23,9	-
Кызмат көрсөтүү чөйрөсү	19,0	27,3	31,4	25,4	31,5	30,6	29,9	-
ТЫШКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР								
Калктын киши башына ЖКБ, сом	1104,3	1307,9	1445,8	1594,4	1634,3	2101,2 ⁴	2473,2	3137,5
КАЛКТЫН КИШИ БАШЫНА ӨНДҮРҮШ								
Ички дүн өнүм								
- сом (учурдагы рынок бааларында)	13088	11120	10938	11389	12002	14065	16563	-
АКШ доллары (СЖП боюнча) ⁵	1269 (1487)	1046 (1180)	1018 (1120)	1026 (1166)	1002 (1123)	1074 (1198)	1114	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтүлгөн узактыгы, жаш								
Эркектер	68,0	66,4	66,9	66,0	65,5	65,5	65,7	65,6
Аялдар	72,9	72,2	72,3	72,9	71,8	72,2	72,6	72,5
ЭКОНОМИКАЛЫК ЖИГЕРДҮҮ КАЛКТЫН ҮЛÜШҮ⁶								
Эркектер	52,7	53,7	54,4	56,3	55,7	56,3	56,3	-
Аялдар	47,3	46,3	45,6	43,7	44,3	43,7	43,7	-
Аялдар менен эркектердин эмгек ақыларынын катышы, %	58,0	57,2	57,8	58,5	57,7	56,5	58,7	56,2
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), % ⁷								
Үй чарбасы	67,6	57,7	48,0	40,6	46,3	51,7	43,9	-
Калк	76,5	66,8	57,7	50,1	55,9	58,3	53,0	-
Өтө кедей калктын үлүшү, % ⁸								
Үй чарбасы	26,5	18,9	12,0	8,6	13,0	13,1	8,6	-
Калк	36,1	21,1	16,6	12,7	18,0	17,3	12,0	-
Ичилиүүчү коопсуз сууга жете албаган калктын үлүшү, % ⁹	13,1	14,8	32,6	25,8	7,1	5,6	1,4	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, % ¹⁰	7,2	2,5	2,3	3,1	2,2	2,1	5,4	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, % ¹¹	6,9	14,0	7,1	5,7	2,8	2,5	7,4	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ¹²	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,05	0,1
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӨИ ¹³	0,688 (0,696)	0,670 (0,677)	0,669 (0,674)	0,667 (0,674)	0,661 (0,667)	0,663 (0,669)	0,667	-
КЖИ-1	7,2	8,1	10,1	8,7	5,5	5,5	5,9	-
ГФАӨ ¹⁴	0,682 (0,691)	0,665 (0,672)	0,663 (0,668)	0,663 (0,670)	0,653 (0,659)	0,654 (0,660)	0,659	-
АМКК ¹⁵	0,411 (0,413)	0,402 (0,403)	0,414 (0,415)	0,449 (0,450)	0,447 (0,448)	0,448 (0,449)	0,439	-

1 2003-жылды түзүлгөн Ноокат, Кочкор-Ата шаарларын эске алуу менен.

2 2004-жылды түзүлгөн Көрбен шаарларын эске алуу менен.

3 2002-жылды Жалал-Абад облусунун Майлуу-Суу шаарынын уч: Сары-Бээ, Кекой жана Кара-Жыгач поселкадан турган Сары-Бээ поселкалык көнеши түзүлгөн. 4 2006-жылдан баштап минималдуу көркөтөө бюджетti Кыргыз Республикасынын Жогорку Көнешинин 2006-жылдын 9-июнундагы №1088-III токтомуна жана Кыргыз Республикасынын Өмөттүнүн 2007-жылдын 17-августундагы №333 токтому менен бекитилген методикага ылайык эсептөлгөн.

5 2005-жылды эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары.

6 Маалымат булагы: 1996-2001-жкк -эмгек ресурстарынын балансы, 2002-жкк - иш менен камсыз болуу маселеси боянча үй чарбаларын тандап текшерүү (ноябрь 2002-жкк), 2003-2007-жкк - үй чарбаларын интеграциялык изилдейнч "Иш менен камсыз болуу жана жумушсуздук" модулунун маалыматтары.

7 2003-жылдан баштап маалыматтар 5016 үй чарбаларын интеграцияланган тандап иликтөөнүн натыйжалары боюнча берилген.

8 Ошол эле жерде.

9 Ошол эле жерде.

10 Ошол эле жерде.

11 Ошол эле жерде.

12 Маалыматтар 7-17 жаштагы курактагы мектепке барбаган балдардын салыштырма салмагы боюнча берилди.

13 2005-жылды эл аралык салыштыруулар раундунун маалыматтары, кашаанын ичинде - 2000-жылдагы салыштыруулар раундунун маалыматтары.

14 Ошол эле жерде.

15 Ошол эле жерде.

ОШ (ШААР КЕҢЕШИ)	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
АЙМАГЫ								
Администрациялык-аймактык бирдиктердин саны (жыл аяғында) ¹ :								
Райондор	-	-	-	-	-	-	-	-
Шаарлар	-	-	1	1	1	1	1	1
Шаарчалар	-	-	-	-	-	-	-	-
Калк конуштари	-	-	-	-	-	-	-	-
Айылдык округдар	-	-	1	1	1	1	1	-
Туруктуу калктын саны (жыл аяғында, миң киши) ²	-	-	248,5	250,5	250,4	249,5	250,0	250,3
ЭКОНОМИКАНЫН СТРУКТУРАСЫ (ИДӘга карата % менен)								
Айыл чарбасы	-	-	8,1	7,0	6,8	4,2	4,4	-
Өнер жайы	-	-	12,1	9,4	15,6	12,6	5,6	-
Кызмет көрсөтүү чөйрөсү	-	-	70,1	73,0	69,6	78,9	82,7	-
ТЫШКЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАР								
Калктын киши башына ЖКБ, сом								
КАЛКТЫН КИШИ БАШЫНА ӨНДҮРҮШ								
Ички дүн өнүм								
- сом (учурдагы рынок бааларында)	-	-	-	-	-	-	-	-
АКШ доллары (СЖП боюнча)	-	-	-	-	-	-	-	-
СОЦИАЛДЫК ИНДИКАТОРЛОР								
Өмүрдүн күтүлгөн узактыгы, жаш ³								
Эркектер	-	-	64,0	62,6	63,3	62,7	62,9	63,2
Аялдар	-	-	72,1	70,2	70,4	71,1	70,5	70,6
ЭКОНОМИКАЛЫК ЖИГЕРДҮҮ КАЛКТЫН ҮЛҮШҮ								
Эркектер	-	-	-	-	-	-	-	-
Аялдар	-	-	-	-	-	-	-	-
Аялдар менен эркектердин эмгек ақыларынын катышы, %	-	-	64,7	65,6	64,8	58,6	64,5	63,8
Кедей калктын үлүшү (анын ичинде өтө кедейлер), %								
Үй чарбасы	-	-	-	-	-	-	-	-
Калк	-	-	-	-	-	-	-	-
Өтө кедей калктын үлүшү, %								
Үй чарбасы	-	-	-	-	-	-	-	-
Калк	-	-	-	-	-	-	-	-
Ичилүүчүү коопсуз сууга жете албаган калктын үлүшү, %	-	-	-	-	-	-	-	-
Саламаттыкты сактоого жете албаган калктын үлүшү, %	-	-	-	-	-	-	-	-
Тое тамак жебеген 1- жаштагы балдардын үлүшү, %	-	-	-	-	-	-	-	-
Мектепке барбаган балдардын үлүшү, % ⁴	-	-	0,05	0,02	0,02	0,02	0,01	0,02
ӨНҮГҮҮ ИНДИКАТОРЛОРУ								
АӘИ	-	-	-	-	-	-	-	-
КЖИ-1	-	-	-	-	-	-	-	-
ГФАӘ	-	-	-	-	-	-	-	-
АМКК	-	-	-	-	-	-	-	-

1 2003-жылга чейин Ош шаары Ош облусунун курамына кирген.

2 Ошол эле жерде.

3 Ошол эле жерде.

4 Маалыматтар мектепке барбаган, жашы 7ден 17 жашка чейинки балдардын салыштырма салмагы боюнча берилген.

3-тиркеме. Маанилүүлүк даражасы боюнча баалуулуктардын бөлүнүшү

Ден соолук	1-орун
(Согушсуз жана жаңжалсыз) тынчтык	2-орун
Үй-бүлө, балдар	3-орун
Материалдык абал/көз карандысыздык	4-орун
Эркиндик	5-орун
Сүйүү	6-орун
Сүйүктүү иш/окуу	7-орун
Кудайга болгон сүйүү	8-орун
Экология, жаратылыштын сакталышы	9-орун
Өлкөнүн көз карандысыздыгы	10-орун
Коопсуздук, корголгондук	12-орун
Мансап боюнча жогорулоо	13-орун
Социалдык чөйрө/курчап турган чөйрө	14-орун
Маалыматка жете алуу мүмкүнчүлүгү	15-орун

Эркектер	Аялдар	
Ден соолук	Ден соолук	1-орун
(Согушсуз жана жаңжалсыз) тынчтык	(Согушсуз жана жаңжалсыз) тынчтык	2-орун
Үй-бүлө, балдар	Үй-бүлө, балдар	3-орун
Материалдык абал/көз карандысыздык	Материалдык абал/көз карандысыздык	4-орун
Эркиндик	Эркиндик	5-орун
Сүйүү	Сүйүү	6-орун
Сүйүктүү иш/окуу	Сүйүктүү иш/окуу	7-орун
Кудайга болгон сүйүү	Кудайга болгон сүйүү	8-орун
Экология, жаратылыштын сакталышы	Экология, жаратылыштын сакталышы	9-орун
Өлкөнүн көз карандысыздыгы	Өлкөнүн көз карандысыздыгы	10-орун
Коопсуздук, корголгондук	Коопсуздук, корголгондук	11-орун
Мансап боюнча жогорулоо	Мансап боюнча жогорулоо	12-орун
Социалдык чөйрө/курчап турган чөйрө	Социалдык чөйрө/курчап турган чөйрө	13-орун
Маалыматка жете алуу мүмкүнчүлүгү	Маалыматка жете алуу мүмкүнчүлүгү	14-орун

4-тиркеме. Топтор боюнча баалуулуктардын бөлүнүшү

Түшүнүк	Дурус мамиле (%)
Бириңчи топ 80-100%	
Мекен	91.7
Кыргызстан	87.0
Жер	85.1
Акча	82.0
Менин тек-жайым	81.1

Бул жаңы түрдөрдөн бирин
бүркүлдүү болуп калыпты.
Ошо түрдөрдөн бирин
бүркүлдүү болуп калыпты.

Экинчи топ 65-79%

Улут	74.3
Дин	73.9
Тартип	73.8
Коопсуззук	73.2
Салт-санаа	71.1
Туруктуулук	70.0
Адилеттүүлүк	69.1
Жеке менчик	66.0
Мекенчилдик	65.8
Президент	65.5
Бизнес	65.3
Мыйзамдуулук	65.3

Үчүнчү топ 51-64%

Күчтүү мамлекет	63.4
Демократия	61.3
Ишкер	60.6
Эгемендүүлүк	59.7
Жарандык коом	59.3
Адеп-ахлак	57.0
Базар	55.7
Модернизациялоо	52.5
КМШ	51.5

Төртүнчү топ 21-50%

Санжыра	50.0
Жергилиттүү өз алдынча башкаруу	49.3
Бийлик	48.0
Орто тап	44.8
Кыргызчылык	43.4
Саясат	40.9
Атаандаштык	39.5

Бешинчи топ 10-20%

Диний секталар	19.6
Революция	18.2
Пара	10.2

БИБЛИОГРАФИЯ

Gallup. 2008. World Poll.

The Human Development Concept. <http://hdr.undp.org/en/humandev/>.
UNICEF. 2006. «Primary School Years.» http://www.unicef.org/kyrgyzstan/children_6038.html. Accessed December 2009.

К.М.Алмакучуков, А.В. Третьяков. 2006. «Кыргызстанда дene тарбиясын жана спорт чейресүндө саясатты изилдөө жана талдоо». Дене тарбия жана спорттуу өнүктүрүү Концепциясынын долбоорун иштеп чыгуу боюнча ысык-Көл экспертиктк талдоо семинарынын материалдары. 11-14.11.2005. «Сорос-Кыргызстан» Фонду– Бишкек.

Дүйнөлүк Банк, 2005. Медициналык кызмат көрсөтүүлөрдү жана саламаттыкты сактоо системасын изилдөө.

Дүйнөлүк Банк, 2008. Борбордук Азиядагы жогорку билим берүү. Модернизациялоо милдеттери. Тематикалык изилдөө.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Курчап турган чойрөнү коргоо жана токой чарбасы мамлекеттик агенттигинин маалыматтары.

2000-жылдын 26-февралындагы «Жаштар саясаты жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы.

Экономикалык стратегиялар институту. 2007. Кыргызстандын стратегиялык матрицасы: ретроспектива, азыркы заман жана келечекте өнүгүүнүн сценарийи / А.Б. Байшуакованын жалпы редакциясы астында: Москва.

Каримов, Д. 2007. «Кыргызстан сатылган билеттердин саны боюнча дүйнөдө 71-орунду жана кинотеатрлардын саны боюнча 19-орунду ээлэйт». 24.kg Маалымат агенттиги, 22 декабрь 2007 ж. <http://www.24.kg/community/29228-2007/12/22/72107.html> . 2009 ж., декабрда окулган.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин (парламенттин) жаштар, гендердик саясат, дene тарбия жана спорт боюнча комитети. 2007. «Кыргыз Республикасындагы жаштар жана жаштар саясаты жөнүндө» парламенттик угуулардын материалдары: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин (парламенттин) жаштар, гендердик саясат, дene тарбия жана спорт боюнча комитети.2009. 2009-жылдын 16-июнундагы «Мамлекеттик жаштар саясатынын негиздери жөнүндө» Мыйзамдын долбоорун талкуулоо боюнча парламенттик угуулардын материалдары.

2006-жылдын 14-апрелиндеги «2010-жылга чейин Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жаштар саясатын өнүктүрүү Концепциясы».

Кутуева, А. 2009. «Москвадагы кыргыз диаспоралар Ассоциациясынын екулдөрү Кыргызстандын жарапандарына азырынча Россияга жумуш издең чыкпай турууга кеңеш беришүүдө». 24.kg Маалымат агенттиги, 1 апрель 2009 ж. <http://www.24.kg/community/2009/04/01/110733.html> . 2009 ж. декабрда окулган.

Кутуева, А. 2009. «Кыргыз Республикасынын вице-премьер-министри Ө.Абдуллаева: Эл аралык донорлук уюмдардын АИФ/ЖИКС ке карши багытталган каражаттар үнөмдүү эмес сарпталат». 24.kg Маалымат агенттиги, 6 апрель 2009 ж. <http://www.24.kg/parlament/48748-2009/04/06/111159.html> . 2009 ж. декабрда окулган.

К.Маликов. 2008. «Кыргызстанда жаштар АКШдан исламга коркунуч туулуда деп эсептешет, бирок ошондой болсо да ошол өлкөдө окуп жана иштөөнү каалашат». 24.kg Маалымат агенттиги, 17 октябрь 2008 ж.
<http://www.24.kg/community/40973-2008/10/17/95605.html> .

М.Мамбетов. 2009. Саламаттыкты сактоо министри М.Мамбетовдун сүйлөгөн сезү <http://rus.kabar.kg/2009/02/06/m-mambetov-segodnya-v-sisteme-zdravooxraneniya-ne-xvataet-30-procentov-specialistov/>. 2009 ж. декабрда окулган.

Эл аралык миграция боюнча уюм. 2008. «Кыргызстандан эмгек миграциясы». Эл аралык миграция боюнча миссиясы (ЭММ), Кыргызстан, Бишкек. 2008-ж.

Эл аралык Республикалык Институт, 2009-ж. Кыргыз Республикасындагы Улуттук сурамжылоо: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоо министрлиги. 2009. «2008-жылы республиканын саламаттыкты сактоо уюмдарынын ишинин жыйынтыктары жана 2009-жылга милдеттер жөнүндө» маалымкат. <http://www.med.kg/Articles/ViewSection.aspx?ArticleID=298>. 2009 ж. декабрда окулган.

Кыргыз Республикасынын саламаттыкты сактоо министрлиги. 2009. 2009-жылдын 1-январына карата Саламаттыкты сактоо министрлигинин маалыматтары.

Кыргыз Республикасынын маданият жана маалымат министрлиги. 2008. Кыргыз Республикасынын маданият жана маалымат министрлигин баяндамасы: «Кыргызстандын массалык маалымат каражаттары: абалы, маселелери, келечеги жана өнүгүүсү»: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын эмгек, ишке орноштуруу жана миграция министрлиги. 2008. 2008-жылдын 1-жарым жылдыгында Кыргыз Республикасынын эмгек рыногун жана дасыккан кадрларга болгон керектөөлөрүн талдоо. <http://mz.kg/ru/analytics>. 2009 ж. декабрда окулган.

Кыргызстандагы жаштар саясаты. Изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча отчёт. Изилдөө 2006 жылы Демократияны колдо боюнча улуттук фонддун (АКШ) каржылоосу аркылуу ишке ашкан. Изилдөөнүн бир бөлүгү 2004 жылы Россия Федерациясындагы Австралия элчилигинин жана Фридом Хауз (АКШ) уоумунун колдоолору аркулуу ёткөрүлгөн. Бишкек-2006.Даярдагандар: Абдрапиев А., Лисицына М., Утешева Н.

«Жаштар – Кыргызстандын стратегиялык ресурсу», БУУВ-БУУӨПнын жаштар программы, Бишкек, 2008-ж.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. 2006 ж. Жогорку окуу жайлардын лицензиялык талаптарга ылайык келишин комплекстүү текшерүүнүн натыйжалары. Июль 2006 ж.: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги жана Билим берүүгө демилгелер Фонду. 2008 ж. «Кыргыз Республикасынын жарды жана алысды райондорунда балдардын мектепке барышынын деңгээлин жогорулаттуу» стратегиялык изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча отчёт: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги, БУУнун волонтерлорунун Программасынын жаштар долбоору, Европадагы коопсуздук жана кызметташуу боюнча уомуу. 2006. «Талдоо каты: республиканы өнүктүрүүгө жаштардын катышуу маселеси»: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети/ЮНИСЕФ. 2006-ж... «Көп көрсөткүчтөр боюнча кластердик изилдөө», Профессор Н. Керимованын интервьюсу «Кыргызстанда бойдон алдыруулардын саны өсүүдө» <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1215931080> . 2009 ж. декабрда окулган.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети жана Кыргыз Республикасынын эмгек, миграция жана ишке орноштуруу боюнча мамлекеттик комитети. Атайдын чыгарылыш. Иш менен камсыз болуу, жумушсуздук, эмгектик миграция. 2006-жылы июлда калкты иш менен камсыз кылууну бир жолку текшерүүнүн жыйынтыктары. Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2001. «Убакыт бюджетин тандап текшерүүнүн натыйжалары»: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2006. «Убакыт бюджетин тандап текшерүүнүн натыйжалары»: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2008. Кыргыз Республикасынын демографиялык ар жылдыгы. 2003-2007. Статистикалык жыйнак: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2008. 2007-жылы үй чарбаларын интеграциялык текшерүүнүн жыйынтыктары: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2008. Кыргызстан цифраларда. Статистикалык жыйнак: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2008. 2003-2007-жылдары Кыргыз Республикасынун Улуттук эсептери, Статистикалык жыйнак: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2008. Кыргыз Республикасындағы билим берүү жана илим. Статистикалык жыйнак: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2008. Кыргыз Республикасынын социалдык тенденциясы, 2002-2006, 3-чыгарылыш: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. 2008. Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо деңгээли, 2003-2007, Жылдык басылма: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы. Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы Турсунбек Акундун «2008-жылы Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандардын укуктарынын жана эркиндиктеринин абалы жөнүндө» отчету.

«ДиалектИКОН» ЖЧК. 2006-ж. «КР ири ЖОЖдорунда коррупциянын элементтери» көз карандысыз социологиялык изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча отчёт»: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2004-жылдын 13-майындагы №354 «Кыргыз Республикасынын Президентинин 2004-жылдын 30-мартындагы №114 «Мамлекеттик билим берүү гранттарын ыйгаруу,abituriyentterdi жалпы республикалык тестирлеөнү жүргүзүү жана аларды Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларына конкурсостук киргизүү жол-жоболорун өркүндөтүү жөнүндө» Жарлыгын жүзөгө ашыруу тууралуу» токтому.

Узакка тыныгуудан кийин мектепте окуусун улантуу мүмкүнчүлүгүн берүү. Кырдаалдык талдоо, Абалдык анализ: Бишкек-2008 (ЮНИСЕФ) Задорожная Н.П., Киселева Л.В., Кудайбердиева Э., Курманбаева Ч.

Кыргызстанда Европа Комиссиясынын «Сектордук саясатты колдоо Программасын киргизу» учун даярдык көрүүдө Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигин колдоо» долбоору. 2008-ж. 2011-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын билим берүүсүн өнүктүрүү Стратегиясын иштеп чыгуу учун талдоо материалдары: Бишкек.

БУУӨП Кыргызстан. 2005. «Жарандык коомдун адамдын өнүгүшүнө тийгизген таасири» Адамдын өнүгүшү боюнча улуттук баяндамасы: Бишкек.

БУУӨП Кыргызстан. 2008. «Өлкөгө гендердик баа берүү жана аны жүргүзүүнүн методологиялык маселелери - 2007-ж»: Бишкек.

БУУӨП Кыргызстан. 2009. Кыргыз Республикасында Минч жылдык Өнүктүрүү Максаттарына жетишүүдөгү прогресс жөнүндө Экинчи Отчет: Бишкек.

БУУӨП Кыргызстан. 2009. Эл аралык өнүктүрүү боюнча Швед агенттигинин колдоосу менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Аппараты менен БУУӨПнын «Аялдарды мамлекеттик кызметка жана саясатка жылдыруу» долбоорунун чегинде региондук ЖМКларды гендердик талдоонун натыйжалары боюнча аралык отчёт: Бишкек.

БУУӨП/Эмгек боюнча эл аралык уому. 2009. Кесиптик-техникалык билим берүү системасынын мекемелеринин бүтүрүүчүлөрүн ишке орноштуруу боюнча кырдаалга баа берүү: Бишкек.

Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлигинин улуттук госпиталга караштуу Республикалык урологиялык илимий борбору.
«Кыргызстандагы эркектердерин ден соолугу»: Бишкек.

СИАР/ЮНИСЕФ, 2007-ж. «Сергек жашоо ынгайы маселелерине карата өспүрүмдердүн мамилеси, билим жана жөндөмдүүлүктөрү»: Бишкек.

CEDAW боюнча Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн үчүнчү мезгилдүү доклады. 2006. Бишкек.

БУУӨП/ АУЖКБ «Адамдын турак жайга болгон укугун камсыз кылуу» төгерек столу, декабрь 2008-ж.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси, 1-бөлүм, 234-берене.

«2015-жылга чейин Кыргыз Республикасынын калкынын репродукциялык саламаттыгын сактоонун Улуттук стратегиясы». Кыргыз Республикасынын Президентинин 2006-жылдын 15-июлундагы №387 Жарлыгы.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2004-жылдын 30-мартындагы №114 «Мамлекеттик билим берүү гранттарын ыйгаруу, абитуриенттерди жалпы республикалык тестиirlөөнү жүргүзүү жана аларды Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларына конкурсук киргизүү жол-жоболорун еркүндөтүү жөнүндө» Жарлыгы.

«Евразия» Фонду. 2008. «Исламдык билим берүү институттарын коомчулуктун кенири чайрөсүнө интеграциялоо жана Кыргыз Республикасындагы исламдык билим берүү мекемелерин модернизациялоо маселелери». Борбордук Азия Америкалык Университетине караштуу социологиялык изилдөөлөр Борборунун көмөк көрсөтүүсү менен ишке ашкан: Бишкек.

«Евразия» Фонду, «Эксперт» агенттиги. 2006. Борбордук Азияда жүргүзүлгөн социологиялык изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча отчёт: Бишкек.

Коомдук пикирди сурамжылоо жана божомолдоо борбору. 2003. П окутуудагы (8-класс) жетишкендиктерге мониторинг жүргүзүү. Сөгизинчи класста окутуунун сапатын республикалык изилдөө: Бишкек.

Билим берүүгө жана окутуу ықмаларына баа берүү борбору. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги. 2008. 15 жаштагы окуучулардын функциялык сабаттуулугун эл аралык салыштырып изилдөөнүн PISA-2006 натыйжалар отчёту. Долбоор «Айылдык билим берүү» проектисинин негизинде Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан суралып Дүйнөлүк банк тарабынан каржыланган: Бишкек.

ЦИРКОН. 2006. Россиялык жаштарды дөөлөттүк багыттоо: идеологиялык декларациялоо: Москва.

Юлдашева, Н. 2009. «Кыргызстанда расмий эмес маалыматтар боюнча 40 мингэ жакын балдар мектепке барыштайт» 24.kg Маалымат агенттиги, 31 март 2009 ж., <http://www.24.kg/parlament/48462-2009/03/31/110587.html>. 2009 ж., декабрда окупланган.

ИШТЕРДИН ТИЗМЕГИ:

- 2-бет Алимжан Жоробаевдин фотосүрөтү
6-бет Наталья Тен, Камилла Назарова жана Анатолия Колбинанын плакаты
12,15,17-беттер Алла Кивачицкаянын плакаты
13-бет Злата Мальцева жана Олега Василенконин плакаты
18-бет КЮ «Атуул» архивинен алынган фотосүрөт
19-бет Талгат Бериковдун фотосүрөтү
23-бет Толгобек Койчумановдун плакаты
24-бет Самат Бараталиевдин фотосүрөтү
25-бет Павел Большаковдун фотосүрөтү
27-бет Улан Мурзахметовдун фотосүрөтү
29-бет Евгений Морозовдун плакаты
31-бет Евгения Кузменыхтын плакаты
32-бет Александра Каширинанын фотосүрөтү
35-бет Анна Зиманын плакаты
36-бет КЮ «Атуул» архивинен алынган фотосүрөт
37-бет Злата Коваленконун фотосүрөтү
38-бет Михаил Костюченконун плакаты
43-бет Наталья Тен, Камилла Назарова жана Анатолия Колбинанын плакаты
44-бет Чингиз Нарыновдун фотосүрөтү
45-бет Алла Кивачицкаянын плакаты
46-бет Роман Кириченконун плакаты
47-бет Адылжан Шамшиевдин фотосүрөтү
50-бет Кадыр Батыркановдун фотосүрөтү
51-бет Роман Кириченконун плакаты
53-бет Борис Пилипенконун фотосүрөтү
55-бет Гульжан Артықбаеванын плакаты
56-бет Анна Зиманын плакаты
57-бет Дмитрий Мотиновдун фотосүрөтү
59-бет Фэй Волкердин фотосүрөтү
61-бет Антон Слоньдун фотосүрөтү
63-бет Антон Тюленевдин плакаты
64-бет Нурайым Рыскулованын фотосүрөтү
65-бет КЮ «Атуул» архивинен алынган фотосүрөт
66-бет Анна Зиманын фотосүрөтү
67-бет Наталья Андрианованын фотосүрөтү
69,71,73-беттер Роман Кириченконун плакаты
70-бет Иванна Шмелеванын плакаты
74-бет Виктор Цойдун фотосүрөтү
75-бет ЭЭЛ №65 мектебинин окуучуларынын плакаты
77-бет Христолюбова Дарьянын фотосүрөтү

КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

ИДӨ	Ички дүн өнүмү
ДСУ	Дүйнөлүк саламаттык сактоо уюму
СЖЫ	Сергек жашоо ыңгайы
ЖЮКО	Жыныстык жол менен жугуучу оорулар
КЖИ-1	Калктын жардылык индекси
ГФӨИ	Гендердик факторду эске алуу менен өнүгүү индекси
АӨИ	Адамдын өнүгүү индекси
ЖДТ	Жаштардын демилгелүү тобу
ЭРД	Эркектердин репродукциялык ден соолугу
ЖӘБ	Жергилитүү өз алдынча башкаруу
АӨУБ	Адамдын өнүгүшү жөнүндө улуттук баяндама
ӨЭҮ	Өкмөттүк эмес уюм
КРУСК	Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети
КЧК	Курчап турган чөйрөнү коргоо
СЖП	Сатып алуу жөндөмүнүн паритети
АМКК	Аялдардын мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү көрсөткүчү
БУУӨП	БУУнун Өнүктүрүү Программасы
ЖМК	Жалпыга маалымдоо каражаттары
КМШ	Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештиги
ФТ	Фокустук топ
ХБА	Хирургиялык жол менен бойdon алдыруу
ЮНИСЕФ	БУУнун балдар фонду
ЮНФПА	БУУнун калк фонду